

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Բազմադրությունը իր հիմնադրությունն օրենքով ունեցած է յստակ եւ իւրայատուկ դիմագիծ: Այդ դիմագիծի հիմքին կը գտնուի ինքնագիտակցութիւն մը, խարսխուած վայրի մը ու պատմութեան մը պատկանելու գաղափարին վրայ: Լեզու եւ մշակոյթ կը բիրտեղացնեն այդ պատկանելութիւնը: Անոր մէջ կը մտնեն դարերու երկայնքին վրայ հաւաքական կեանքի մը բոլոր դրսեւորումները: Անոր մէջ կը մտնեն հոգեխառնուածք ու իւրայատուկ զգացողութիւն, որոնք բոլորը կը կազմաւորեն ազգային գիտակցութիւն եւ այդ ամէնը կը հասցնեն մեզի անոր ժառանգորդներուն, որպէս աւանդ: Ճիշտ է որ հողը սահեցաւ մեր ոտքերուն տակէն ու դարձանք աստանդակաւ: Ճիշտ է որ դարերու գերութենէն ետք ձեռք ձգուած առաջին Անկախութիւնը խեղդուեցաւ ծաւալապաշտ յեղափոխութեան մը ճիրաններուն մէջ, մինչ անկախութիւնը կերտողները իրենք կը դառնային իրենց կարգին վտարանդի: Ազգովին գտնուեցանք կենաց մահու հարցականներու առջեւ, սակայն բազմաթիւ ընկրկումներէ ետք կրկին կանգնեցանք ոտքի: Ոչ հողին երազը մարեցաւ սերունդներու գիտակցութեան մէջ, ոչ ալ անկախութեան ծարաւը: Իրականութեան մէջ անոնք է որ հանդիսացան հիմնական կռուանն ու շաղախը սերունդներու շարունակականութեան մէջ: Անոնցմէ հեռացողները կորսնցուցին օտարացման մշուշներուն մէջ, սակայն միշտ նորերը եկան ու այս լեզուին ու ազգին պատկանելութեան զգացումը ապրեցուցին ու հասցուցին մեզի:

Երկրորդ Անկախութենէն երեսունհինգ տարի ետք կրկին հարցականներու ու ընկրկումներու առջեւ կը գտնուինք հաւաքաբար: Անցնող քանի մը տասնամեակը լեցուն էին մեծ վերիվայրումներով, որոնք տարին մեզ վերադարձի գեղեցկագոյն երազներէն մինչեւ կորուստի յոռեգոյն յուսաբեկումները: Ստիպուած ենք կրկին ստանձնելու մենք մեզ ու մեր ապագան, հաւատարիմ մնալով աւանդը մեզի հասցուցած սերունդներու յիշատակին: Հաւատարիմ մնալով մենք մեզի, որպէս մէկ ազգի լիարժէք ու լիիրաւ ժառանգորդները՝ ուր ալ գտնուինք: Ահա՛ ասոր մասին է որ կը վկայէ Կիւլպէնկեան աստատութեան հայկական բաժնի տնօրէն Ռազմիկ Փանոսեանի հարցազրոյցը այս թիւին մէջ, իր ու իր խումբին կողմէ անցնող տասնամեակին մշակուած ու ծաւալած գործունէութեամբ թէ՛ Սփիւռքի թէ՛ Հայաստանի տարածքներուն: Բայց մանաւանդ զայն լարող տեսլականին մասին: Ինչ են մեր դիմագրուած հիմնական մարտահրաւերները եկող 25 տարիներուն: Բայց նաեւ, աղեղը լայն բանալով, ինչպէ՛ս ընել որ 500 տարի ետք ալ խումբ մը մարդիկ աշխարհի չորս կողմը քով քովի գալով շարունակեն հաստատել իրենց հայութիւնն ու շարունակեն վիճիլ իրենց ինքնութեան ու հայրենիքին մասին:

Ինքնագիր

Խմբագիր | Սոնիա Քիլեճեան-Աճէմեան
Փոխխմբագիր | Վարդան Մատթէոսեան
Գործավար | Նայիրի Աղամեան
Ձեռաւորում եւ էջադրում | Անոյշ Ակնեբեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Անոյշ Ակնեբեան	Արամ Պաշեան
Մարուշ Երամեան	Կարէն Զալլաթեան
Վիզէն Թիֆէնքճեան	Սեւան Տէյիրմէնճեան
Յակոբ Կիլլիճեան	Խաչիկ Տէր Ղուկասեան
Աւետիս Հաճեան	Միրնա Տուզճեան
Շաղիկ Մկրտիչեան	Րաֆֆի Աճէմեան

Հրատարակութիւն՝ Համազգայինի Կեդրոնական վարչութեան

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ
Շաղգոյեան կեդրոն, Բ. յարկ
E-mail: pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961 1 241072

Ցրուումի կեդրոն՝
Համազգայինի Գրատարած
Շաղգոյեան կեդրոն

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
Վահէ Սէթեան տպարան

Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս. (01) 260329
Փոստարկդ. 80 1096
Պուրճ Համուտ, Լիբանան
E-mail: print@hamazkayin.com

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻԻՆ

- Խմբագրական ♦ 1
- Յակոբ Կիլիլիան ♦ ՏԱՍԸ ՀԱՐՑՈՒՄ ՌԱԶՄԻԿ ՓԱՆՈՍԵԱՆԻՆ 5
- Ռազմիկ Փանոսեան ♦ ՀԱՅԵՐ. ԱՐՔԱՆԵՐԷ ԵՒ ՔԱՀԱՆԱՆԵՐԷ՝
ԱՌԵԻՏՐԱԿԱՆՆԵՐ ՈՒ ԿՈՄԻՍԱՐՆԵՐ 17
- Յարութիւն Պէրպէրեան ♦ ՄԻԶԵՐԿՐԱԿԱՆ 24
- Վեհանոյշ Թեքեան ♦ ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆԻ ԱՌԱՋԳԱԿԱՆԸ
ՅՂԱՑՔ, ԿԱՌՈՒՑՈՒԱԾՔ ԵՒ
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՍԼԱՑՔՆԵՐ 30
- Անոյշ Ակնէրեան ♦ ՀՄԱՅՔԸ 43
- Րաֆֆի Աճէմեան ♦ ԵՐԵՔ ԳԻՐՔ 53
- Կարօ Արմենեան ♦ ԲԱՆԱՍՏԵՂՆՈՒԹԻԻՆՆԵՐ 55
- Մարուշ Երամեան ♦ ՀԱՅՔՈՒ-ԱԲԱՐ ՔԵԶ ԿԸ ՓՆՏՈՒՄ 60
- ՍԵՌ 61
- ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻԻՆ 62
- Խաչիկ Տէր Ղուկասեան ♦ ՈՒՇԱՑԱԾ ՄԱՀՈՒԱՆ ԿԻՐՔՈՎ 63
- ՔԵՐԹՈՒԱԾԸ ԼԵԶՈՒԻ ՏԱՐԱՑՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ
ԵՒ ԱՆԿԷ ԴՈՒՐՍ ԳԱԼՈՒ ՓՈՐՁ ՄԸ 65
- ՔԵՐԹՈՒԱԾԸ, ՊԱՐԱՊԸ 67
- Ալիս Ուոքըր ♦ ԱՄԵՆՕՐԵԱՅ ԳՈՐԾԱՑՈՒԹԻԻՆ 69
- Թարգմանեց Վիգէն Թիւֆէնքճեան
- Վարդան Մատթէոսեան ♦ ՀԱՅՈՑ ԴԷՍ ԽՏՐԱԿԱՆՈՒԹԻԻՆԸ ՖՐԷՋՆՈՅԻ
ՄԷՋ ԵՒ ՈՒԻԼԻԸՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ 80
- Բազիլ ♦ ԼԵՈ ԼԵՈ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ 88

Կողքի եւ յաջորդ էջի նկարները՝ Լեո Լեո Վարդանյանի. Emotions.

Έλμαρ' Λίνα Λίνα Βλαχουδάκη. 20 Nov. 2017. Acrylic-board 65x44

ՏԱՍԸ ՀԱՐՑՈՒՄ ՌԱԶՄԻԿ ՓԱՆՈՍԵԱՆԻՄ

ՅԱԿՈՐ ԿԻԼԼԻՃԵԱՆ

Բագինի հարցազրույցներու այս շարքին ասանդությունը (եւ խմբագրուիլին պարտադրուած անշեղ կանոնը) այն է, որ հարցազրույցի պատասխանող իւրաքանչիւր ենթակայ նախապէս պէտք է ընդունի յաջորդ հարցազրույցն ու անոր ենթական ինք ընտրել ու կատարել: Խաչիկ Թէօլէօլեան ինծի կատարած իր հարցազրույցը սկսաւ նախ ապահովելով այս պայմանին հպատակումս, իսկ ես իմ կարգիս փորձեցի ընտրել ձայն մը, որուն կարծիքները մեր գրական աշխարհին մէջ ներկայութիւն մը չեն՝ հակառակ նոյն այդ մարզին մէջ իր այլ կարգի դերակատարութեան: Ռազմիկ Փանոսեանի հետ կատարելիք հարցազրույցիս համար սակայն ես ալ ունէի սեփական պայմանս, որ էր խնդրել իրմէ՝ չխօսիլ իբրեւ Կիլպէնկեան հիմնարկութեան պաշտօնէս, ոչ ալ հարցումներս ընկալել իբրեւ Կիլպէնկեանի իր գործունէութեամբ հետաքրքրուող, այլ խօսիլ որպէս մտաւորական եւ մտածող: Զինք ընտրեցի, որովհետեւ՝ անկախ ելեմըտական միջոցներու տնօրինումէն, վերջին մէկուկէս տասնամեակին իր մտածողութիւնը եղած է այն քիչերէն, որոնք հատու եւ նշդրակային յստակատեսութեամբ բանաձեւած են սփիւռքահայ (եւ ընդհանրապէս հայ) գրականութեան հիմնական բաղադրիչին՝ լեզուին մասին ու լեզուին համար արդիւնամետ ծրագրումի գործնական չափանիշեր, գանձեր կանխող ախտաճանաչման կարիք, եւ խօսքէն անկախ՝ հետեւողական գործի անհրաժեշտութիւնը: Այդ իմաստով, գրական աշխարհի հետ իր առնչութիւնը մեծ է. ոչ թէ տնտեսողը, այլ գաղափարը յղացողն է դէպի հայերէն թարգմանական մատենաշարերու, հրատարակչական ծրագրերու եւ լեզուի կենսունակութեան միտող կրթական ու մանկավարժական նախագիծերու, առանց սկստի առնելու հաստատութեանական հաշուետուութեան նոր մշակոյթ մը առաջ մղելու արդէն իսկ արդիւնատր քայլերը:

1 — *Առաջին հարցումը ընդհանրապէս կ'ըլլայ կենսագրութեան մասին: Խնդրեմ՝ ներկայացուց թուրք այն մանրամասնութիւնները, որոնք ասպագայ կենսագիրի թերեւս հետաքրքրեան, յարկապէս նաեւ այն պարագաներով, որոնք ուղղակի թէ անուղղակի պարճառ դարձան ուսումնական մասնագիրութիւնը եւ դոկտորական աստիճանի նիւթը ընտրելու:*

— Գաղափարական տեսանկիւնէ՝ քիչ մը տարօրինակ ընտանիքի մը մէջ մեծցած եմ: Հօրս աշխարհահայեացքը ազգայնկուսակցական էր: Լիովին կը ցոլացնէր 30ական եւ 40ական տարիներուն հասակ նետած սերունդը, որուն համար «ազգը ամեն բանէ վեր» կարգախօսը բնական ճշմարտութիւն մըն էր: Եւ իսկապէս ամբողջ կեանքը նուիրած էր ազգին եւ ազգային

Ռեզումեի Փանոսեան

գործունէութեան: Մօրս համար Աստուծոյ խօսքը ամէն բանէ վեր պէտք է ըլլար, ու Սուրբ Գիրքը եւ *միջազգային* ատարա-նական աստուծոյնը (որ երբեմն աղան-դի կը մօտենար) իր ձեռն էր *հսկասելու* հօրս ազգայնականութեան (այս բառը եւ ժխտական իմաստով չեմ գործածեր. ինծի համար «ազգայնական»ը չէգոք բառ մըն է, որուն ժխտական կամ դրական իմաստը իր պարունակը կը թելադրէ): Մեր տան մէջ կրօնքը եւ ազգայինը իրար չէին լրացը-ներ, կամ զուգահեռ քալեր: Ելած էին իրար ժխտելու: Ես այս երկրութեան մէջ մեծցած եմ, ու շատ ուշ անդրադարձած եմ որ են-թագիտակցաբար միշտ փորձած եմ ազ-գայինին՝ այսինքն հայկականին եւ մի-ջազգայինին միջեւ, հասասարակչութիւն մը գտնել: Թե՛ մտածելակերպիս, թէ գոր-ծունէութեանս եւ թէ ալ ասպարէզիս մէջ

այս երկու բեռները միշտ առաջնորդած են զիս:

Տասնհինգ-տասնվեց տարեկանիս՝ կր-թօնքի դէմ ըմբոստութիւնս զիս անցուց հօրս «կողմը»: Երբ համալսարան յաճա-խելու սկսայ եւ սկսայ այս բոլորին մասին քիչ մը ատելի քննական ձեռով մտածել, ան-դրադարձայ որ խօսելու իրաւունքս եւ պի-տի չուզէի ռեւէ մէկուն յանձնել: Սկսայ նաեւ վերլուծել ազգայնականութեան եր-բեմնի նեղմտութիւնը ու շատ դիւրաւ ազ-գայնամու ըլլալու ընթացքը: Այս երկու «յայտնաբերութիւնները» վերջ դրին որեւէ կուսակցութեան մասնակցելու գաղափա-րին, որ այդպէս պահած եմ մինչեւ օրս:

Մոնթրէալի McGill համալսարանը բա-րեբախտութիւնը ունեցայ ուսանելու մի քանի հանրածանօթ քաղաքագէտներու եւ փիլիսոփաներու հետ: Անոնցմէ մէկը՝ աշ-խարհահռչակ կաթողիկէ աստուածաբան Gregory Baumը մեծ դեր ունեցաւ որ վե-րագնահատեմ կրօնքի կարեւորութիւնը ընկերութեան մէջ, որպէս յառաջադէմ գա-ղափարախօսութիւն: Երբեք հաւատացեալ չդարձայ, բայց հակակրօնական ըմբոս-տութիւնս մեղմացաւ: Մարքս, Կրամշի եւ Նիցչէ կարդալուս կողքին սկսայ լատին-ամերիկեան Liberation theology (ազատագ-րական աստուածաբանութիւն) կարդալ: Փոխանակ մէկ պաքալորէայի աւարտա-ճառ գրելու, պատրաստեցի երկու հատ՝ մէկը Նիցչէի մասին, անդրադառնալով անոր կարեւորութեանը քննական մտածո-ղութեան առնչութեամբ, իսկ երկրորդը Շիա կրօնքի դերին մասին պարսկական յեղափոխութեան մէջ: Մագիստրոսի թէզս՝ Թորոնթոյի Եորք համալսարանը, Նիքա-րակուայի յեղափոխութեան մէջ կաթողի-կէ եկեղեցոյ ազատագրական աստուա-

ծաբանության մասին էր: Կը պատրաստուէի Լատին Ամերիկայի մասնագէտ ըլլալու երբ Սովետական Միութիւնը փլուզուեցաւ, մեծ մասամբ ազգայնական շարժումներու պատճառով: Նիւթս փոխեցի այդ փլուզումին դրդապատճառները շատ հետաքրքրական գտնելով, ու Լոնտոնի London School of Economics համալսարանին մէջ սկսայ ուսումնասիրել ազգայնականութիւնը, գրելով PhD-ի աւարտաճան՝ հայկական ինքնութեան կերտումին մասին: Դոկտորականս աւարտելէ ետք երկու տարի դասախօսեցի Լոնտոն ու ապա վերադարձայ Գանատա, ուր աշխատեցայ կառավարական հաստատութեան մը մէջ՝ միջազգային ոլորտէն ներս, կեդրոնանալով մարդկային իրաւունքներու եւ ժողովրդավարութեան ամրապնդումին վրայ: Ապա կարճ ժամանակամիջոցի մը համար ՄԱԿ էի (Նիւ Եորք) որմէ ետք վերադարձայ դէպի հայկական միջավայր՝ Կիւլպէնկեանի ընդմէջէն:

2 — *Այս բոլորին մէջ զանոնք իրար կապող թել մը կայ:*

— Երբ գործի վրայ ես, երբ կ'ուսանիս, երբ կեանքը կ'ապրիս՝ չես մտածեր «թել»ի մը մասին: Կ'ընես այն ինչ որ քեզ կը հետաքրքրէ, ուր որ կրնաս ազդեցութիւն մը ունենալ: Հետագային, երբ արդէն 50 տարեկանը անց էի ու Լիզպոն հաստատուած, մտածեցի թէ ինչն է որ կեանքիս տարբեր հանգրուանները իրարու կը կապէ, եւ տեսայ շատ հաստատ երկու անբաժանելի թել, որոնք իրարու հետ միշտ հիւսած եմ: Մէկը մտաւորական գետնի վրայ՝ գաղափարախօսութիւններու շարժիչ ուժը հասարակական, քաղաքական եւ յեղափոխական շարժումներու մէջ: Իսկ միւսը՝ գործ-

նական կողմը, աշխարհը բարեկաւելու ճրգտումը եւ աշխատանքը: Բարեբախտութիւնը ունեցած եմ որ գործի՝ արհեստավարժ կեանքիս մէջ միշտ կրցած եմ այս երկու թելերուն ընդմէջէն գործել, միեւնոյն ժամանակ միաձուլելով ազգայինը եւ միջազգայինը, առանց մէկը կամ միւսը ժխտելու: Եթէ մտաւորական աշխատանքը գործի չկապես, կը մնաս ամպերու մէջ: Եթէ գործի անցնիս առանց մտածելու, առանց բարոյական հիմքերու (որոնք մտածումնքէ կու գան), վտանգաւոր ու վնասակար որոշումներ կրնաս առնել: Ըսածս թերեւս *քիչ-չէ* ըլլայ, բայց դժբախտաբար անհերքելի իրականութիւն մըն է որ կ'արժէ կրկնել ու կրկնել: Նիցչէն ալ կարեւոր է, Կրամշին ալ թէ՛ Մխիթար Սեբաստացիին պէտք ունինք, թէ՛ ֆետայիներու:

— *Իսկ ազգայինին եւ միջազգայինին միջեւ...*

— Միեւնոյնն է: Առանց միջազգայինին ազգայինը կը լճանայ, կը հոտի, ինչպէս ներկայիս կը տեսնենք թէ՛ Սփիւռքի եւ թէ Հայաստանի մէջ: Իսկ առանց ազգայինին, միջազգայինը կ'ըլլայ անհամ, տափակ եւ գաղութատիրական:

3 — *Կիւլպէնկեան հիմնարկութեան հայկական բաժանմունքը կը կարարէ բաւական տարօրինակ աշխարանք, ուր «տարօրինակ»ը պէտք է հասկնալ որպէս տիրական՝ հասարակութեանական «օրինակներէն շեղող» իմաստով, արեւմտահայերէնի եւ հայ մշակոյթի լճացման դէմ արդիւնաւէտ եւ արդիւնամէտ (results-oriented) պայքար մը որդեգրելու միակնոյկ յամառութեամբ: Ասկէ առաջ բացարարած ես թէ ինչպէ՞ս հասած էիր լեզուի կենսունակութիւնը աշխարանքիդ կորիզ ընտրելու որոշու-*

մին: Խնդրեմ ապիկա ներկայացնելե ետք նաեւ անդրադառնաս զիս աւելի հեղափոքրող մանրամասնութեան մը, թէ ինչ անձնական հոգեբանական, կեանքի ընթացք պայմանաւորող ներքին ապրումներ դեր ու կշիռք ունեցան ու դեռ կ'ունենան այս նպատակային ուղղութեան մէջ: Ի վերջոյ, հայ աւանդական մշակութային հասարակութիւնները՝ երկու կողմէն, մինչ հայ մշակութիւնը քարոզեն, կը մերժեն կարծես երիտասարդներուն (եւ միւսներուն) ուղղուած իրենց կայքէջերը անգամ հայերէնով մատուցել, միշտ պարտաւարարացումներու կամ պարտականերու դիմելով, իսկ օրսն՝ հասարակութեան մէջ քու ղեկավարած բաժանմունքը կը ներկայանայ անգիջող հայերէն էջերով, նոյնիսկ թիւովները (website cookies) փայլով հայերէն: Վերջերս համալսարանական ձեռնարկի մը ընթացքին փաստեակէ մը աւելի խօսողներ եղան. միակն էիր որ համարձակեցաւ խօսքին հայերէն փարբերակը եւս փայլու, առաջնային կարգով: Ինչո՞ւ: Քիչէ՛ նշանախօսքերէն անդին՝ որոնք են խորունկ անձնական շարժառիթները:

— Լաւ հարցում մըն է, որ ասկէ առաջ ռեւէ մէկը չէ հարցուցած: Ուրիշ տեղ բացատրած եմ թէ արեւմտահայերէնի վրայ շեշտը ուրկէ՛ եկաւ: Մէկ նախադասութեամբ՝ այն գիտակցութենէն որ եթէ այս սերունդը լուրջ աշխատանք չտանի, լեզուն պիտի անհետանայ, եւ լաւ է որ չանհետանայ:

Գալով շարժառիթներուն, մէկ մասը բնատրութեան հարց է, մէկ մասը արհեստավարժ եւ մասնագիտական մօտեցումի, եւ մէկ մասն ալ անձնական փորձառութեան: Սկսիմ բնատրութենէն:

Եթէ մէկ բան կայ որ կ'ատեն ու երբեք չեմ կրնար հանդուրժել, այն ալ կեղծարարութիւնը եւ սուտն է: Եթէ բան մը խոստանաս կամ յայտարարես, պէտք է ամեն ջանք թափես որ զայն իրականացնես: Ուրեմն, երբ որոշեցինք որ մեր բաժանմունքը արեւմտահայերէնի վրայ պիտի կեդրոնանայ, բնականաբար պէտք է ծրագիրներ մշակէինք որ այդ նպատակը իրականացնէինք: Լուրջ միջոցներ պէտք է տրամադրէինք: Գիտէինք որ դժուար պիտի ըլլար եւ թերեւս ջաջողէինք: Բայց ես դժուար մարտահրաւերներէ փախչող մէկը երբեք չեմ եղած: Ու լծուեցայ գործի: Առաջին բանը որ պէտք է ընէի՝ շիտակ մարդու ընտրելի որ խօսելով զբաղած չըլլար, այլ աշխատանքով:

Հիմա որ կը մտածեմ, այս բոլորին մէջ քիչ մը խենթութիւն ալ կայ: Պզտիկ դրուագ մը պատմեմ: Կարծեմ գործով երկրորդ ճամբորդութիւնս էր Լիբանան (հաւանաբար 2014ին), ուր գաղութի հանրածանօթ ղեկավարներէն մէկուն հետ կը խօսէի ու մեր նոր ռազմավարութիւնը կը բացատրէի: Կէս-կատակ, կէս-լուրջ ըսաւ՝ «Ռազմիկ, մօտեցումը 'սխալ' է, այս բեմը կ'ելլես ու այսքան հազար կը խոստանաս միութեան մը, միւս բեմը կը բարձրանաս ու մի քանի հազար կը խոստանաս այլ կազմակերպութեան մը: Ամեն մարդ կը ծափահարէ ու շուտով մետալն ալ կուրծքէդ կը կախն: Ի՞նչ պիտի յոգնի impact-ի մասին մտածելով, ծրագիր մշակելով եւ արդիւնք պահանջելով...»: Պատասխանեցի՝ «Շիտակ ես, բայց ես այդ մարդը չեմ: Ուզածս մետալ չէ, արդիւնք է»:

Գալով արհեստավարժութեան, միջազգային զարգացումի (international development) փորձառութենէս սորված եմ որ

պետք է կեդրոնանա հարց մը *լուծելու* վրայ եւ մօտենա հարցին մասնագիտական ձեռով: Մեր պարագային հարցը արեւմտահայերէնի թուլացումն է, ուրեմն ի՞նչ գործիքներու կամ գործընթացներու (process) պետք ունինք որ ամրապնդենք եւ զարգացնենք լեզուն: Երկու բառ հայերէն սորվեցնելը չի բաւեր: «Լեզո՛ւ, լեզո՛ւ» պոռոտախօսութիւնը եւ անվերջ (ու չկարգացուած) յօդուածներու շարքը ի՞նչ լուծումներու պիտի առաջնորդեն: Ոչինչի: Արեւմտահայերէնի հարցը լուծումներ ունի, ու Կիլպէնկեանի գործը այդ լուծումները իրականացնելն է:

Ես միայն մինչեւ չորրորդ դասարան հայկական դպրոց գացած եմ, Լիբանան: 12 տարեկան էի երբ Գանատա փոխադրուեցանք ու ատկէ ետք միայն ինքնաշխատութեամբ է որ քիչ թէ շատ հայերէնս պահած եմ ու թերեւս ալ քիչ մը բարելուած: Եթէ Լիբանան մնայինք, հաւանաբար ուսումն չչարունակէի: Դպրոց մը կ'երթայի որ չէի սիրեր (Նշան Փալանճեան Ճեմարան), եւ կարծեմ իրենք մեր ընտանիքը շատ չէին սիրեր: Միջնեկ եղբայրս Ճեմարանէն վտարուած էր «չար» ըլլալուն համար, իսկ իմ վիճակացոյցներուս մէջ միշտ «շատախօս»ի պիտակը փակցուած էր, ու չորրորդ դասարանս կրկնած էի: Այդ օրերուն Ճեմարանի նախակրթարանի դասարանները աւելի Տէր Թողիկին մօտ էին քան թէ արդի մանկավարժութեան: Ինձի համար Գանատա երթալը փրկութիւն եղաւ: Տարիք մը ունէի ուր կրնայի անգլերէնի տիրապետել: Երբ սկսայ բաւական փայլուն նիշեր ձեռք բերել, սկսայ անդրադառնալ որ այդքան ալ անմիտ չեմ եղեր:

Այս իւրայատուկ փորձառութիւնը անշուշտ կարելի չէ ընդհանրացնել, եւ գիտեմ

որ Ճեմարանի բարձր դասարանները իրենց հոյակապ ուսուցիչներով կեդրոնական դեր խաղցած են սերունդ պատրաստելու մէջ: Ուրեմն՝ մանկավարժութեան կարեւորութիւնը աշակերտը սիրաշահելու եւ դպրոցին ու նիւթին հետ կապելու՝ միշտ հետս մնացած է: Հայերէնին պարագային միեւնոյնն է: Եթէ պզտիկը չսիրէ հայերէնի պահը, նիւթէն հաճոյք չստանայ՝ մէկ հալախօս եւս կը պակսի Սփիւրքի մէջ:

— *Անցնինք բուն ակադեմիական մասնագիտութեանդ: Խօսինք քաղաքական մշտնադրութեան եւ ինքնութեան մէջ համակերպող զոհի հարցին, եւ կամ «բնական օրէնքի»՝ վայրդ լքելով վերապրելու խընդրին: Եթէ Բաֆֆին, Խրիմեան Հայրիկը եւ ուրիշներ ներշնչած են սեփական ուժով եւ պայքարով հաւաքականութեան մը փրկութեան ուղին փնտրելու գաղափարը, ինչն է որ կաղացած է արեւին՝ դարուկէս առաջ, այդ պայքարը կազմակերպելու ճամբուն վրայ, բացի ցուցական գործերէ կամ անելի ուժգին հարուածներ հրաւիրելու կարելիութենէն: Ըսենք՝ հրէական փարոզութեամբ համազգային կազմակերպուած ուժի մը վերածուելու համար, որ ըլլար կամ ըլլայ միաժամանակ արդիւնատուր (efficacious, արգասիքի միտող պիտանի մեթոդ ունեցող), արդիւնատուր (effective, նպատակադրուած արդիւնքին հասնող անկախ «ինչպէս»էն) եւ արդիւնատուր կամ արդիւնաշատ (efficient, առաւելագոյն արդիւնք նուազագոյն զոհողութեամբ կամ զոհերով): Արոր նման բան պատահած է Արցախի առաջին պատերազմին միայն, յետոյ սակայն շիջելով: Կոնք ձեռք մը օրինակներ եղանք են ուրիշ հաւաքականութիւններու պարագային:*

— Շատ բարդ հարցում մըն է: Էջերով բացատրություն տալու տեղ անցնին հարցին կորիզին: 19րդ դարու վերջաօրերից եւ 20րդ դարու սկիզբը թրքական ազգայնական շարժումը (nationalism) որ մեջտեղ եկաւ ի պատասխան հայկական, յունական եւ այլ փոքրամասնություններու շարժումներուն՝ շատ անգամ հզօր էր, պետութեան լծակներուն տէր եւ անագորոյն: Չեմ խորհիր որ հայերը այնքան ալ այլընտրանք ունէին անգամ արդիւնատր, արդիւնարար կամ արդիւնաւէտ ըլլալու: Շատ միամիտ էին, քաղաքականութեան մէջ անփորձ, ու ազդեցիկ միջոցներէ զուրկ: Իսկապէս հաւատացին որ մի քանի մոսիսներով եւ երոպական ու-

Կարծես մեր քաղաքական մշակոյթին մէկ մասն է մեր միջոցներն ու կարելիութիւնները ճիշտ գնահատելու անկարողութիւնը: Հիմա ալ միեւնոյնը չէ՞: Կը պարտուինք, բայց այդ պարտութենէն բան չենք սորվիր, որովհետեւ զայն չենք վերլուծեր:

ժերու միջամտութեամբ պիտի կարենային իրենց իրատունքները պաշտպանել եւ ինքնավար դառնալ: Կարծես մեր քաղաքական մշակոյթին մէկ մասն է մեր միջոցներն ու կարելիութիւնները ճիշտ գնահատելու անկարողութիւնը: Հիմա ալ միեւնոյնը չէ՞: Կը պարտուինք, բայց այդ պարտութենէն բան չենք սորվիր, որովհետեւ զայն չենք վերլուծեր: Իսկ անգամ վատ՝ մենք մեզ կը համոզենք որ յաղթած ենք կամ շուտով պիտի յաղթենք: Մեզ բնաշնչեցին մեր պատմական հողերէն, բայց մենք երգեցինք «Իսթանպուլը պիտի լինի արեւան ծով...»:

5 *Հեղինակն եւ 2006ին հրատարակուած հարցրի մը՝ Հայեր. արքաներէ եւ քահանաներէ՝ առեւտրականներ ու կոմիսար-*

ներ (The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars): Այնպէս կը կարդանք.

— Մտաւորականները բնականաբար կը գործեն իւրայատուկ ժամանակաշրջաններու եւ պայմաններու մէջ: Կը ցուցնեն ընկերային, քաղաքական, մշակութային եւ գաղափարախօսական առկայ հոսանքները եւ միաժամանակ կը հակազդեն անոնց: Կ'արձագանգեն ուրիշ ազգերու եւ իրենց ժողովուրդի ընկերաքաղաքական պայմաններուն, եւ այդ հոլովոյթին մէջ ուղղութիւնը կամ տրամադրութիւնը կը ստեղծեն իրենց սեփական ազգի կառուցումին եւ բնաշրջումին: Հայկական պարագան կատարեալ օրինակ մըն է այս հոլովոյթին (էջ 180)¹ :

6 *Կարելի՞ է ասոր անդրադառնալ յայկապէս մեր ներկայ կացութիւնը նկարի առնելով: Ի՞նչ կը փեսնես այսօր՝ ԻԱ դարուն, գերկապուածութեան եւ անհարականի աննախընթաց գերակայութեան այս օրերուն: Ինչպէ՞ս կ'արժեւորես վերի հասարակումը ներկայ պայմաններուն փակ, այսինքն մրատրականը՝ որպէս դերակարար «սեփական ազգի կառուցումին եւ բնաշրջումին»:*

— Առանց մտաւորականներու աշխատանքին եւ *երեւակայութեան* ազգ մը գոյութիւն

¹ “But, naturally, intellectuals act within specific time periods and conditions. They reflect and react to existing social, political, cultural and ideological trends. They respond to other nations and to the socio-political conditions of their people and in the process set the trend in the construction and evolution of their own nation. The Armenian case (as discussed so far and as elaborated in the next chapter) is a perfect example of this process.” Razmik Panossian, *The Armenians from Kings and Priests to Merchants and Commissars*, New York: Columbia University Press, 2006, p. 180.

չի կրնար ունենալ: Պատմաբան, լեզուաբան, բանաստեղծ եւ վիպագիր (նշելով միայն մի քանին), կը ստեղծեն մտապատկեր մը որ ազգային է, եւ անոր պարունակութիւնը կը հայթայթեն: Ամեն մտաւորական կը գործէ պարունակի մը մէջ, որ թէ ընդհանուր է եւ թէ տեղական: Լաւ մտաւորականը այդ երկուքը իրարու կը հիստէ եւ այդ առանցքին մէջ իր ներդրումը կը դրոշմէ: Մեր պատմութեան ընթացքին թարգմանութիւնը տրամադրած է կապը միջազգայինի եւ ազգայինի միջեւ: Արեւմտահայերէնի պարագային կարծես այդ կապը խզուելու սկսած է 20րդ դարու կէսերէն ետք: Ուրեմն, եթէ ներկայիս հայ մտաւորականութիւնը կարեւոր ներդրում մը պիտի ունենայ հայ ազգի շարունակական զարգացումին մէջ, պարտաւոր է առնչուիլ աշխարհին հետ եւ միջազգային գետնի վրայ տեղի ունեցած նորութիւնները ներգրաւել հայկական պարունակին մէջ, ոչ թէ զանոնք ընդօրինակելով, այլ յարմարցնելով ու վերամշակելով: Բնական գիտութիւններուն մէջ ասիկա արդէն իսկ տեղի կ'ունենայ: Իրականութիւնը ուրիշ է երբ կու գայ փիլիսոփայական, ընկերային եւ մշակութային նիւթերու, մանաւանդ արեւմտահայերէնի պարագային: Պէտք է ամբապնդենք դէպի արեւմտահայերէն թարգմանելու մեր ասանդոյթը:

Սակայն հոս ուրիշ բարդութիւն մը կայ, կամ աւելի շիտակը՝ հակասութիւն մը. բազմալեզու Սփիւռքին մէջ ի՞նչ պէտքը կայ թարգմանելու երբ շատեր կարող են բնագիրը կարդալ այդ լեզուով: Ո՞ր կարդալու համար. ո՞վ պիտի կարդայ: Այս հարցումներուն պատասխանը չունիմ, բայց գիտեմ որ կարդացող ալ պէտք է ստեղծենք, որ ինքնին շատ մեծ մարտահրաւեր

մըն է Սփիւռքի մէջ: Թերեւս պէտք է մտածենք թէ թարգմանութիւններէն անդին ինչպէ՞ս կարելի է ներգրաւել միջազգային նորութիւնները Սփիւռքեան պարունակին մէջ: Հայաստանեան պարունակին մէջ թարգմանութիւնները կը մնան հարկաւոր:

Առանց մտաւորականներու աշխատանքին եւ երեսակայութեան ազգ մը գոյութիւն չի կրնար ունենալ: Պատմաբան, լեզուաբան, բանաստեղծ եւ վիպագիր (նշելով միայն մի քանին), կը ստեղծեն մտապատկեր մը որ ազգային է, եւ անոր պարունակութիւնը կը հայթայթեն:

Թարգմանութիւնը մէկ կարեւոր երեսն է միջազգային-ազգային յարակից կապին: Հայաստանի մէջ կան կարգ մը կազմակերպութիւններ եւ անհատներ որոնք այս կապը կ'ամրապնդեն այլ ձեւերով, ինչպէս որոշ ամպիոններ համալսարաններու մէջ, «Աշոտ Յովհաննիսեան» հիմնարկը եւ այլն: Մտահոգութիւնս Սփիւռքն է, ուր նոյնանման հիմնարկութիւններ գրեթէ չկան (Հայկազեան Համալսարանը բացառութիւն մըն է): Օտար համալսարաններու մէջ

Եթէ նոր սերունդը հինին մտաւորական ժառանգը չստանայ, ինչի՞ վրայ պիտի կերտէ սպազայի հայկական մշակոյթը եւ ինքնութիւնը Սփիւռքեան դաշտին մէջ:

հայկական ամպիոններուն թիրախը այլ է: Օրինակ՝ այն հայագիր մտաւորականները որոնք *Բագինի* էջերուն մէջ կը հրատարակեն, ո՞ր պիտի երթան որպէսզի յաջորդ սերունդին հասնին, կամ նոյնպէս հակառակը: Եթէ նոր սերունդը հինին մտաւորական ժառանգը չստանայ, ինչի՞ վրայ պիտի կերտէ սպազայի հայկական մշակոյթը եւ ինքնութիւնը Սփիւռքեան դաշտին մէջ:

Գերկապուածութիւնը անպայման վատ քան մը չէ: Վերջ ի վերջոյ աշխարհի գերկապուած ժողովուրդներէն մէկն ենք: Բայց ուր ձախողած ենք ու ընդհանրապէս մեր պատեանին մէջ մնացած՝ մշակութային դաշտն է: Կէթթոյին հանգստութիւնը նախընտրած ենք անլի քան աշխարհին բացուիլը: Լուսահոգի Յարութին Քիրքճեանին 1968ի *Սհեկանի* յօդուածը ամենէն լաւ բացատրութիւնը կու տայ այս իրողութեան²: Կարծես թէ մի քանի օր առաջ գրուած ըլլայ:

7 *Շարունակելով նահորդ հարցումը, երբ հայութիւնը հետզհետէ կը շեշտուի որպէս Սփիւռքային ազգ՝ վերջին փասնամտականերուն Հայաստանը լքած ու լքող բազմութիւններով, իրարեւորէն ի՞նչ կարելիութիւններ կը տեսնես այնպիսի զարգացումի մը, որ հպարտակի մերատրական «միջամերութեան» մը, ոչ միայն այնպէս ինչպէս կը հասկնանք այսօր, այլեւ անցեալին քաղաքական մեր հոսանքներու հիմնական շարժիչը հանդիսացող մերատրական դերակատարութիւնը եւս յիշելով:*

— Նախ վերլուծենք ներկայ վիճակը: Ունինք նուազագոյնը երկու Սփիւռք. յետցեղասպանութիւն Դասական Սփիւռքը եւ յետանկախութիւն Նոր Սփիւռքը (անշուշտ գիտակից եմ որ շատ բարդ իրականութիւն մը չափազանց կը պարզացնեմ): Դասական Սփիւռքը ասանդութիւնը ունէր ինքն իր մասին մտածելու, իր ինքնուրոյն ջանքերով, որպէս *Սփիւռք*: Սփիւռքեան ների-

մացական (subjective) գիտակցութիւն մը ունէր, եւ տակաւին ունի: Այս Սփիւռքը իր ապագան պատկերացնելէ դադրեցաւ, կամ առնուազն իր երեւակայութիւնը տեղադրեց Երեւան՝ 1988էն ետք: Հասկնալի պատճառներով բոլոր հայեացքները ուղղուեցան դէպի Երեւան եւ Ստեփանակերտ: Ներկայիս հարցը այն է թէ արդեօք Դասական Սփիւռքը պիտի կարենա՞յ վերագտնել իր երեւակայութիւնը իր ապագային մասին:

Նոր Սփիւռքը ինքնուրոյն մտածելու ասանդութիւնը չունի, ոչ ալ ընդհանրապէս «Սփիւռքցի» ըլլալու ենթագիտակցութիւնը: Իր ինքնութեան եւ մշակութային կեդրոնը բնականաբար Հայաստանն է (գոնէ հիմնակուհիմա): Այս երկու Սփիւռքները կը խորհիմ թէ զուգահեռ պիտի զարգանան, երբեմն իրարու հանդիպին (մանաւանդ Լոս Անճելըսի մէջ): Իմ մեծ վախս այն է որ նոր Սփիւռքը իր ինքնութիւնը կորսնցնէ եւ ճուլոյի՝ Սփիւռքեան ենթագիտակցութեան մը շուրջ զանգուելէ (coalesce) առաջ: Յըստակ երկրի մը Սփիւռքն է, այդ ազգ-պետութեան մշակոյթին տէրը: Պէտքը չունի Սփիւռքեան իւրայատուկ մտաւորականներու: Դասական Սփիւռքը պէտքը ունէր իր սեփական մտաւորականութեան որովհետեւ այլեւս երկիր մը չունէր ուր մտաւորականութիւն եւ կենդանի մշակոյթ ըլլար: Ուրեմն՝ հայրենիքի *գաղափարին* շուրջ իր ուժերը հաւաքեց – ապագայի երեւակայական հայրենիքի մը շուրջ:

Երեք հիմնական հարցերու առջեւ կը գտնուի Սփիւռքը՝ յաջորդ 50 տարուան մարտահրաւերները. Սփիւռքեան իւրայատուկ ինքնութեան մը զարգացումը, նոր եւ Դասական Սփիւռքներու միջեւ յարաբերութիւնը, եւ հայերէնի (իր երկու ճիւղերով)

² Յարութին Քիրքճեան, «Երկրորդ հաւասարում բազմաթիւ անյայտներով», *Սհեկան*, Պէյրոս, 3-4, 1968. Տես նաեւ՝ Յ. Քիրքճեան, *Սփիւռք եւ ինքնացում. Սփիւռքահայ կացութիւն եւ գրականութիւն* (վերլուծումներ), *Բագին* մատենաշար, 2022, էջ 211-245:

գոյատևումը: Երեքին ալ պարագային մտաւորականութեան դերը կեդրոնական է: Իսկ բուն վեճը տեղի պիտի ունենայ հաստատակեղորոն եւ Սփիւռքակեղորոն մը-տաւորականութեան միջեւ: Այսինքն, 20րդ դարու վեճերը պիտի շարունակուին:

8 *Եւրոպական եւ ԺԹ-դարեան «ազգ»ի սահմանումին մաս կը կազմէ հողի գաղափարը: Գիրքիդ մէջ 1918էն 1991 ժամանակաշրջանին ակնարկած եւ որպէս ինքնութեան «հողայնացման» փուլ մը: Արկէ մեկնելով կարելի է տեսնել նաեւ ինքնութեան ապահողայնացման հողովոյթ մը՝ առնուազն իրողական գեւրնի վրայ, որքան ալ իրէտականը հիմնուի երազային հողին վրայ: Կրնան խորհրդածել հողագործ կամ ապահողայնացած ազգութեան մը կարելիութեան մասին, այսինքն այն կացութեան, դէպի ուր կարծես ուզած-չուզած ուղղուելու միտում կը ցուցաբերէ հայութիւնը հասաքապէս:*

— Սփիւռք յղացքին մէջ հողը, այսինքն՝ հայրենիքը, կեդրոնական է: Այդ հողին վրայ չես, բայց այդ հողին մասին կը մտածես, կ'երեւակայես ու քաղաքական աշխատանք կը տանիս: Սակայն մեր պարագային այդ հողը ո՞ր է: Երեւանի կառավարութիւնը շատ յստակ պատասխան մը ունի՝ հայրենիքը 29.743 քառակուսի քիլոմետրէ կը բաղկանայ: Եւ շատ յստակ քաղաքականութիւն մը ունի՝ այդ ազգ-պետութեան համար կերտումը Սփիւռքի մը որ հաւատարիմ ըլլայ պետութեան: Այս մտեցումը բնական պիտի թուի Նոր Սփիւռքին համար, իսկ խորթ՝ Դասական Սփիւռքին համար, որուն արմատները այլ հողերու մէջ կը գտնուին: Դասական Սփիւռքի որոշ

խաւեր անշուշտ կ'ընդունին որ 29.743ը *նաեւ* հայրենիք է, կամ մէկ մասն է: Մեծ աշխատանքներ կը տանին հոն: Բայց շատերու համար հայրենիքի գաղափարը եւ երեւակայութիւնը ուրիշ տեղ է, որովհետեւ արմատները ուրիշ վայրերու մէջ են, մշակոյթը տարբեր է: Դասական Սփիւռքի մէկ մասը պիտի ձուլուի, մէկ մասը Հայաստանի կապուի որպէս շոշափելի հայրենիք, մէկ մասն ալ պիտի շարունակէ կառչիլ իր պապենական հողերուն եւ մշակութային ժառանգին: Այս է մեր իրականութիւնը: Ես «ապահողայնացած» պիտի չըսէի: Հողագործ կ'այր: Բուն հարցը հողին սահմանումն է (բառին լայն իմաստով):

Անշուշտ, շատ ատելի մեծ եւ սարսափելի վախ մը կայ շատերու մէջ՝ անկախ պետութեան մը կորուստը *որեւէ* հողի վրայ:

35 տարուան ընթացքին Սփիւռքը շատ փոխուեցաւ: Սակայն պետութեան քաղաքականութիւնը Սփիւռքի հանդէպ մնացած է կայուն՝ ինչ ընել որ Սփիւռքը ենթածառայէ պետութեան առանց շատ գլուխ բարձրացնելու, մանաւանդ քաղաքական ծիրէն ներս:

9 *Հայ հին պատմիչներու ընթերցողին համար դժուար է հայկական պարագան լրի թիւնել եւրոպական ազգային գարգացումներուն վրայ հիմնուած քաղաքագիտութեան սեղմիրանին (corset) մէջ: Ազգի մասին նոր շրջանի հայկական ըմբռնումը ԺԹ դարէն ետք անկասկածօրէն էապէս ազդուած է եւրոպական ազգայնականութենէն, որ սակայն թերեւս բաւարար չըլլայ ամբողջացնելու ազգի յղացքին մեր բազմաշերտ պարկերացումը: Հայոց «հին» ազգին ու «նոր»ին՝ ժամանակակից պարկերացումին գլխաւոր փարբերութիւնը,*

ինչպես կը նշես գիրքիդ մէջ, քաղաքացիական գիրակցութիւնն է: Անկախ անկէ, որ ընդունինք թէ ոչ այդ գիրակցութեան հայկական հանգիստութիւններու գոյութիւնը եւրոպական աչքով «նախազգային» շրջաններուն, կրնանք բաղդարել օգրաւութիւնը ազգի այդ եւրոպական հասկացութեան եւ «նախազգային» մեր ըմբռնումներուն, ինչ կը վերաբերի հայութեան գոյարեւման կարելիութիւններուն: Այսինքն՝ ազգ-պետութեան յղացքի («պետութեան մէջ ծնողն է իսկական հայը») եւ «պետականակերտութեան» ջարագովութեան այս օրերուն ինչ դասեր եւ առաւելութիւններ պիտի մատուցէր «մշակութային ազգ»ի մեր հին փորձառութիւնը, յարկապէս սիրողութեան եւ հողազրկումի հորիզոնին առջեւ:

— Երեք տարբեր կէտեր կան հարցումիդ մէջ, որոնք անպայման իրարու հետ կապ չունին:

Առաջինը տեսական մօտեցումներու եւ հետազօտական աշխատանքի միջեւ կապն է: Որեւէ տեսական մօտեցում, ըլլայ եւրոպական կամ այլ, կարելի չէ մեքենա-

Չեմ խորհիր որ ազգային գիտակցութիւն կերտելէ ետք հաւաքականութիւն մը վերադառնայ նախազգային էթնիկ ինքնութեան:

յարար օգտագործել առանց յարմարցնելու, տաշելու եւ ըստ պէտքի փոխելու, մանաւանդ հայերու պարագային որ բաւական իրայատուկ պատմութիւն մը ունին: Ինչպէս տեսութիւնը կ'օգնէ որ պարագայ մը մեկնաբանես (case study), նոյնպէս ալ պարագան պէտք է իրազեկ ընէ տեսութիւ-

նը: Գիրքիս մէջ այդ է որ ըրած եմ: Տարբեր տեսութիւններէ պէտք եղած մասնիկները կամ մօտեցումները օգտագործած եմ հայկական իրականութիւնը վերլուծելու: Օրինակի համար ազգային ինքնութիւն կերտելու մէջ տպագրութեան դերին մասին Պենետիքթ Անտըրսընի (Benedict Anderson) տեսութիւնը շատ տեղին է, բայց ո՛չ՝ զայն կապելը դրամատիքութեան հետ: Հայերուն պարագային կրօնական միաբանութիւն մը՝ Մխիթարեանները նոյնանման դեր մը խաղցան: Կամ Ըրնեսթ Կելլների (Ernest Gellner) մօտեցումը՝ թէ պետութիւններ ազգը կը կերտեն, Եւրոպայի պարագային ընդհանրապէս շիտակ է, բայց մեր պարագային, որ պետութիւն չունէինք, նոյնանման գործ ըրին համայնքային կազմակերպութիւններ, եկեղեցին եւ յարակից մարմինները: Կարեւորը այն է որ տեսութեան տեղեակ ըլլանք եւ զայն օգտագործենք քննական մօտեցումով: Քիչ առաջուան նշածիս շարունակութիւնն է. եթէ տեսութիւնը միջազգայինն է, պէտք է յարմարցուի հայկական պարունակին: Ի դէպ, գիրքիս արեւելահայերէն թարգմանութիւնը լոյս պիտի տեսնէ 2025ին Երեւան:

Երկրորդ կէտը նախազգայինէն ազգային անցնելու հարցն է, որ այո, քաղաքացիական գիտակցութեան վրայ հիմնուած է: Չեմ խորհիր որ ազգային գիտակցութիւն կերտելէ ետք հաւաքականութիւն մը վերադառնայ նախազգային էթնիկ ինքնութեան: Կրնայ ճուրիլ ուրիշ ազգի մը մէջ, կամ կործանիլ եւ անհետանալ: Չեմ հանդիպած օրինակի մը ուր ազգը գոյատեւելու համար ուրիշ «նախնական» ինքնութիւն մը որդեգրած ըլլայ: Բայց նաեւ չմոռնանք որ «ազգ»ի գաղափարը բաւական նոր հասկացողութիւն մըն է մարդ-

կային պատմության մէջ: Ընտանիք, ցեղախումբ, կրօնք, կայսրութիւն, քաղաք, գիւղ կամ շրջան՝ պատկանելիութեան հիմքը եղած են տասնեակ հազարաւոր տարիներ: Ազգի գաղափարը ունի միայն մի քանի հարիւր տարուան պատմութիւն:

Երրորդ կէտը՝ ազգ-պետութեան եւ մշակութային ազգի տարբերակները: Մենք երկուքն ալ ունինք: «Ազգ-պետականները» մշակութային ազգի յղումը կը մերժեն (որ աւելի տարածուած է Դասական Սփիւռքին մէջ): Իրենց համար իմացական հայրենիքի գաղափարը խորթ է եւ նոյնիսկ վտանգաւոր, որովհետեւ քաղաքականօրէն շօշափելի բան մը չէ: Կը հասկընամ որ ներկայ միջազգային յարաբերութիւններուն մէջ պետութիւններն են որ կը տիրեն, եւ հիմնական քաղաքական ուժը իրենց ձեռքն է: Այս պարունակին մէջ եւ լրիւ համաձայն եմ որ Հայաստանի քաղաքականութիւնը այդ երկրին պետութիւնը պէտք է վարէ: Բայց ինչո՞ւ վախնալ եւ նոյնիսկ ժխտել մշակութային ազգի եզրը: Սփիւռքի յարատեւութեան բանալին մշակութային ազգ մը ըլլալու մէջն է, երբեմն կապուած պետութեան, երբեմն ոչ: Ես պիտի ըստի՝ նոյնիսկ *Սփիւռքեան* ազգի մըն է որ պէտք ունինք, որուն յարատեւութիւնը պետութեան հետ շատ կապ չունի: Այս եղած էր մեր իրականութիւնը 20րդ դարու ընթացքին: Վահէ Օշականը չէր որ Սփիւռքի «անկախացում»ին մասին կը խօսէր: Հասկնալի է որ Երեւանը այս պիտի չհանդուրժէ, ինչպէս Սովետական Հայաստանի ղեկավարները չէին ուզեր հանդուրժել «անկախ» Սփիւռք մը: Այս երկու մօտեցումներու լարումը (tension) — ազգ-պետութիւն՝ ի դէմ մշակութային ազգի — մեր արդի ազգային ինքնութեան մէկ մասն է: Այս-

քան ատեն որ հայ ըլլայ պիտի վիճարանինք «հայրենիք»ի հասկացողութեան մասին... Կրնանք այդ լարումը բացասական (քանդիչ) ուղղութեամբ տանիլ կամ դրական (շինիչ) ուղղութեամբ:

— *Ուրիշ ինչ պիտի ուզէիր ատելցնել՝ կենսական հարց մը, որ նախորդ հարցումներէն վրիպած ըլլայ եւ որուն մասին հարկը զգաս խօսելու:*

— Կ'ուզէի մէկ միտք եւս շօշափել, Սփիւռքի ապագային մասին:

Կարծես թէ Սփիւռքի մէկ կարեւոր մասը իր ուղղութիւնը կամ նպատակը կորսնցուցած է 2020էն ետք: 35 տարի Սփիւռ-

Սփիւռքի յարատեւութեան բանալին մշակութային ազգ մը ըլլալու մէջն է, երբեմն նոյնիսկ Սփիւռքեան ազգի մըն է որ պէտք ունինք, որուն յարատեւութիւնը պետութեան հետ շատ կապ չունի:

քի հայեացքն ու միջոցներուն ծանրակշիռ մէկ մասը ուղղուած էր դէպի Հայաստան եւ Արցախ, իսկ ատկէ առաջ ալ կեդրոնացած էր հայ դատի վրայ (իր այլազան լոյծ

Իսկ հիմա՞: Սփիւռքի նպատակը ի՞նչ է: Սփիւռքի ապագան կերտելու համար այդ հարցումին պատասխանին պէտք ունինք. այսինքն՝ այդ պատասխանը պէտք է կառուցենք, որպէս հաւաքականութիւն: ... 1920ական թուականներուն պէտք է վերադառնանք ու ստանձնենք այն դերը որ ճեմարանը եւ Համազգայինը հիմնողները ստանձնած էին, Մելքոնեանը կերտողները յանձն առած էին, եւ այն ժամանակուան համայնքի ղեկավարները ընդունած էին՝ կերտել ազգ մը Սփիւռքի մէջ:

ինաստներով): Իսկ հիմա: Սփիւոքի նպատակը ինչ է: Սփիւոքի ապագան կերտելու համար այդ հարցումին պատասխանին պետք ունինք. այսինքն՝ այդ պատասխանը պետք է կառուցենք, որպէս հաւաքակաւորութիւն: Ձեռով մը ետ՝ 1920ական թուականներուն պէտք է վերադառնանք ու ստանձնենք այն դերը որ Ճեմարանը եւ Համագգայինը հիմնողները ստանձնած էին, Մելքոնեանը կերտողները յանձն առած էին, եւ այն ժամանակուան համայնքի ղեկավարները ընդունած էին՝ կերտել ազգ մը Սփիւոքի մէջ:

— *Ուրեմն՝ ըստ քեզի, ինչ է Սփիւոքի նպատակը:*

— Սփիւոքը ինքնանպատակ է: Իր գոյութիւնը ապահովել որքան որ կարելի է, իր իւրայատուկ մշակոյթով եւ հայախօս կորիզով: Պիտի ուզէի որ 500 տարի ետք խումբ մը մարդիկ Լոս Անճելըսէն Պուէնտս Այրլէս, Սոնթթէլալէն Փարիզ կամ այլուր՝ հաստատէին. «Մենք հայ ենք», ու վիճաբանէին իրենց ինքնութեան եւ հայրենիքին մասին:

ՀԱՅԵՐ. ԱՐՔԱՆԵՐԷ ԵՒ ՔԱՀԱՆԱՆԵՐԷ՝ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆՆԵՐ ՈՒ ԿՈՄԻՍԱՐՆԵՐ

ՌԱԶՄԻԿ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

(հատուած)¹

Ուսումնասիրությունս կ'աւարտեմ հետազօտելով ինքնություններու բազմակիությունը ժամանակակից հայկական իրականություններուն մէջ: Այլ խօսքով՝ կ'ուզեմ վերադառնալ գիրքին սկիզբէն մինչեւ վերջ ներագային տարբերություններու մասին կատարած տեսական եւ պատմական փաստարկումներու, այս անգամ սակայն հայութեան ժամանակակից միջավայրերուն մէջ:

Չորս պատկերներու ներկայացումը լաւագոյն ձեւն է ցոյց տալու հայկական ազգային ինքնութեան տարբեր տարողությունները, որոնք կը յուշեն հայկականութեան զարգացումին մէջ հաւանական ուղղություններ: Կը յուսամ չորս օրինակներով որոշ լոյս սփռել քսանմէկերորդ դարու սկիզբը հայ ըլլալու կարելի տարբերակներուն վրայ: Պարագաներէն երկուքը Սփիւքէն են, երկուքը՝ Հայաստանէն: Անշուշտ ծայրայեղ օրինակներ են, սակայն նպատակայարմար են ցոյց տալու կարելիու-

թիւններու ծիրը թէ՛ ինքնութեան եւ թէ՛ ազգայնականութեան առումով:

Առաջինը տասնչորսամեայ դպրոցական տղեկի մը կողմէ (ծնած եւ հասակ նետած՝ Երեւան) իր հօրը ուղղուած հարցումներու շարք մըն է Հայաստանի մէջ, 1997-ին: Երեքս կ'ուղեորուէինք թրքական սահմանին զուգահեռ մայրուղիով եւ կը խօսէինք երկու երկիրները իրարմէ բաժնող գետին միւս կողմը գտնուող հայկական պատմական «կորուսեալ» հողերուն մասին, երբ տղեկը հարցուց. «Ո՞ր է Արարատ լեռը, Հայաստանի՞ մէջ, թէ՞ Թուրքիոյ», «Ի՞նչ է Անին խահմանին թրքական կողմը գտնուող միջնադարու հոջակատր հայկական քաղաքը որ այժմ աներակ է եւ յստակօրէն տեսանելի Հայաստանէն», «Ի՞նչ է մզկիթը, կրա՞կ կը պաշտեն հոն» եւ «Ի՞նչ է թուրքերուն կրօնը»: Տղեկը սովորական պատանի մըն էր, ու որեւէ երկրի մէջ տասնչորս տարեկան անչափահաս էր պատմական շատ գիտելիք պէտք չէր ակնկալել: Սակայն իր ուղղած հարցումներուն բնոյթը ցոյց կու տար որ 1988էն տալը տարի անց հայկական ազգայնականությունը բացարձակապէս չէր առնչուեր իր ինքնութեան հետ: Ան վստահ չէր թէ ո՛ր

¹ Ռազմիկ Փանոսեանի Հայեր. արքաներէ եւ քահանաներէ՝ ստեպրականներ ու կոմիսարներ հատորի եզրավիակիչ հատուածը. Razmik Panossian, *The Armenians from Kings and Priests to Merchants and Commissars*, New York: Columbia University Press, 2006, էջ 388-393:

կը գտնուէր հայերուն ազգային խորհրդանիշը եւ ծանօթ չէր ամենէն հիմնական տարբերութեան որ զինք կը զատորոշէր «Ուրիշէն»: Ասիկա հայրենիքի մէջ ազգային ինքնութեան «թուլութեան» օրինակներէն մէկն է:

Միս ծայրայեղութիւնը Հայաստանի մէջ «Ազգայնական ակումբ» կոչուած գաղափարական ընկերակցութիւնն է. համեմատաբար ծայրայեղ ազգայնականներու խմբաւորում մը, որուն ղեկավար անդամները որոշ ժամանակ մը կը կազմէին մտաւորական կորիզը Հայաստանի Հանրապետական Կուսակցութեան, մինչեւ որ այս վերջինը քաղաքական գլխաւոր կազմակերպութիւն դարձաւ 1998ին (Հանրապետական Կուսակցութեան ղեկավար Անդրանիկ Մարգարեան վարչապետ նշանակուեցաւ 2000ի մայիսին): Այս անձերը կը հետեւին «ցեղակրօն» գաղափարաբանութեան (այսինքն՝ հայ ցեղը պաշտելու գաղափարը) եւ բազմաթիւ գիրքեր ու յօդուածներ կը հրատարակեն այս նիւթով: Իրենց մէկ գրքոյկին մէջ հետեւեալ կոչը կ'ուղղեն Հայաստանի երիտասարդութեան. «Ճանաչի՛ր ցեղը»,— եւ կ'աւելցնեն,— «Ցեղակրօնութեան էական մասն է կազմում ցեղապաշտութիւնը – պաշտամունքը ցեղի որակների, արժէքների ու սրբութիւնների»: ² Այլ գրքոյկի մը մէջ կը պնդեն թէ ազգային գաղափարախօսութիւնը «գոյութիւն ունի ի սկզբանէ, Ազգի ծնունդի հետ, եւ խնդիրը ոչ թէ այն ստեղծելը, այլ ճանաչելը, յայտնագործելն է»: ³ Այս ակումբին

պատկանող բանալի անձնատրութենէ մը խնդրեցի պարզել իրենց գաղափարաբանութեան հիմքը եւ հայ ազգի իրենց պատկերացումը: Ինք բացատրեց.

Մարդկութիւնը բաժնուած է ազգերու: Իւրաքանչիւր ազգ եզակի է եւ ունի իրեն բնորոշ առանձնայատկութիւններ, ինչպէս՝ լեզու, մշակութային յատկանիշներ, ընտանեկան արժէքներ, տարածք եւ այլն: Ասոնք պէտք է պահպանուին եւ յաւերժացուին անխաթար ձեւով, զերծ այլ արժէքներէ եւ ցեղերու ազդեցութենէ, այսինքն՝ ազգային արիւնը պէտք է մաքուր մնայ: Ուստի խառն ամուսնութիւնները եւ մշակութային տարասերութիւնը (hybridity) ընդունելի չեն: Արեւմուտքի ներխուժումը պէտք է մերժուի: Օրինակ, արեւմտեան հասկացութիւններ, ինչպէս՝ մարդկային իրաւունքներ, կիներու իրաւունքներու պաշտպանութիւն եւ այլն խորթ են հայկական արժէքներուն եւ պէտք է ընդդիմանալ անոնց: Աւելի՛ն. հայերը պէտք է տիրանան իրենց պատմական հողերուն, ուր ճշմարիտ հայերը պէտք է վերադառնան Սփիւռքէն: Ցեղակրօնները հակադրուած չեն ուրիշ ազգերու այնքան ատեն որ ուրիշ ազգեր հանգիստ ձգեն հայերը եւ ոտնձգութիւններ չկատարեն հայկական պատմական հողերուն դէմ, ինչպէս թուրքերը ըրած են: Ուստի այս տարածքները՝ առանց ներկայի թուրք եւ քիւրտ զրատողներուն, պէտք է վերադարձուին հայերուն, եւ հողերը պէտք է բնակեցուին հայերով: ⁴

² *Ցեղակրօնութիւն*. էջ 5–6 (Հանրապետական Կուսակցութեան հրատարակութիւն, Երեւան, 1994):

³ *Ազգային գաղափարախօսութեան արդիականութիւնը*. էջ 3 (Հանրապետական թերթի հրատարակութիւն, Երեւան, 1996):

⁴ 1997ի նոյեմբերին Մուշեղ Լալայեանի եւ Գեորգ Յովսէփեանի հետ քննարկումէ մը վերարտադրուած, նաեւ՝ Մուշեղ Լալայեանի հետ հեղինակին հարցա-

Վերոնշեալ պատանին, որ նոյնիսկ գաղափարը չունէր «կորուսեալ հողերու» (եւ որ կ'ուզէր առաւելագոյնս «արեւմուտք-ցի» ըլլալ), եւ ցեղակրօնները այնքան ալ հասարակաց եզրեր չունին իրենց կեցուածքներով եւ աշխարհահայեացքներով: Այնուամենայնիւ անոնք կը պատկանին նոյն ազգին: Կարելի է հարց տալ թէ ինչպէ՛ս կամ արդեօ՞ք այս երկու ծայրայեղութիւնները ապագային պիտի կարենան հաշտեցնել իրենց արմատապէս հակոտնեայ կեցուածքները նոյն ազգային պատկանելիութեան հետ (թէ՛ւ պատմութիւնը կ'ապացուցէ թէ անգիտութիւնն ու վախը կրնան նման անձեր մերձեցնել քաղաքական գորաշարժի միջոցով):

Նմանապէս՝ Սփիւռքէն երկու օրինակներ ցոյց կու տան թէ հայերը որքան տարբեր ձեւերով կը դրսեւորեն իրենց ազգութիւնը: Լոս Անճելըսի մէջ հայ երիտասարդներու ստեղծած *հեւի մեթըլ* երաժշտութեան System of a Down խումբը Միացեալ Նահանգներու տարածքին ուշագրաւ դիրք կը վայելէ իբրեւ տիրական *ոռք* խումբ:⁵ System of a Down-ը «ազգային խումբ» չէ—իր անդամները կ'ընդվզին այս նեղ պիտակաւորումէն—սակայն իր կարգ մը երգերը իրապէ՛ս հայկական քաղաքական բնաբաններ կը միախառնեն ամերիկեան *հեւի մեթըլ* երաժշտութեան հետ: Ամենէն ցայտուն օրինակներէն է *PLUCK*

գրոյցէն: Անդրանիկ Մարգարեան Հանրապետական Կուսակցութեան գաղափարաբանական հիմքը քննարկեց ցեղակրօն գաղափարաբանութեան առումով (Անդրանիկ Մարգարեանի հետ հեղինակին հարցազրոյցը՝ 1997ի նոյեմբերին):

⁵ Steve Morse, “Rock Notes,” *Boston Globe*, 21 Jan. 2000 եւ Sarah Rodman, “System of a Down is on its Way up,” *Boston Globe*, 16 Feb. 2000 (երկուքն ալ հրատարակուած *Groong Armenian News Network*-ի վրայ, յաջորդաբար 31 յունուար 2000ին եւ 16 փետրուար 2000ին):

կոչուած երգը. յապաւում մը *Politically Lying, Unholy, Cowardly Killers*-ի՝ «Քաղաքականապէս սրող, անսուրբ, փոքրոգի մարդասպաններ», որ Հայկական Ցեղապանութեան մասին է: Խումբի անդամներէն Սերժ Թանքեան *ամերիկացի* պատանիներու համար կ'երգէ.

*Die, why, walk down, walk down,
A whole race Genocide,
Մեռի՛ր, ինչն'լ, քալէ՛, քալէ՛,
Ամբողջ ազգի մը Ցեղասպանութիւն,*

...

*Revolution, the only solution,
We've taken all your shit, now it's time for
restitution.*

*Recognition, Restoration, Reparation
Ցեղափոխութիւն, միակ լուծումը,
Կրեցիսք ձեր ամբողջ նախարհիսքը,
հիմա ժամանակն է փոխհատուցումի:
Ճանաչում, վերականգնում, հատուցում*

...

*The plan was mastered and called Genocide.
Ծրագիրը կատարելագործուած էր եւ
կոչուած՝ Ցեղասպանութիւն.⁶*

Արդեօք ցեղակրօնները ի՛նչ պիտի ըլնէին այս *հեւի մեթըլ* ոճի հայկական «ազգայնականութեան» մասին:

Հուսկ վերջին պատկերը օրաթերթային անհեթեթ ծանուցում մըն է Լոս Անճելըսի մէջ 22 հոկտեմբեր 1999ին տեղի ունենալիք հրապարակային մէկ դասախօսութեան եւ տեսերիզի ցուցադրութեան:⁷ Քե-

⁶ Երգին բառերը՝ խումբին առաջին ալպոմէն. *System of a Down* (1998): Խումբը նաեւ մասնակցած է բարեփրական համերգներու՝ նիթական միջոցներ ապահովելու համար Միացեալ Նահանգներու տարածքին Ցեղասպանութեան ճանաչման աշխատանքներու:

⁷ Ծանուցումը հրապարակուած է այդ թուականին Լոս Անճելըսի մէջ մեծաթիւ տպաքանակով հրատարակուող *Նոր Կեսնք* թերթին հոկտեմբեր 1999ի համարներուն մէջ:

սապի Հայրենակցական Միության Ուսումնասիրաց Միությունը գայն կազմակերպած էր Լուս Անճելըսի իր նորակառոյց կեդրոնին մէջ (հայկական բուն Քեսապ գիւղը կը գտնուի Սուրիոյ մէջ եւ կը գոյատեւէ մինչեւ այսօր): Ձեռնարկը վերնագրուած էր «Արցախ 2001»: Նշմարել որ սփիւռքահայերու գիւղի մը (Սուրիոյ մէջ) Սփիւռքը (Լուս Անճելըսի մէջ) կը կազմակերպէր Ղարաբաղի վերաբերող ձեռնարկ մը:

Քառորդ էջնոց ծանուցումը կը պարունակէ շարք մը խորհրդանիշներ: Կեդրոնը պատկերուած՝ Ղարաբաղի Սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչ եկեղեցիին (տասներեքերորդ դարու) բացատրությունը (հայերէնով) կ'ըսէ. «Այն որ տէրն է Յովհաննէս Մկրտիչի գլուխին, կը տիրապետէ աշխարհին» — Երոպայի Երուսաղէմի Ասպետներու ասանդական խօսքը»: Ասոր վրայ կ'աւելնայ թէ Յովհաննէսի գանկը իրօք թաղուած է այս եկեղեցիին մէջ (ըստ հայկական ասանդապատումին): Եկեղեցիին լուսանկարին ձախին Արարատ լեռան վրայ Նոյեան տապանի ճեպանկարն է, իսկ աջին՝ Ադամի ու Եւայի: Նաեւ կայ սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչի գծանկարը: Ձեռնարկին ընթացքին քննարկուելիք հարցերը ուրուագծող ծանուցումին բացատրությունը հետեւեալն է (իր ամբողջութեան մէջ եւ առանց սրբագրություններու).

Լսած էք, որ Հայաստանի լեռնաշխարհը կը համարուի որպէս Աստուածաշունչի «ԴՐԱՄՏԱՎԱՅՐ»ը, իսկ ըստ նոր հետազօտութեանց Արցախը «ԴՐԱՄՏԻ ՊԱՐՏԷԶ»ն է: Ովքեր էին Ադամը և Եւան: Ինչ գիտական տուեալներ կան որ Նոյեան Տապանի պատմությունը հիմնուած է

իրական երկրաբանական յեղաշրջումներու վրայ: Ինչո՞ւ Հայաստանը կը համարուի արիական ժողովուրդներու օրբանը ուրկէ տարածուած են համաշխարհային քաղաքակրթությունները: Ինչ անժխտելի փաստեր կան որ Արցախէն գաղթած են Երոպական շատ մը ժողովուրդներ՝ ինչպէս Բորտուգալացիները, Սպանեացիները, Գերմանիո [sic] Բավարեացիները, Պաքերը և Ալբանեա-Քուսովացիները: Ինչ է Հայկ Նահապետի պատմութեան գաղտնիքը եւ ինչ կապակցություն կայ երկնային աստղերու հետ: Ինչո՞ւ Հայերը կը ճանաչուին որպէս «Քրիստոնէութեան Պահապանը» - The Keepers of Christian Faith. Եւ ինչո՞ւ Հայը երկուիագար տարիներ պահպանած է Քրիստոնէութեան հիմնադիրներու մատուցները: Ինչո՞ւ եկող երկիագարամեակը կը կոչուի «Հայկական Ջրհոսեան Դարաշրջան»:

Կարելի է էջեր սպառել ապակառուցելով սոսկ այս ծանուցումին մէջ գտնուող ցեղախորհրդանշական հարուստ պատկերումը: Անիկա ուշագրաւ խառնուրդ մըն է առասպելներու եւ խորհրդանիշներու՝ ինչ կը վերաբերի ազգի, ցեղի, տարածքի, սփիւռքի, կրօնի եւ սնապաշտութեան: Չեմ գիտեր թէ քանի՞ հոգի ներկայ եղած է այս ձեռնարկին, որքանո՞վ «համոզիչ» եղած են փաստարկությունները, ինչպէ՞ս ընկալուած են բանախօսները կամ նոյնիսկ քանի՞ հոգի իրապէ՞ս կարդացած է ծանուցումը: Հայերուն մեծ մասը չի հաւատար նման ոչնչաբանութեան, ոչ ալ ուշադրություն կը դարձնէ: Սակայն անշուշտ մարդ կը հակի փնտռելու նման մտածողութեան ետին գտնուող «տրամաբանությունը»: Երեւանի

ցեղակրթունքները հպարտ պիտի զգային նման ձեռնարկով, մինչդեռ System of a Down-ի ունկնդիրները վստահաբար բաական անհեթեթ պիտի նկատեին ամբողջ գաղափարը:

Այս չորս օրինակները ցոյց կու տան հայերը իրարու կապող իմաստներու եւ հաւատալիքներու բարդ ցանցին այլազանութիւնը: Ազգային մտահոգութիւններ չունեցող պատանին, ցեղը պաշտող ծայրայեղ ազգայնականը, Յեղասպանութեան մասին երգող *հեւի մեթըլ* խումբին անդամը եւ երեսակայական հիմքով «դաստիարակչական» ձեռնարկին կազմակերպիչն ու բանախօսը բոլորն ալ մաս կը կազմեն նոյն ազգին: Հազուագիտ են—եթէ երբեւէ կան—զանոնք իրարու կապող առարկայական ցուցանիշները: Այս իրավիճակը նոր չէ. տասնութերորդ եւ տասնիններորդ դարերուն հայկական զանազան համայնքներու մէջ ապրած առեւտրականներ, վանականներ, գիւղացիներ եւ յեղափոխականներ նոյնպէս հասարակաց շատ եզրեր չունէին: Այս օրինակները կը բնորոշեն հայկական ինքնութեան մասնատուածութիւնը (fragmentation): Այնուամենայնիւ նաեւ կ'ապացուցեն առկայութիւնը պատկանելիութեան ենթակայական զգայութեան մը որ նման այլազան մարդիկ կը մղէ պնդելու թէ իրենք կը պատկանին նոյն ազգին:

Աշխարհականացումի դարաշրջանին՝ մասնատրաբար քսաներորդ դարուն, խորհրդային եւ սփիւռքեան պայմաններուն մէջ պատկանելիութեան ենթակայական զգայութիւն մը փոխարինած է այն ինչ որ անցեալին կրօնն էր հայերուն համար: Ենթակայական պատկանելիութիւնը ազգի մը շուրջ կը համախմբէ մարդիկը, թէեւ են-

թակայականութիւնը շատ ատելի յեղեղուկ է, շարժունակ եւ անձնականացուած քան կրօնական ասանդական սովորութիւնները եւ եկեղեցիին կարծր հաստատութեանականութիւնը: Թերեւս յարմարագոյնը «մասնատուած հաւաքականութեան» (fragmented collective) պատկերն է. այս եզրը կը յուշէ *թէ՛* անհամատեղելիութիւն *եւ թէ՛* միասնութիւն: Հայ ազգին բնորոշ երկու յատկութիւններ. այլազանութիւն եւ կապուածութիւն:

Այսպիսի մասնատուածութիւնն ու միասնութիւնը միայն հայերուն յատուկ չէ: Սակայն հայութեան պարագայէն մեկնելով կարելի է ընդհանուր եզրայանգումներու հասնիլ ազգային ինքնութեան բնոյթին մասին: Չորս պատկերները ցոյց կու տան այս գիրքին երեք հիմնական կէտերը. ազգի «երեսակայուած համայնքի» բազմավայր (*multilocal*) այլազանութիւնը, զանազան թելերը կապող ենթակայական «կամեցողութիւնը» եւ ազգային ինքնութեան արդիութիւնը:

Նշուած չորս պարագաներէն երեքը քաղաքական շատ յստակ հաստատում մը կը կատարեն ազգին մասին՝ արտացոլելով ազգային ինքնութեան համար անհրաժեշտ պատկանելիութեան քաղաքական բնոյթը: Լոս Անճելըսի System of a Down-էն մինչեւ Երեւանի ցեղակրթունքը հայերը իրենք զիրենք գլխաւորաբար անդամ կը նկատեն *ժամանակակից քաղաքական համայնքի* մը՝ «քաղաքականութեան» ամենալայն իմաստով, ինչպէս նաեւ *պայրմականօրէն* կազմաւորուած քաղաքական համայնքի մը (որ անպայմանօրէն չ'ապրիր այն ամբողջութեան մէջ որ կը պատկերացնէ թէ պէտք է ըլլայ իր պետութիւնը): Մշակութային ցուցանիշները կը փո-

խուին, լեզուն կրնայ կորսուիլ, սովորությունները կրնան բնաշրջուիլ տարբեր ձևերով, սակայն հայկականության այս քաղաքական զգայությունը—ազգային իրատունքներու աշխարհիկ սկզբունքներու վրայ հիմնուած հաւաքական միասնութեան գաղափարը—կը գոյատեւէ: Այս հասկացութիւնը յար եւ նման է «քաղաքացիութեան», սակայն պետականակեղրոն յղացք մըն է որ պէտք է զգուշութեամբ գործածել այն պարագաներուն, երբ գաղափարը գոյ է՝ թէ եւ ոչ անպայման ազգային պետութեան մը առկայութեան:

Վերոյիշեալ մասնատուածութիւնը հիմնուած է ծայրայեղ օրինակներու վրայ, սակայն այլ ազգերու եւ պետութիւններու համար օգտակար պիտի ըլլար զայն նկատի ունենալ իբրեւ կողմնորոշող տուեալ: Նը-

ման այլազանութեան կարելի է հանդիպիլ նաեւ շատ ուրիշ պարագաներու՝ Գանատայէն մինչեւ Բրիտանիա եւ Ինտոնեզիա: Ազգերու եւ ազգայնականութեան տեսութիւնները այսպիսի այլազանութիւնը կը նկատեն «խնդիր» կամ միաձոյլ ընկերութիւն ստեղծելու ազգայնական դիտաւորութեան «ճախողութիւնը»: Այս գիրքին մէջ փաստարկուածը այն է, թէ այլազանութիւնը անպայման խնդիր մը չի ներկայացնէր այնքան ատեն որ իբրեւ ազգ սահմանուած քաղաքական միենոյն համայնքին հանդէպ գոյութիւն ունենայ ենթակայական պատկանելիութեան ուժեղ զգայութիւն մը:

*Անգլերէնէ թարգմանեց՝
Լուսիկ Կիւրյեան-Սրասայեան*

Նկար՝ Լևո Լևո Վարդանյանի. Meditation, 1 Oct. 2013. acrylic on canvas 160x160

ՄԻՋԵՐԿՐԱԿԱՆ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Ալիքներդ ունկերուս մէջ կը շառաչեն
կամ մեղմաճայն կը փսփսան տակաւին ...

Նախահայրերս բարձր լեռներու,
խորունկ կիրճերու
բնիկներն էին,
իրենց ոտքերը պէտք էր որ ամուր
հողի եւ ժայռի վրայ հաստատուէր,
անոնք կ'երեւի չունէին անգուսպ բաղձանք մեկնումի,
հորիզոններով արբշիռ գինովցած՝
փոթորիկներու մէջէն անցնելու,
ծովեր հերկելու:
Իրենցը՝ ծանօթ գետերու վրայ
առեւտուրն էր դէպի վար, հարաւ,
եւ ի տես ծովուն,
Քսենոֆոնի գինուորներուն պէս,
ինքնամոռաց վերացումով,
երբեւիցէ չպոռացին՝
թալասա:
Իսկ պատմութեան հարուածը դաժան
զիս նետած էր քու ափերուն:

Երբ այդ մատղաշ, ոսկոր կազմող տարիներուն,
Միջերկրականի ողորկ ու տաք ծովափներու
ալիքներուն հետ խաղ բռնած,
եղբօրդ հետ,
դէպի խորը, դուն խիզախել կը փորձէիր,
ալիքները, յորձանուտին մէջ իրենց,
թաւալզլոր կը նետէին ձեզ ափին,
սպա քաշելու համար դէպի ներս, անդին,
ուր անորոշութեան,
մութին մէջ կորսուած
անձկութեան կարճ պահէ մը ետք,

ուշքը գտած՝
կը կանգնէիք ձեր ոտքերուն վրայ հաստատ,
ծիծաղելով վերադառնալու համար վերստին՝
նոյն փորձառութեան:

Աւելի ուշ՝
գիտակցութեան եւ ինքնութեան
կազմաւորման տարիներուն,
պիտի փորձէի Պէյրութ քաղաքի
լեզուներու բարեկոնիս մէջ՝
ալիքներուդ շառաչիւնէն
կամ մեղկ հոսքէն բարձրացող
ձայնդ բռնել, Միջերկրական,
բայց նոյն ատեն, իմ հարազատ լեզուիս մէջէն
եւ կոմիտասեան երաժշտութեան
խոր ակունքներէն
յաճախ յորդող կամ հանդարտող
հեռու Արաքսի կամ Եփրատի ու Տիգրիսի
հոսանքները կը լսէի՝
բախող, նաեւ՝ համադրող
քու շառաչին, Միջերկրական:
Նստած ծովափնեայ ժայռի մը վրայ,
կը խորհէի քու դիմացի ակերուն՝
Կիլիկիայէն Յունաստան եւ Իտալիա,
մինչեւ Ֆրանսա եւ այլ ակեր երկարող
աշխարհին մասին,
ուր Հոմերոսէն մինչեւ Պղատոն,
Սերվանթէս կամ Միքելանճելօ,
Թորոս Ռոսլին, Փիքասօ եւ
հազար այլ անուն
ստեղծած էին եւ զարգացուցած
մշակոյթ մը բազմադարեան ու կենսատու:

Միջերկրական,
ջուրերուդ տակ՝
արկածախնդիր հազար ճամբորդներ,
երազներ պահած իրենց կուրծքերուն,
խաղաղ կը ննջեն:
Առագաստներ կորսնցուցած, սուգուած նաւեր,

քեռնատրուած՝ ձէթով, կաւէ
 ամաններով, սրուակներով ու գինիով,
 յաճախ նոյնիսկ ոսկի, արծաթ, մետաղադրամներ
 շալկած կը հանգչին,
 ծիծաղելով մարդ արարածի
 անհեթեթ եւ փառասէր նկրտումներուն ...
 Ճիշտ նոյն ափերէն, ուր կանգնած էի,
 փինիկեցի վարժ նաւաստիներ,
 աչքերնին յառած հորիզոններուն,
 խիզախած էին ծովերէն անդին,
 Ատլանտեանի ջուրերուն մէջ,
 եւ աստղերու լեզուն կարդալով՝
 ճանչցած էին երկինքներու
 եւ ծովերու միջեւ երկարող
 զարմանահրաշ մեկնումի ճամբան ...
 Անհաւատալի հետեւողութեամբ
 գաղութներ եւ զինուորական
 նոր խարխսխներ ստեղծած էին
 եւ կեդրոն մը ամրակոտ՝
 կոչուած Կարթագէն,
 կորսուելու համար անհետք,
 այլ ուժէ մը գերիզօր:

Այդ բոլորը պատմութիւն էր,
 դարձած առասպել, ուր կային նաեւ
 ստեղծուած այբուբեն եւ թուանշաններ,
 Հանիպալի լեռներ կտրող
 փիղերն ու պատերազմները,
 Երուսաղէմ, այլ քաղաքներ արտածուող
 մայրիներու բազում բուններ,
 հերոսական բոտն կռիւներ՝
 նոյնիսկ Երկկոտոշ Աղեքսանդրի դէմ ...
 Աստուածաշունչի եւ այլ գիրքերու
 մէջ տեղ գտած քաղաքներու անուններ՝
 Պէյրութ, Պիպլոս, Միտոն, Տիւրոս:

Իսկ եւ անճնապէս
 միշտ կը խորհէի՝
 թերեւս մէկը նախահայրերէս,

իշխանի մը հրամանով,
 լքելով իր հայրենիքը,
 հպատակներու եւ բանակի հետ,
 հաստարուած էր քու ավերուն,
 եւ Այասէն կամ Կոռիկոսէն
 երազած էր հեռուները,
 կտրել այդ ծովն անսահման՝
 հասնելու հոն, ուրկէ հեքիայթներ հասած էին
 համեմներու, մետաքսէ նուրբ հիւսուածքներու
 եւ զարմանահրաշ վայրերու մասին ...
 Թերեւս ան աւելի ուշ տեսած էր
 արկածախնդիր խաչակիրներու
 անցքը Արեւելք: Կռիւներուն հետ՝
 անոնց անուանի իշխանիկներու
 պատեհապաշտ նկրտումները,
 որոնք խաբելու, դաւաճանելու
 հանճարներ էին ...

Իսկ ես, այո՛, Միջերկրական,
 վայելած էի՝ արեւոյ, ձուկոյ,
 ավերուոյ աճող՝ ձիթապտուղը,
 թուզոյ, նարինջի մրգաստաններու
 ծաղիկն ու հիւթը,
 դժբախտաբար, վկայելու
 միաժամանակ՝
 ֆիզիքապէս ինձի նման մարդ էակին
 սպաննելու եւ քանդելու մոլուցքը մութ,
 դէռ ավերուոյ՝ այլանդակուած,
 այրած մարմիններ նետուած տեսնելու...
 Նոյնիսկ երբ արդէն
 դադրած էին անցարգելները,
 արձակազէնի կրակոցները,
 առեւանգման վտանգները,
 դէռ ավերուոյ կերպընկալէ եւ մետաղէ թափօններու
 այդքան աղբ կար կուտակուած, որ
 կ'այլասերէր բիլ աշխարհոյ անապակ ...

Քաղաքները ավերուոյ
 քանի՛ անգամ քանդուած էին

երկրաշարժներէ, պատերազմներէ,
 զոնէ մէկուն փորձառութիւնը ապրած էի,
 եւ գիտեմ որ ամեն իրականութիւն
 ջուրերուդ պէս շարժական է
 անկայուն ու փոփոխական:
 Հաշտուած եմ քու ափերուդ
 ծաղկած հազար հակասութեամբ,
 փորձած զանոնք ի մի բերել, համադրել
 կենցաղիս մէջ եւ գիրիս:

Ալիքներդ ունկերուս մէջ կը շառաչեն
 կամ մեղմաճայն կը փսփսան տակաւին ...

Արդ կը բացուի յիշողութեանց
 արտը հարուստ,
 ափերուդ ծաղկած այդքան նուրբ սէրեր
 լուռ կը շնչեն,
 ակնկալութեանց
 կամ յուսաբեկող փորձառութեանց
 օրերը քեզ կազմատրող կը տողանցեն ...
 Ահա կրկին քու կողքիդ եմ
 պայքարներուդ քեզ աջակից ջերմ դէմքեր,
 կ'ուզես մոռնալ՝
 քեզ հարազատ ձեռացնող
 բազմերեսանի արարածներու դաւերը փոքրիկ,
 բառերը քծնող,
 փառամոլիկ արարքները սարքուած՝
 իրենց համեստ կարողութեանց սահմաններէն
 վեր պաշտօններ գրաւելու ...

Ճիշտ է, ամբողջ տասնամեակներ
 հեռացած եմ քու ափերէն,
 եւ նման չեմ մեծատաղանդ բանաստեղծին,
 չունիմ նման բառեր, խոր ու մեկին,
 որ ափերուդ՝ ծննդավայրը կը յիշէր,
 նոյիսկ եզրին Վէսսէսի՝
 յաճախ կ'ապրէր՝ Մառնէն Տօն ...

Բայց ես տարիներ մխրճուած եմ
աղի ջուրերուն, խեղ ալիքներուն,
իմ ոռնգերուն դեռ կը մնայ
բոյրը ծովի,
նոյնիսկ տակաւ անհետացող
նարնջենիի մրգաստաններու ծաղկած ծառերուն
բոյրը հեշտագին,
ուղեղիս խոր կածաններուն՝
կոհակ-կոհակ կայք հաստատած՝
տիեզերքը համատարած ...

Դեռ ունկերուս ալիքներդ կը շառաչեն
կամ մեղրաձայն կը փսփսան տակաւին ...

յունիս-օգոստոս, 2023

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆԻ ԱՌԱՁԳԱԿԱՆԸ ՅՂԱՅՔ, ԿԱՌՈՒՑՈՒԱԾՔ ԵՒ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՍԼԱՅՔՆԵՐ

ՎԵՀԱՆՈՅՇ ԹԵՔԵԱՆ

Բանաստեղծություններ կան, ուր փրկիրուն գետեր կը հոսին, ուր հովեր կը խօսին, աստղեր վար կը թափին, քամին՝ հարցում-պատասխան իրար անցուցած գլուխը կ'աննէ կ'երթայ, տրտմալից հատաչներ կան եւ ցնծագին ծնծղայ, օրհնութիւն ու անէծք, պատիւ կամ պատիժ տնօրինողներ, փառք ու պարծանք պանծացնողներ: Հեղուկը, շոգին, կարծրն ու փափուկը, հեքիաթայինը, ողբերգականը, կը յայտնուին մարդկային կերպարանքներով, հետագօտող նայուածքներու առջեւ:

Տարբեր է Յարութիւն Պերպերեանի քերթողութիւնը: Եօթանասուներկու տարեկան է բանաստեղծը, սակայն հազիւ յիսուն ցոյց կու տայ: Ուրեմն գոնէ յիսուն տարիներու աշխատանք ու սնուցանող արգասիք կայ *Առաձգական*ին մէջ: Իրայատուկ ճարտարապետութեամբ, յստակ գիծերով կառուցուած բնակարան մըն է: Լայնանիստ, տասնինը մուտքերով եւ բազմազան սենեակներով: Իրաքանչիւրը ունի իր պատշգամբ՝ մաքուր օդ, արեւ ու անձրեւ ընդունող: Լուսամուտեր՝ անծայրութիւն թելադրող, ու դարպաս մը որ կը հրալիրէ ընթերցողը իր նման եւ իրմէ տարբեր հոգեվիճակներու հանդիպելու: Կ'ընդունի ուրուականներ ու վաղանցիկ

ճամբորդներ: Պարտէզ ալ ունի, մեղմ բոյրերով ու գոյներով, հազուադիւս բոյսերով:

*Առաձգական*ը հրատարակուած է 2021-ին, Գալուստ Կիլպէնկեան Հիմնարկի աջակցութեամբ, 272 էջ, Ջանգակ հրատարակչատան կողմէ, Երեւան: Բանաստեղծը նուիրած է իր թոռներուն՝ Լեւոնին եւ Սեւանային: Կողքին՝ քանդակագործ Արթոյէն գծանկար մը, իսկ ետին ջերմ գրութիւն մը «անոնց» մասին: Այդ անոնքը էջ առ էջ կը յայտնուին երբ սկսինք ըմբռնել հատորը:

Ամէն քերթողագիրք չունի այս ծրագրունը՝ կեանքին շոգեկառքը, հոս ու հոն ցանուած պատահական կայքեր չեն: Հանգրուան առ հանգրուան կը յառաջանայ: Հինգ հատոր՝ *Կորիզ* (1979, Պէյրութ), *Ոսպնեակ* (1984, Պէյրութ), *Անցման եղանակ* (1993, Մոնթրէլ), *Սահմաններ* (2007, Երեւան), *Առաձգական* (2021, Երեւան):

Հեղինակին անցած բոլոր ամայացած ճամբաները, աղմկարար փողոցները միայն ու միայն դէպի այս տունը կ'ուղղուին: Իր անցման եղանակներուն, փորձառութիւններուն, փորձութիւններուն եւ յանդուգն փորձերուն ապաստարանն է *Առաձգական*ը: Բանաստեղծին կեանքի կորիզը:

Այս տունը շինուած է փորձառութեան քարերով, աղիսներով: Բառերը հող են ու երկինք: Խոհերը՝ շաղախ: Տանիքը Հայ Լեզուն է որ կը պահպանէ տունը կայծակ-փոթորիկէ, հեղձուցիչ օդէ կամ կլանիչ հողմապտոյտէ: Հիմը՝ Հայոց պատմութիւն: Քաղաքը՝ հայութիւնն է իր նշանակալից մանրամասնութիւններով: Բնութիւնը հոգին է այս քաղաքին, խորհրդալի ձայներու խմբերգով ու վեհասլաց երկինքով:

Ներսէսը՝ սիրոյ թունդ գինի կայ եւ ընտանեկան առօրեայի համով-հոտով նկանակ:

Լուսանկարները մեր օրերու դէմքերն են, նահապետ ու նորածին, վաղահաս մահեր ու անարդար ճաղեր, աղէտ ու խրախճանք, գերդաստան ու գաղթ, մշակոյթի ճեպանկարներ, քանի մը հերոս, տարագիր փարոս, շրջապտոյտ ու շրջանաւարտութիւն, բարեկամութիւններ, յիշողութեան յաւերժական թարմութիւն:

Խորհրդանշաններ որոնք հայը կը հասկնայ:

Իսկ կլիման, կլիման ինչ ալ ըլլայ Տունը կը տոկայ: Տեսանելի յիշատակներ կան:

*Լուսանկարէն քանի մը աչքեր
պահուած են անեղծ,
որոնք երբեմնի
ակնկալութեան եւ կայունութեան
դարաշրջանէն՝
կը նային խոցող
անձկութեամբ մը խոր*

«Հին լուսանկար», էջ 70

Լոյսէ անցած նկարներ, մութով պատուած նկարներ, ինքնուրոյն գծանկարներ, ի մի բերուած ոչ թէ գեղուն տողերով, այլ՝ մտածող բանաստեղծին խոհերով ու խորհուրդներով:

Երկիրը՝ Սփիւռք,
Ուղեորութիւնը՝ Հայաստան,
Ուխտագնացութիւնը՝ բացարձակապէս անձնական:

Ահաասիկ համադրումը Պերպլերեանի յիսուն տարիներու գրական վաստակին: Զօրաւոր ձգողութեամբ՝ *Առաձգականը*, համապատկերը իր կեանքի լոյսին ու ստուերին, լեռներուն ու վիհներուն, անցքերուն ու անցարգելներուն, ճոռողիւններուն ու կաղկանձներուն: Այս բոլորին ետին կայ ոյժ մը զանոնք ծնող ու աճեցնող: Բանաստեղծին ոյժը: Իրականութիւնը ակամայ ապրելու անխուսափելիութիւնը, զայն դիմագրաւելու իմաստութիւնը, եւ աշխարհին ցոյց տալու իրայատուկ կարողութիւնը:

Անդադրում անհանգստութիւն մը, ցընցում մը, հարցումներ որոնց մէջ է պատասխանը, նաեւ հարցումներ որոնք կը խառնուին իրարու, հանգոյց մը ձգելով ետին:

*Յարութիւն Պերպլերեանի մօտ
բանաստեղծութիւնը իբրեւ լեզուական
աշխատանք մը տեսնելու գիտակցութիւնը
առաջնահերթ կը մնայ:*

Ոյժը որ կը բխի իրմէ, իրն է միայն: Շաղախուած հին դարերուն եւ նորն ու արդին արտացոլող միայնգամայն: Հոն է իր յաջողութիւնը: Ցնծաղիկը ժայռի պտունկին կը յայտնուի, քիչ մը կը ցնծայ ու կ'անհետի: Վարդը ճուր ակ գտնուի, նախ իր փուշերը կ'արձակէ ինքզինք պաշտպանելու համար, յետոյ կը յայտնէ իր գեղեցկութիւնը, փոխանցող ու սահման չճանչցող բոլոր: Բանաստեղծը ամբողջութեամբ կանգնած է վտանգի եւ ինքնամատուցման միջեւ: Գիտէ յաղթահարել վտանգը, իր բառերու ոյժով զգեստնելով դաժանը, իր աս-

տուածատուր խօսքը օրհնութեամբ կը ցըն-
ցուղէ մարդկութիւնը: Շա՛տ եղաւ: Պատ-
կերացուցէ՛ք մարդկութիւնը առանց բա-
նաստեղծի, ջնջեցէ՛ք ձեր մէջէն բանաստեղ-
ծութիւնները, որ հոգի տուած են ձեզի պահ
մը, եւ առկայձ մոմի պէս կ'ապրին ձեր նե-
րաշխարհի խորքերուն: Ջնջեցէ՛ք. ի՞նչ կը
մնայ եթէ բառը աստուածութիւն չունենայ
իր մէջ: Կարը կաւ կը մնայ. հոգի չ'ունենար:
Կարճատեւ, մակերեսային ու ծանծաղ գո-
յութիւն, ոչ թէ գոյեղութիւն: Չի բարձրա-
նար, ինքզինքէն դուրս չի գար, ծնունդ չի
տար: Կը խօսիմ միմիայն գրականութեան
մասին եւ ոչ թէ այլ արուեստներու:

*Սեփական լեզուի վտանգումը գոյութենական
կենսական հարցի կը վերածէ Պէրպէրեան,
որովհետեւ կը կորսուի արեւմտահայերէնի
գործածութեան եւ զարգացման ամենակարեւոր
ազդակներէն մէկը՝ ընթերցողը:*

Յարութիւն Պէրպէրեանի մօտ բա-
նաստեղծութիւնը իբրեւ լեզուական աշ-
խատանք մը տեսնելու գիտակցութիւնը
առաջնահերթ կը մնայ: Նաեւ՝ լեզու մը
ստեղծելու, որ աւելի բնական է կամ մօտ
առօրեայ խօսակցականին:

1984ին լոյս տեսած իր երկրորդ գրքին
Ոսպնեակ հատորի յառաջաբանի սկզբնա-
ւորութեան Պէրպէրեան կը գրէ.

*«Ի՞նչ ընել բանաստեղծութիւն մը, որ
արտասանուելու կամ նման նպարակի մը
համար չէ գրուած: Բանաստեղծութիւն մը
որ աւելի լռութիւններով եւ թելադրակա-
նութեամբ կը զարգանայ, անցումի կա-
մուրջները կը ջնջէ, քան կը պարմէ կամ
կը նկարագրէ: Բանաստեղծութիւն մը որ
«յուզելու» չի միտքի: Գուցէ եւ կարիք չկայ
նման բանաստեղծութեան մը»:*

Բանաստեղծութիւնը լեզուական ա-
րարք մը, աշխատանք մը ըլլալով, պարզ է
որ սփիւռքահայ բանաստեղծութեան ար-
մատները կու գան արեւմտահայ բանաս-
տեղծութեան ժառանգութենէն:

Սակայն՝

*Մեր գործածած
Իւրաքանչիւր բառը՝ թոչուն փազ-
նապահար,
վրանգուած թառը փնփոռոյ
եւ շար յաճախ կորսնցուցած
անվերադարձ...*

«Կորստող բնաշխարհ» III, էջ 87

Թէպէտ այս է իրականութիւնը, բայց
Պէրպէրեան կը փաստէ գիրքին մէկ ծայ-
րէն միւսը, թէ այդ «տագնապահար թըռ-
չուն»ին ինչպիսի թառ կը հայթայթէ, որ
անոնք ցոլացնեն Այբուբենի արեւը, երգն
անոր ճառագայթներուն մէջ, ու կտցահա-
րեն յուսահատութեան կեղեւները:

*Առաձգականը 272 էջերով, տասնինը
բաժիններով՝ գրական ցուցահանդէսն է
Յարութիւն Պէրպէրեանի փորձառութիւն-
ներուն, հանդիպած աշխարհներուն:*

Իսկ կիզակէտը.

*Երազները իմ սերունդիս կորսուեցան
պարպուող երկրի մը
եւ վրանգուող լեզուի մը միջեւ:*

էջ 107

Այս երեք տողերուն մէջ մէկտեղուած
են քերթողագիրքին բանալի բառերը՝
երազ, կորսնցնող սերունդ, պարպուող եր-
կիր, վտանգուող լեզու:

Սկսինք խարիսխէն՝ լեզուն, հասնելու
համար մնացեալ ալքերուն:

Ովկիանոսէն ընդլատակեայ անտեսա-
նելի հոսանքներ իրարու կը բախին ու ան-

յաղթահարելի ոյժով մը վեր կը ցայտեն, մենք կը տեսնենք գալարուող ալիքը միայն: Ճիշդ այդ պահն է, որ կը նկարահանէ բանաստեղծը: Ահասարսուտ պահ մըն է, որովհետև ալիքը զինք կ'ընկուով էթ պատսպարուած չէ: Մինչ այդ՝ պէտք է պարսպապատուած ըլլայ. փնտռած ու գրտած ըլլայ բան մը, որպէսզի ան զինք փրկէ անհետանալու վտանգէն:

*Փստրէ՛ բառը կորսուած
փնտրէ՛ փողը կորսուած
էթէ՛ մէջդ կը ծաղկի
բառը թմբած քնացած
սպասելով ժայթքումի
պեղէ՛ միտքդ ծուլացած:*

էջ 22

Սակայն ինչ է բառը. լեզուն բառ չէ: Բառն է որ լեզու կը շինէ, կ'աճեցնէ. ժամանակի հոլովոյթին մէջ կը հրէ, ու ան իր կերպարանքը կը գտնէ: Բառը առաձգական է:

*Փշածաղիկ էր բառը
վիրատորոջ անընդհար
նախ քեզ ապա խարանոց
միջոց կրճատուող դիրաբեկ
քու աշխարհը վտանգուած
Ահա լեզուն կորսուող
աղքատացող շարունակ
բառեր արդէն մոռցուող
աղաաղուող կորսուող
շրթունքներուն մանկամարդ:*

էջ 22

Ահագանգը կորուստին, աղքատացման, կտրատումի, կրճատումի, դիրաբեկման, հետեւաբար՝ դատարկումին: Իսկ ուր որ գոյութիւն ունի բանաստեղծը, հոն դատարկութիւն չի կրնար գոյութիւն ստանձնել: Պէրպէրեան տենդագին կը շարունակէ.

*Փստրէ՛ բառը կորսուած
փնտրէ՛ փողը կորսուած*

Պէրպէրեան բանաստեղծութիւն գրելու արուեստը ունի իր թեքնիքը՝ ներքին խաւերն ու խաղերը բազմաթիւ են այս հատորին մէջ եւ միտք կը խթանեն: Վերի բանաստեղծութիւնը յարակատար դերբայերով կը սկսի (կորսուած, քնացած, ծուլացած) եւ հիմնականօրէն ենթակայական դերբայերով կը զարգանայ (վիրատորոջ, խառանող, կորսուող, կտրատուող») բանաստեղծութեան ամբողջ կառոյցը դերբայերու վրայ խարսխուած է, որ դարձեալ կ'առնչուի անոր արարումին. պէտք չէ մոռնալ, որ դերբայը չի կրնար առանձին ստորագել, պարզապէս կ'աջակցի իմաստին:

Ամէն պարագայի, լեզուի կորուստը, արեւմտահայերէնի վտանգումին տագնապը միշտ գոյութիւն ունի մեր սերունդին համար: Սեփական լեզուի վտանգումը գոյութենական կենսական հարցի կը վերածէ Պէրպէրեան, որովհետև կը կորսուի արեւմտահայերէնի գործածութեան եւ զարգացման ամենակարեւոր ազդակներէն մէկը՝ ընթերցողը:

Հայ բանաստեղծին համար, երբ լեզուն կը կորսուի՝ վտանգուած է աշխարհը: Սփիւռքի մէջ մեր հողը, որուն վրայ կըրնանք ամուր դիմանալ՝ մեր լեզուն է: Մեզի ինքնութիւն եւ սեփական բնակավայր տուողը հայերէնն է: Արեւմտահայերէնը հայրենիք չունի, նոյն ինքն է այն հայրենիքը, ուր կը շնչենք, ուր կ'ապրի մեր առօրեան: Անդադրում հետքով փնտռէ բառը, շինէ տողը, որպէսզի ոտքիդ տակէն չսահի հողը:

Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմը, որ տարբեր ձեւերով ապրեցանք, զօրաոր դրոշմ դրաւ մեր ապրելակերպին վրայ. անկէ ետք մեր կեանքը երբեք նոյնը

չէր: Անշուշտ որ կեանքը իր հովովոյթը պէտք է ունենայ, սակայն յարակայ մղձաւանջ է, երբ անկայուն կ'ըլլայ, գլխիվայր կը դառնայ: Այլեւս չենք կրնար եղանակային թոշուններու նման ֆիզիքապէս այդ երկու աշխարհներուն մէջ երթալ-երթալ-գալ:

*Իսկ երբ մեկնեցար երկիրն հայրերուդ,
հոն կենցաղային փարբեր բարքերու
ու նոյնիսկ լեզուի
նոր օտարում մը
(կոչել զայն աքսո՞ր)
քեզ շրջապարեց
իր շար թափանցիկ, սակայն
դիմացկուն
պարերով հազար
կարծես նոյնիսկ հոն դուն չէիր
ազար:*

«Օտարումներ», էջ 24

Սա՛ իր տեղը գտած չըլլալու հարցը՝ բանաստեղծներուն դարերու վրայ երկարող երկընտրանքը (*dilemma*) եղած է: Հակառակ որ չի ալ կրնար բացատրել թէ ուր է «իր տեղը»: Կրնա՞յ ըլլալ որ ամէն տեղ է: Ինչո՞ւ ոչ:

Սփիտքահայուն անդադրում ճիգը՝ օտարը վանելու, եղածը պաշտպանելու, չեղածէն պաշտպանուելու դարատր ճիգէն ետք, հիմա օտարը ընդունելու, ներմուծելու ճիգն է: Ընդունիլ՝ միշտ իր էութեան հաստարիմ մնալով:

Ահաւասիկ գրողական սերունդին տագնապը:

*Քերթողներու այն սերունդին կը
պարկանիմ,
որը թուրքին ետթաղանք չունէր
վզին.
անապարհին մէջ չքալեց,
ոչ ալ ճանչցաւ Սրայիհի ցուրտ*

*Միպերիան,
կամ՝ թոքախոր:*

*Սակայն մեծցաւ
ծովուն կողքին բազմադարեան,
ապա դարձաւ մէկ այլ երկրի քաղա-
քացի,
վերածուեցաւ՝
կախարդուած կամ յաճախուած
ձկնորս բառի,
դրուն բռնած ձկնիկն ոսկի
ոչ թէ այդ խոր
ծովերուն մէջ ապականած կ'անհե-
րանար,
այլ զայն փնտրող ուրող չկար:*

«Սերունդ», էջ 9

Նախկին սերունդը չունէր արհաւիրքը անհետացող ձկնիկին: Իսկ այդ ձկնիկը լուծուեցաւ Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմի պղտոր ջուրերուն մէջ: Մինչդեռ նոր սերունդը յաճախ չի փնտրեր անգամ ձկնիկը:

Անոր չգոյութիւնը զինք չի խանգարեր.

*Արդ կը քալեմ
մէկ այլ ճերմակ փարածքի մէջ,
ուր բառերը լուռ, շնչասպառ
ձուկերու պէս կ'իյնան անշունչ
եւ կը դառնան
ձայն բարբառոյ յանապարհ:*

«Սերունդ», էջ 9

Ոսկեղնիկը կը լքուի անապատի ամառային մէջ: Հակառակ որ այլ անապատի մը մէջ, ուր մահը դիրութեամբ կը քաշէր վերջին շունչը տարագաղթ հայերու, անոնք ջանձնուեցան անապատին, ձեւ մը գտան անով փրկելու իրենց ժառանգը: Աւագներուն վրայ Այբուրենի տառերը գրեցին որ իրենց զաւակները չմոռնան: Չէ,

հոն ձուկ չկար, կային թունաւոր սարդեր, օձեր ու համահունձ մահաճարակ: Եթէ փրկեց զայն, ուրեմն անապատը չէ որ այրուբենը կը ջլատէ: Չայն ու բարբառ այնքան տկար էին անապատին մէջ, բայց Գիրին զօրութիւնը կար: Եւ ան բնակութիւն հաստատեց եւ ուռճացաւ եւ գաղութ ու անդաստան դարձաւ:

Կը մտաբերէ.

*Երկար արեւն սպրեցայ
բաղաբին մէջ ծովային:
Եւ ումբերու կան ճառերու ունկդիր՝
զրուցեցի ջուրերուն հետ ալեկոծ
... պահելու խաղաղութիւնս ներքին*

Եւ երբ անոր յոյսն ալ ոմբակոծուեցաւ, ճար մը գտնելու էր կենդանութիւնը պահելու.

*...Չուզեցի
ժայռերու գիրկը,
այնպէս յայտնուած ձուկերուն նման
բրածոյ դառնալ*

Հոն կեցութիւնը, ապագան կը տեսնէ որպէս աստիճանական բրածոյացում, սակայն պէտք էր ապրիլ.

*հողը նեղ կու գար, օդը նեղ կու գար,
եւ չէի ուզեր լուռ երկփեղկուիլ...
Բայց երբ կորեցի ովկիանոսը խոր,
լայնատարած, համայնակու
երկրին մէջ նոր
եւ ինքզինքս
Միտրին պէս բանտուած գրայ:*

էջ 180

Եթէ ոչ բրածոյ՝ բանտ, բայց ողջ: Ծննդավայր լքելու ցաւը տեղի չի տար. պէտք է բացատրէ անոր զուգահեռ ցաւը որ միակ կարելին էր ստեղծագործելու.

*Ես որ ծովերու ունկնդիրն էի,
ինքզինքիս կ'ըսեմ՝*

*ինչ պատահեցաւ,
ինչպէ՞ս զիջեցայ հասարարուելու հոս,
ուր ջուրը գետրի՝ ձմրան կը ստրի*

Յորդահոս պատկերը կ'անշարժանայ ի վերջոյ.

*Հիմն ոչ կրնանք այսպէս հաշիւ
սպրիլ
եւ ոչ ալ՝ այնպէս*

...
— Կ'ապրինք կորստուած ժամանակի մէջ
... ամէն ինչ հետք է
Լայն շնչատութեան առիթը չկայ

«Անանուն կղզին» էջ 59

Կ'աղերսէ գերագոյն խաղաղութիւն հայթայթողին:

*Գրիշնա, ինչպէ՞ս
բոլորին հետ միաձուլուիմ,
երբ իմ ներսս մէկ չեմ հիմնա»:*

«Գրիշնա», էջ 71

Ուզածիդ չափ ծամէ խաղաղութիւն, անոր համը կորսուած է: Եթէ բանաստեղծը պակասը կը զգայ լայն շնչատութեան, ուրեմն ունէր զանիկա «հոն»: Ահաւասիկ պահը անխուսափելի բաղդատութեան, որ աշխարհագրական բոլոր սահմանները կը զանցէ, տալով անոր համամարդկային բնոյթ.

*Եւ քանի Մոնարք թիթեռնիկներու
նրբին թելերուն բացխալուումը կար՝
ամէն ինչ լաւ էր տրեզերքի մէջ,
նոյնիսկ թէ արդար հացը կը պակսէր
մեր սեղաններուն,
եւ անարդար էր
կարգն ու սարքը ընկերութեան մէջ.*

«Կորուստ», էջ 92

Կը ճմրտի բանաստեղծին սիրտը, որով-
հետև սեփական փորձառութեամբ գիտե-
թէ ինչ կը պատահի հոն: Այս «հոն»ը՝ երեք
տատ, կը պարփակէ աշխարհ մը, անհուն
կարօտ ու ցաւ ու անկարութիւն ու յանցա-
պարտի զգացում, նաեւ գիրկ խաղաղու-
թեան: Ինչո՞ւ մէկ օրէն միւսը՝ երկիրը ուր
հասակ նետեց ու այսքան սիրեցին զիրար՝
դարձաւ «հոն»: Բանաստեղծը փրկուեցաւ
հոգեկան ասագախրումէ.

*Սակայն քաջ գիտեմ, որ կայ աւելին,
այդ արնակարմիր երկինքներու տակ
տիտուր աչքերով թիր փոքրիկներ
կան,
որոնք միմիայն բրտութիւն տեսան,
քանդուած տուններ,
երբեք չճանչցան օրերն արեւոտ
զուարթ մանկութեան ...*

«Քաղաքներ, որոնց ...», էջ 35

Ո՞ր տմարդի արարածներն են որ ըն-
թացք տուին այս պատերազմին, ուր փլած
պատեր մնացին: Եւ դեռ աւելին.

*Անշուշտ թէ ճամբուդ
չկեցնէ քեզ զինեալ մը անդէմ,
որ չի հասկնար
այնքան կենարար
թովիչ ծաղկումը կեռասենիի*

«Սաննինը վերն է», էջ 43

Բուրաւէտ պատկերներ, թափանցիկ
տողեր, ասոնց նման շատ պիտի գտնէք
գիրքի գրկին մէջ.

*Իսկ տախտակէ
շրջանակները պատուհաններուն,
ծերունիներու
ոսկորներուն պէս
լուռ կը պարպուին:*

«Մայրոստանի ...», էջ 64

Հակառակ անոր որ բանաստեղծին,
այսպէս կոչուած, քնարական հերոսը յա-
րաբերաբար խաղաղութեան մէջ է, սա-
կայն սահուն, միակտուր չէ իր աշխարհը,
կտրատուած է: Համերաշխութեան սիրոյն
այլակերպումներու վայր դարձած է:

*Ե՞րբ պիտի կրնամ
անցեալէն դուրս գալ
եւ ներկային հետ
հաշտութիւն կնքել...*

«Անանուն կղզին», էջ 60

Միայն այդ ուղղութիւնը առնողը կը
հասկնայ թէ ինչպէս կը հասնին զօրու-
թեան եւ անկարողութեան, անորոշութեան
եւ վճռականութեան, վերահաստատման
ու վերանայման ալիքները ետեւ ետեւի:

*Լուրթ ջուրերը կ'այլեկոծին,
սիրեններու պէս կը կանչեն:
Ո՛չ, փրկութիւն, գիտեմ չկայ -
կործանում է, եթէ մնամ,
եւ կործանում է, եթէ հեռանամ:*

«Անդրադարձումներ», էջ 179

Գրողը երկու աշխարհներու միջեւ առ-
կախ անձն է . կը հարցնէ, կը տարտղնէ, կը
խօսի, որովհետեւ կանգնած է առաջին
կայանին ուրկէ պէտք է սկսի:

*Ես հոս կրնամ միմիայն
ձշմարտութիւնս յայտնել.*

Նոյն, էջ 180

Եւ կը հասնի մեծագոյն հարցումը.

Արդ ո՞ր փնտրել վայրդ հարազատ:

«Օտարումներ», էջ 24

Վայրը միմիայն տարածութեան առու-
մով չէ: Այլ՝ լեզուի, կենսաձեւի, իմաստա-
տրումի, հրճուանքի կամ վիշտի մաքուր

պարունակի, ապահովութեան դարպասի, ամբողջ ժողովուրդի մը վիշտին ու արհաւիրքի փշալարերուն:

Գոնէ յիսուն տարիներու վրայ երկարած ճշմարտութիւններու մէջ ենք: Բանաստեղծին կերտած երկրին մէջ:

Նախորդ էջերուն մէջ յաճախ նշուեցաւ Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմը, այն վայրը որ այնքան սիրելի էր բանաստեղծին եւ ուր սակայն այլեւս չէր կրնար մնալ: Անկախ երկրին շուրջ գարգացող շրջանային թէ միջազգային պայքարներէն՝ ընկերային խորացող անհասարկութեան մէջ, այդ ահաւոր արհիւնի բաղանիքը պիտի ժայթքէր, եւ Պէրպլերեան նախագգուշացնելով կ'ըսէ.

*Կարծես ամէն ինչ գիրես.
կը փորձես իօսիլ,
կը փորձես կանխել սղէտը հիստորդ
...
Մակայն լռութեան եղանակներ կան,
արեան, զենու մի եղանակներ եւ
բրպութեան ծէներ:*

«Լեռնային կայան», էջ 39-40

Եւ մեր դիմաց կը տողանցեն նաւահանգիստի ծայրամասին ինկած ջրասոյգ նաւերը, որոնք «քանդուած կեանքեր կը յուշեն», Պէյրութի երկու բաժիններուն մէջ մնացած, քաղաքի միակ անցքին, նաւահանգիստի ազատ գօտիին մէջէն անցնող ինքնաշարժներուն վրայ՝ արձակագէնը կը կրակէ, եւ բանաստեղծը սեւ հեգնանքով պիտի ըսէ, որ կ'երեւի

*դեղ մը պէտք է ապահովել,
որ արտօնուի ձերբազարուիլ՝
չարչրկող ներքին անձկութիւններէն*

աւելցնելու համար

*Այո, պարոններ,
հոս ամէն ըղձանք
թոյլատրելի է:*

«Ազատ գօտի», էջ 45

Այսպէս, «ազատ գօտի» կոչուած վայրը ամբողջովին ուրիշ իմաստ կ'առնէ: Իսկ քաղաքի նշանաւոր ծովափներուն, ուր մարմիններ արեւի լոգանք կ'առնէին, այլեւս դիակներ երկարած են բաց երկնքին տակ: Իսկ քաղաքի հրապարակին վրայ, կարծես ուրուականներ կը թռչին.

*Այլապէս այստեղ այս երկիրն է,
որտեղ ծանօթներ, Ողիսեսին հետ,
կ'անցնին, շատ յաճախ, երկիրը մտախի:
Երբեմն կու գան՝
սոսանց բառերու,
աչքերով դարարկ կը նային քեզի ...*

«Ողիսեսին հետ», էջ 50

Ասոր համար ալ, բանաստեղծը տաղանդաւոր գեղանկարիչ Շակալին հետ զրուցելով, բաղդատելով այս երկու աշխարհները պիտի գրէ.

*Իսկ ես գիրեմ՝ մանկութիւնը բոլորիս
(այդ միամիտ հիացմունքը սպաշահարող)*

*կորսուած է անվերադարձ.
աքաղաղը՝ մորթուած,
արհինն անոր կը հոսի
երկրին վրայ անցեալի,
ուր սիրելիներ մնացին թաղուած
կամ անպարապար,
արեւելեան քաղաքին մէջ այդ հնամտայ:*

*Մարդիկ՝ որոնք ինկան անձայն,
արկերու փակ կամ գնդակէ մը կորսուած,
եւ կամ իրենց բիրտուն սիրտը դասաճանեց՝
գիշերներէ ետք բոցավատ, գեհենային –*

*գերեզմաննոցը հայերու՝ մնաց տեղ
մը անհրակասն ...:*
«Զրոյց Շակալին հետ», էջ 54

Հոս ներկայացուած կացութիւնը, փորձառութիւնը համահարդկային ողբերգութիւն է, պարզապէս արձանագրուած հայերէն լեզուով:

Հատորի «*Անցման եղանակ*» բաժնին լրացումը կամ ամբողջացումը կը դառնայ «*Հոգեհանգիստ*»ը, որ ոչ միայն բանաստեղծին քրոջը, քաղաքացիական պատերազմի գոհ դարձած Նայիրիին հոգեհանգիստն է, այլ նաեւ աւելի քան հարիւր հազար հոգիներու եւ քանդուող քաղաքին:

Պէրպլերեան ունի ընդարձակ, սակայն ներքին ազատութեամբ զարգացած բանաստեղծական կառոյցներով ... գործեր

Այս մեծ անձկութեան մէջէն կ'անցնին հարկաւ երանելի պահեր:

Պէրպլերեան, քանի որ իր մէջ կ'ապրի թովիչ ծաղկումը կեռասենիի, մեզի կը հրաւնցէ իր «փորձառութեան թոնիրներու» հացերէն:

Տարբեր հրճուանք կ'առթեն իր փոխանցած ջերմ ու լուսեղէն պահերը. օրինակ՝ հալէպեան մանկութեան յուշերէն՝ «*Աղուէսի մուշկուկը*», երբ ամրան տօթէն խուսափելով տանիքը կը քնանային եւ մաղին տակ մածունը, կորեկը եւ այլ բարիքներ կ'ըլլային, Լիբանանի ձիթենիները, նարինջենիներու ծաղիկներուն բոյրը, որ «կ'ատեանգէ» անցորդները (այդ ահաւոր ողբերգութեան մէջ ահա հաճելի առեւանգում մը), նշենիի ծաղիկները, եւ ամէն տեղ եւ ամէնուր ծովը, Միջերկրականը՝ իր փրկող ներկայութեամբ, իսկ աւելի ուշ՝ իր հմայքով ու սիրենեան կանչերով:

Կայ սիրային բանաստեղծութիւններու շարք մը, որ աւելի երիտասարդ տարիներու սէրերէ սկսելով.

*Դուն գարնան աչքերն ես
դուն երամ ես թռչուններու՝ փոթորկած:
Աքտրներէ գիս դուրս բերող
արահեպն ես...*
*Դուն կրակ ես
լեզուի վրայ
ափերուս մէջ*

«Դուն», էջ 155

կը հասնի մինչեւ հասուն սէրերու («*Միբոյ պարտէզ*»), յղութեան եւ ծնունդի («*Ելից*»), եւ սէրը միշտ պահելու շարունակական ճիգին («*Ծածկոցին փակ երփներանգ*»), որ նուիրուած է իր կնոջ՝ Մարալին:

Արեւելքի մէջ ծնած Յարութիւն Պէրպլերեանը անգլերէն գրականութեան մասնագէտ՝ ոստայնները լարած է համաշխարհային գրականութեան եւ արուեստներու հետ:

Առանձին ուշադրութեան արժանի են Յարութիւն Պէրպլերեանի բազմաթիւ գրավերլուծումները հայ թէ օտար գրողներու գործերուն:

Բազմամշակոյթ երկիրներու բնակիչ, այժմ՝ Մոնթրէալ, Գանատա: Ան կը բերէ իր մտքի եւ սրտի բերքը հայ ընթերցողին: Կու տայ բազմազան դէմքերը կեանքին, նոյնիսկ քիչ ծանօթ երեւոյթներ կը պատկերէ, ինչպէս «*մնջախաղ*», «*Ցուլը*», «*Բաւիղ*», «*Քարահունջ*», «*Աշնան կերպարանափոխումները*», «*Միջին Արեւելք*» եւ այլն:

Մէջբերում մը.

*«Ես կը լսեմ անտարածներ»էն է.
Բայց ինչո՞ն կրկին*

ասարդեր կը բզզան ականջներուս
մէջ,
ինչնո՞ր որտորդի բնագոր ճնջած՝ յան-
կարծ կ'ընդվզի,
կ'ուզէ դուրս ելլեմ, խարոյկը վառեմ,
պարեմ անոր շուրջ,
խօսիմ հովին հեղ, ժայռերուն վրայ
իմ կեանքս գծեմ
եւ կամ արեւին գաղտնագիրերով
սամակներ գրեմ:

էջ 140

Քերթուածի ասարտին՝ այս խօլ ցայտ-
քերէ ետք կը հասնի Նիրվանան:

Պէրպէրեան ունի ընդարձակ, սակայն
ներքին ազատութեամբ զարգացած բա-
նաստեղծական կառոյցներով այլ գործեր
նաեւ (Longer contemporary poems) ինչպէս՝
«Եռ», «Կրկնուող շարժումներ», կամ «San
Pedro – Terminal Island», որ ահաբեկչու-
թեամբ ամբաստանուած եւ բանտարկուած
բանաստեղծին եղբորը՝ Տիգրանին եւ իր
միջեւ բանտի մէջ հանդիպում մըն է, որ կը
քննարկէ մեր հաւաքական կեանքի տար-
բեր երեսները: Սրտառու է իր մտերիմ գրը-
չեղբոր, վաղամեռիկ Սարգիս Կիրակոս-
եանին նուիրուած «նամակ»ը: Ինչպէս
նաեւ «Ցաւագերծում» խորագրուած բա-
նաստեղծութիւնը *Մահմաններ* հատորէն,
նուիրուած իր մեռնող հօր, ուր բանաստեղ-
ծը կ'երթայ ոչ միայն իր հօր երիտասար-
դութիւնը, ինքզինք ըլլալու անոր երկար
պայքարը բերելու, այլեւ Յեղասպանու-
թենէն փրկուած, կարաւանով վերադար-
ձին թուրք զինուորներու յարձակումէն վի-
րաւորուած, բայց վերապրած մեծ հօրը: Այլ
երկար ճամբորդութիւն մը նոյնպէս կը գըտ-
նենք *Մահմաններուն* մէջ, նուիրուած իր
տղուն՝ Կորիւնին («Կասկեղի»), որ կը բա-
ցուի Պէրպէրեանի նախասիրած բանաս-

տեղծներէն՝ Ն. Սարաֆեանի հետեւեալ
տողով. «Հոս՝ հեռացածն է ներկայ եւ գա-
լիքն է միասին»:

... բանաստեղծը իր լեզուի բառերուն,
երաժշտութեան, իսկական բանաստեղծութեան
հետ յարաբերելու, արարելու ուրախութիւնը,
հաճոյքը կամ գինովութիւնը կը փոխանցէ...

Այսպէս, տեղ մը ամփոփելով մեր հա-
ւաքական փորձառութիւնը, որովհետեւ իր
տողերուն մէջ արձանագրուածը որքան
անձնական է, նոյնքան եւ մեր հաւաքա-
կան իրականութիւնը կը բերէ, ան կ'ըսէ.

Ո՛չ մեր կեանքը չեղաւ երբեք
տոռակին պէս ճափոնական պար-
տէզին՝
քարերն ի վեր միշտ բացող
հանգրուաններ նոր, մեկին.
Իր հոսանքով հեզասահ՝
մակարդակներ նուաճող,
ուր անկումները նոյնիսկ
(նախասրտուած վաղնջուց)
համակարգին մասնիկներն էին սուկ:

«Բաիդ», էջ 197

Իսկ հատորին վերջին բանաստեղծու-
թիւնը խորագրուած է «Ղալ», որ «տաղ»ի
շրջումն է: Հոս բանաստեղծը իր լեզուի
բառերուն, երաժշտութեան, իսկական բա-
նաստեղծութեան հետ յարաբերելու, արա-
րելու ուրախութիւնը, հաճոյքը կամ գինու-
վութիւնը կը փոխանցէ, ուր վերջին տողե-
րով պիտի արձանագրէ.

ահա կը մրննեմ ձեռներեցօրէն
ձայներեցօրէն
ձայնաթելերով հիւսուած քօղին
տակ
ծիւծանող քեզ:

«Ղատ», էջ 259

Ահաասիկ վարուժանեան բառով յուրթի դաշտը ցորեաններու եւ մշակը՝ Յարութիւն Պէրպէրեան, որ ցանած է հեռու-հեռու սահմանէն, աստղերու պէս, ալիքներու պէս:

Տակաւին հոս չենք քննարկեր Պէրպէրեանի ծաւալուն վաստակը որպէս մտաւորական: Պէրպէրեան եղած է «*Բագին*»-ի խմբագրական կազմի մէջ, խմբագրած է բանաստեղծութեան եւ այլ հատորներ: Իսկական գրաքննադատ է, այսինքն՝ չի ներկայացներ գիրքը, այլ խորապէս կը վերլուծէ: Իսկ ոսկեայ մետալը իր անմագորդ նուիրումն է իբր հայ գիր ու գրականութեան ուսուցիչ: Երեսուն տարի լուսագիր ու լուսալեզու ջամբած է նոր սերունդին:

Իսկ բանաստեղծը իր փառապսակը կը ստանայ *Առաձգական*ով:

Խորասուզուեցէք այս հատորէն ներս ուր կը թրթռայ հայուն կեանքը, քերթողութեան հմայքը բազմահիւս ու ճաշակատր, ամենատես ջահերու լոյսը: Բագին ու խորան, կրակ ու խունկ: Արտասուք, խնդրք, բերկրանք ու սուգ:

Եւ պիտի տեսնէք անոր ծայքերուն մէջ թէ՛ շփոթայտրդութիւն եւ թէ՛ աշխարհացնծութիւն:

Ու պիտի լսէք հեռու հեռուները ապրող Միջերկրականի երգը, Պէրպէրեանի արեւը որ

գրկած է նաեւ եղեռնահար խաւար մը: Պիտի ունկնդրէք գրականութեան սօսիւնը ու սօսափիւն, ու ձայներ, որոնք եթէ ծանօթ էք քաղաքին՝ կրնաք գատորոշել:

Այս օրերուն, մանաւանդ՝ Սփիւռքի մէջ, գիրք մը կը ճօճանակուի ու կը միացնէ հակադիր բեւեռներ: Եթէ չմիացնէ՝ զուգահեռ կը տանի զանոնք:

Յուզանիշը՝ առաձգականութիւնն է ծննդավայրի եւ գաղթերկրի միջեւ: Աւանդականի եւ նորարութեան միջեւ: Հայ մշակոյթի եւ բազմամշակութեան միջեւ: Լեզուի կենսունակութեան եւ խօսքի համարութեան միջեւ: Կեանքի եւ մահուան միջեւ: Ծնողքի եւ զակի միջեւ: Եւ հեղինակին ու ընթերցողին միջեւ հաղորդութիւնն է:

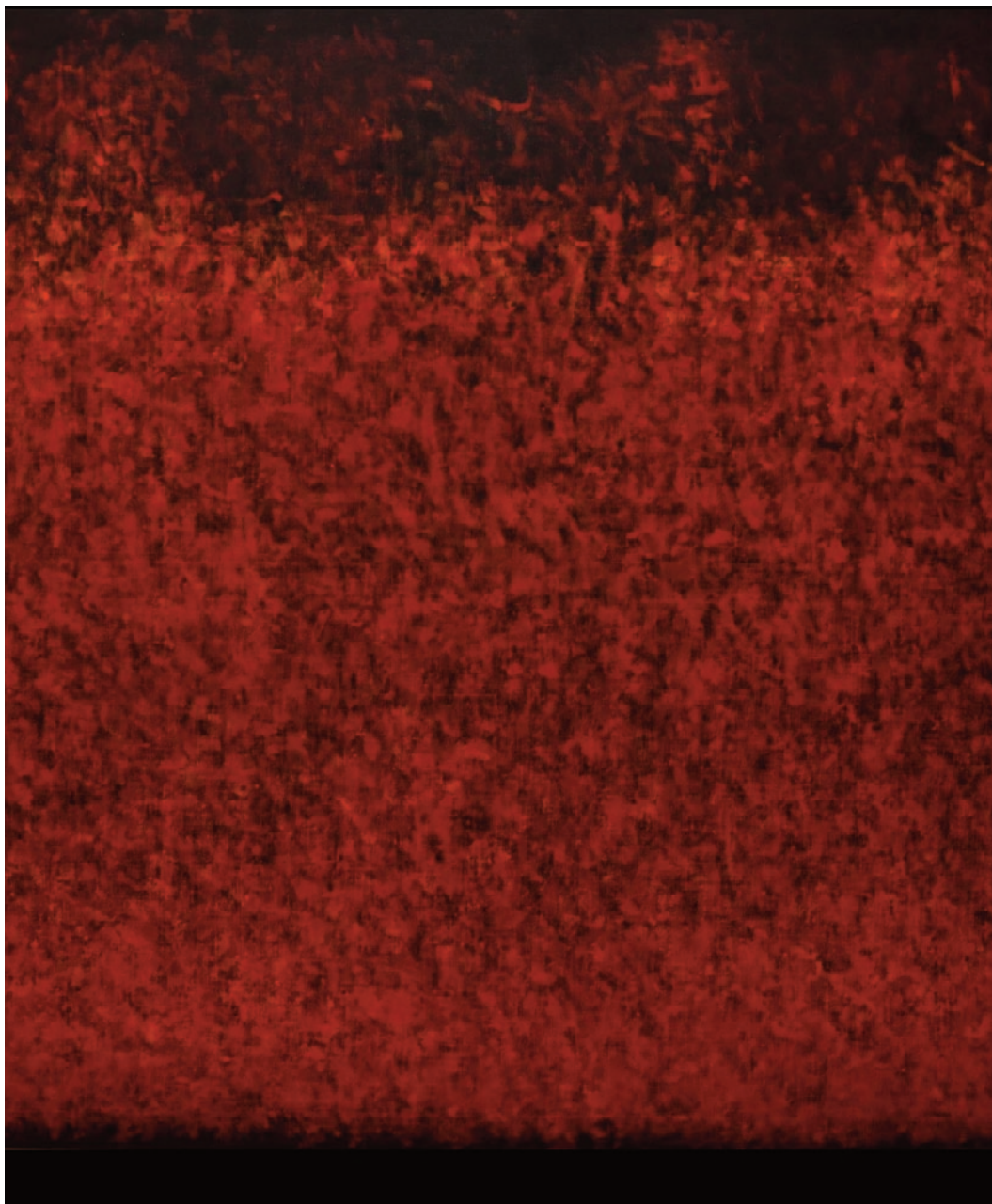
Ա՛ն գինին, կտոր մը նշխար, նստէ բանաստեղծին հետ բաց երկինքի տակ, անգամ մը եւս պիտի լսես Սփիւռքի գրողին հնչեցուցած՝ հայ գրականութեան աւետիսը:

Բո՛նէ՛ բառը կորստող...

Մեծարենց գեղահմայ գիւղի իր անկիւնէն ուրախութիւնն անանձնականը կ'աղերսէր: Մեր սերունդը, բազմաթիւ սահմաններու մէջ տատանող, կը ճգնի գտնել ու փրկել բառը կորսուած, որպէսզի մնայ մեր մշակոյթը, չդատարկուի մեր հոգեկան հայրենիքը, վարար ու պայծառ մնայ հայ գրականութեան համալիրը:

Նկար՝ Լևո Լևո Վարդանյանի:

Նկար՝ Լեո Լեո Վահրանյանի. «Հեղբեր». 120x120 acrylic on canvas.

ՀՄԱՅՔԸ

ԱՆՈՅՇ ԱԿՆԵՐԵԱՆ

Մարիներէ ի վեր առաջին անգամն էր, որ երիտասարդ կին մը, համալսարանի շրջանակէն դուրս, իր գործերով կը հետաքրքրուէր: Լեւոն Մելիքեան ծանօթացած էր բարեկամի մը տունը, հաւաքոյթի մը ընթացքին, երբ ան իր հետաքրքրութիւնը շարժած էր գրականութեան մասին իր արտայայտած խօսքերով:

— Այսօրուան նոր գրողները իրարու հետ մրցակցութեան ելած են թէ ո՛վ աւելի ծայրայեղ նորարար կրնայ ըլլալ, ո՛վ աւելի բարդ եւ անհասկնալի կրնայ գրել, որպէսզի աւելի խորունկ կամ խելացի սկստուի,— կ'ըսէր Մելիքեան, մինչ ինք խմիչքի սեղանին մօտեցած էր իր գինիի գաւաթը նորոգելու համար:

Լեւոն նոյն կարծիքին էր, բայց հանգստեան կոչուելէն ի վեր իր տեսակէտները յայտնելու բեմ չունէր: Իսկ այս երիտասարդ կինը, որուն շուրջ մարդիկ հաւաքուած էին, կը խօսէր հին արժէքներու վերադարձի կարեւորութեան մասին—բան մը որուն մասին ինք ալ իր դասախօսութիւններուն մէջ անդրադարձած էր:

Լեւոն մօտեցած էր խումբին: Ուզած էր մտիկ ընել խօսակցութիւնը եւ տեսնել՝ թէ ո՛րքան ժամանակ այս երիտասարդ կինը պիտի կարենար իր դէզը պաշտպանել, որովհետեւ իր դիմաց կանգնած էր գրականութեան երիտասարդ դասախօս Մանուկեանը, որ ճիշտ հակառակ կեցուածքը ունէր եւ կը վիճէր իր հետ.

— Ներկայ ժամանակները ներկայ արժէքներ կը պահանջեն: Չենք կրնար 19-րդ դարու կամ նոյնիսկ 20-րդ դարու արժէքներով գրել այսօր: Հինէ՞րը պիտի կրկնենք անդադար...

— Անկարելի է հինները կրկնել,— Մելիքեան ընդմիջած էր: Իսկութեան մէջ՝ հարցը այդքան ալ արժէքներու մասին չէ, որքան արուեստի որակի մասին: Եթէ գրականութիւնը գեղարուեստ է, այն ատեն պէտք է որ ան արուեստի բարձր որակ ունենայ: Ի՞նչ որակ ցոյց կու տայ «աաաա գգգգ աաաագգգգ» տողը բանաստեղծութեան մէջ:

— Բառերէն անդին է այդ տողերուն իմաստը,— ըսած էր Մանուկեան: — Պէտք է գործը իր ամբողջութեան մէջ առնել եւ հոն պատկերուած միտքը, վիճակը, զգացումը, տրամադրութիւնը, եւ այլն, ընկալել:

— Չէ՞ք խորհիր որ կարելի է նման տողեր եւ էջեր լեցնել եւ ներկայացնել որպէս խորունկ իմաստով բանաստեղծութիւն, երբ ինքը, գրողը անգամ որեւէ իմաստ չէ դրած մէջը: Անշուշտ կրնաք զինք պաշտպանել, ըսելով որ իր ենթագիտակիցին ընդմէջէն գրած է եւ եթէ նոյնիսկ ի՛նք չի գիտեր իմաստը, հոն իմաստ մը գոյութիւն ունի, զոր պէտք է փնտռել: Ճի՞շտ եմ: Բայց ի՞նչ պէտք կայ բանաստեղծութիւնը հանելուկի վերածելու, երբ բանաստեղծութիւնը կրնայ խորունկ եւ անմիջական զգացում, կամ հոգեվիճակ փոխանցել:

Այս բանավեճն քիչ ետք էր, որ ինք մօտեցած էր Մելինէին, երբ ան խումբէն հեռացած էր *պիւֆէի* սեղանէն իր պնակը լեցնելու համար:

— Դուք Մելինէ Գրալեանն էք, չէ՞,— ըսած էր ինք: — Ես ձեր հարցազրոյցը տեսայ YouTube-ի վրայ:

— Այո, փրոֆ. Ադամեան,— պատասխանած էր Մելինէ: — Նկատեցի որ մեր խումբին մօտեցաք եւ լսեցիք մեր վիճաբանութիւնը: Ի՞նչ է ձեր կարծիքը:

Տարի մը առաջ գրականութիւն դասաւանդելէ դադարելէն ի վեր առաջին առիթն էր այս, որ նման ժամանակակից եւ կարեւոր նիւթի մը արծարծման մասնակցէր, եւ այդ ալ՝ երիտասարդ գրողի մը հրաւերով, մտածած էր ինք հրճուանքով:

— Եթէ իմ գործերս գիտէք, պէտք է այդ հարցին պատասխանն ալ կրահէք: Բայց ըսեմ, որ անշուշտ ձեզի համաձայն եմ: Գրական տեսութեան մասին իմ գործերուս մէջ միշտ շեշտած եմ դասականին կարեւորութիւնը նախքան որեւէ նորարարութեան ձեռնարկելը:

— Կը ցախմ որ ձեր մասին լսած եմ միայն, բայց ձեր գործերը չեմ կարդացած: Ուրախ եմ, որ ձեր նման հեղինակութիւն մը իմ կարծիքս կը կիսէ:

Գրող է եւ գործերս չէ կարդացած... բայց քաղաքավար է, եղած էր իր առաջին մտածումը Մելինէի անկեղծ եւ համեստ արտայայտութեան վրայ: Բան մը որ ինք շատ բարձր կը գնահատէր:

— Այո, կարծիքդ կը կիսեմ, բայց պէտք է ըսել նաեւ, որ շատ խիստ պէտք չէ ըլլալ նորարարներու հանդէպ,— ըսած էր Մելինէին: — Նորարարներէն, նոյնիսկ *էքսանյորիք* նկատուողներէն՝ գրականութիւնը կը շահի, կը նորոգուի եւ կը հարստանայ:

— Համաձայն, եթէ նորարարութիւններուն ծայրայեղութիւնները թափուին եւ մնան միայն իսկապէս գիտարար նորութիւնները:

— Այո, բայց ի՞նչ են ատոնք՝ միայն ժամանակը պիտի որոշէ:

— Հաւանաբար, բայց միայն ժամանակին ալ պէտք չէ ձգել որոշումը. մենք ալ պէտք է ըսելիք ունենանք—մենք, ներկայ գրողներս, որ վաղուանը կը պատրաստենք:

Մելինէի խանդավառութիւնը, որ մարտական շերտեր ալ ուներ իր մէջ՝ չէր վրիպած Լեոնէն: Գրականութեան զինուոր է այս աղջիկը, մտածած էր: Ե՞րբ էր վերջին անգամ որ երիտասարդի մը հետ այսքան հաճելի զրոյց ունեցած էր, որ այսքան իր հետաքրքրութիւնը շարժած էր: Տարիներ առաջ էր, երբ իր կինը, այն ատեն ուսանողուհի՝ իր տուած դասախօսութեան մը ասարտին իրեն մօտեցած եւ խելացի հարցումներ ուղղած էր:

— Այս մասին լայնօրէն անդրադարձած եմ իմ վերջին յօդուածիս մէջ, որ անցեալ տարի հրատարակուեցաւ: Պիտի ուզէի՞ք կարդալ արդեօք,— հարցուցած էր Մելինէին:

— Խնդրեմ, յոգնակի մի՛ խօսիք ինձի հետ: Այո՛, անշո՛ւշտ,— եղած էր Մելինէի պատասխանը:

— Ուրեմն դուն ալ ինձի հետ յոգնակի մի խօսիր: Մենք հիմա comrade-ներ ենք, նոյն նպատակին համար կռուող,— ըսած էր ինք եւ ամուր սեղմած էր Մելինէին ձեռքը:

Իսկ հիմա, երբ ինք տուն կը վերադառնար, ինքնաշարժը շատ դանդաղ կը քշէր, փորձելով մտովի վերստեղծել իր խօսակցութիւնը Մելինէին հետ: Կը մտաբերէր անոր

խօսքերը՝ նախ երիտասարդներու խումբին մեջ, յետոյ անոր յարգավիր արտայայտութիւնները իրեն հանդէպ, գլուխը թեթեւ մը թեքելով խօսելու ձեւը, խելացի աչքերը, առիւնը ժպիտը:

Յոյս կայ ուրեմն այս նոր սերունդէն, ըսաւ ինք իրեն և փորձեց յիշել, թէ ինչո՞ւ իր կիներ չէր միացած իրեն այս հաւաքոյթին: Հա՛, ան Ափրիկէի բնիկներու մասին դասախօսութեան մը գացած էր: Ինք ի՞նչ պիտի ընէր Ափրիկէի բնիկներու կենցաղով: Զինք աւելի կը հետաքրքրէր գրական շրջանակը, և շատ ուրախացած էր, որ իր հին բարեկամ Պօղոսը զինք ալ հրաւիրած էր Մանուկեանի նոր գիրքը շնորհատրելու համար սարքած հաւաքոյթին: Իսկ Մելիսէին հետ ծանօթանալը յաւելեալ պարզեւ մը եղած էր: Տուն երթալուն պէս պէտք է իր նշած յօդուածը Մելիսէին դրկէ—լաւ որ վերջին վայրկեանին յիշած էր անոր ել-նամակի հասցէն ուզել:

Երբ ինքնաշարժը տան կառատունը կանգնեցուց և ինք տուն մտաւ, արդէն կէս գիշերը անց էր: Կինը վերադարձած էր դասախօսութենէն և անկողին մտած: Ինք ալ իր գրասենեակը գնաց և համակարգիչը բանալով իր յօդուածը փնտռեց:

* * *

Յարգելի փրոֆ. Ադամեան,

Մեծ հաճոյքով կարդացի ձեր յօդուածը: Շատ դիպուկ վերլուծումներ կը ներկայացնէք: Ուրախ եմ որ ուղարկեցիք ինծի որ կարդամ:

Շնորհակալութեամբ՝
Մելիսէ

On ..., at 12:31 AM, Levon Atamian <...> wrote:

Յոյսով եմ որ այս յօդուածը կը հետաքրքրէ քեզ ու կ'ընթերցես:
Լ.Ա.

Գրէր Մելիսէին որ ինք անտիպ էսսէներ ալ ունէր, զորս նոյնքան հետաքրքրական կրնար գտնել ինք, և արդե՞՞ծ պիտի փափաքէր զանոնք ալ կարդալ:

Գրեց, և Մելիսէն պատասխանեց, որ իրեն համար մեծ պատիւ էր իր անտիպ էսսէները ստանալ, և թէ անհամբեր կը սպասէր ընթերցելու զանոնք:

Քանի մը օր ետք, Լեւոն դասընթացքի մը համար իր գրած, և տակաւին ոչ մէկ տեղ լոյս տեսած՝ էսսէներէն մէկը, յետոյ միւսը դրկեց Մելիսէին: Մելիսէ հիացած էր Լեւոնի նիւթի տիրապետութեան վրայ և չէր վարաներ իր հիացմունքը յայտնելէ Լեւոնին, երբեմն ալ որոշ ակնարկութիւններ ընելէ, որոնք գրական արուեստին մասին ի՛ր ալ ունեցած պաշարն ու պաշտամունքը կը հաստատէին:

Լեւոն այնքան խրախուսուած էր Մելինէի հետ ստեղծուած ել-նամակային հաղորդակցութենէն, որ օր մըն ալ գրեց իրեն որ սուրճի մը հանդիպին եւ իր վերջին գիրքը, որ քանի մը տարի առաջ հրատարակուած էր, անձամբ նուիրէ իրեն: Մելինէ շատ ուրախացաւ եւ իրեն դրկեց քաղաքին կեդրոնը գտնուող սրճարանի մը հասցէն, ուր երիտասարդ գրողներ եւ արուեստագէտները կը հաւաքուէին:

* * *

Լեւոն ինքզինք դիտեց հայելիին մէջ: Մօրուքը երկնցած էր եւ լոջօրէն կոկկոյիլ կը պահանջէր: Ականջէն դուրս ցցուող մազերն ալ պէտք է կտրուէին եւ դէմքին խոժոռ տեսք մը տուող ըմբոստ յօնքերը պէտք է կարգի բերուէին:

Ջգաց որ ձանձրացած էր այլեւս նոյն տափասուն ու բաճկոնը հագնելէ, որոնք շատ «դասախօս»ային էին—*քորսորոյ* տափաստ, ճմռթկուած բաճկոն, որուն կոճակներէն մէկն ալ թուլցած էր արդէն: Փնտռեց գտաւ հին *ճինգ* մը, հագաւ եւ զարմացաւ որ դեռ կ'ըլլար վրան: Դուրսը շատ պաղ չէր եւ ուրեմն պէտք չկար բաճկոն հագնելու: *Թըրթըլներ* վերնաշապիկ մը հագաւ, շալ մըն ալ կապեց վիզին եւ դուրս եկաւ սենեակէն:

Նստասենեակին մէջ իր կինը մէկու մը հետ կը խօսէր հեռաձայնով: Տեսնելով ամուսնոյն կերպարանափոխումը, ձեռքը հեռախօսին վրայ դրաւ եւ ժպիտով մը դիտեց զինք վերէն վար:

— Բարե՛ւ, երիտասարդ: Կրնայի՞ք ըսել ով կ'ըլլաք:

— Ձեր համեստ ամուսինը, տիկին, որ ժամադրութեան մը կ'երթայ:

— Ուրեմն, խնդրեմ, չուշացնեմ ձեզ,— ըսաւ կինը եւ խնդալով վերադարձաւ իր խօսակիցին:

Մինչ Լեւոն դուրս կու գար տունէն, լսեց կնոջ ձայնը որ կ'ըսէր իր խօսակիցին. «Լեւոնը *ճինգ* հագած, մազերը շտկած ժամադրութեան մը կ'երթայ. Աստուած գիտէ ի՞նչ եղաւ յանկարծ...»:

* * *

Սրճարանը լեցուն էր: Մեղաններուն շուրջ մեծ մասամբ երիտասարդներ, *քաֆէ-օ-լէ*երու շուրջ հաւաքուած՝ տաք գրոյցներու մէջ ընկղմած՝ չնկատեցին այս տարեց մարդը, որ *արթիսթի* տեսքով ներս մտաւ եւ ինքզինք կորսուած զգաց: Միայն երիտասարդ կին մը ոտքի ելլելով՝ ձեռքով նշան ըրաւ իրեն որ իր սեղանին մօտենայ: Լեւոն Մելինէն տեսնելով հանգստացաւ եւ ուղղուեցաւ դէպի իր քով:

— Հոս *քաֆէ-օ-լէ*ն շատ համով է, բայց հնդկական *չայ*ն ալ շատ լաւ է: Ի՞նչ կ'ուզես խմել:

— Դո՞ւն ինչ պիտի խմես:

— Ես սուրճ պիտի առնեմ:

— Շատ լաւ: Ուրեմն ես ալ:

Մելինէ *կիշէ*ն գնաց սուրճերը ապսպրելու, մինչ Լեւոն իր չորս կողմը սկսաւ դիտել: Երիտասարդութեան ինք ալ *քաֆէ*ներ կը յաճախէր ընկերներով: Բայց այն ատեն ծխե-

լը արտօնուած էր եւ սրճարանը ծովտով կը լեցուէր: Հիմա օդը մաքուր էր հոս եւ ներկաներն ալ աւելի երիտասարդ՝ քան իրենք այդ ժամանակ: Արդեօք կարելի էր վերադառնալ այդ օրերու երիտասարդ կորովին, մեծ ակնկալութիւններով լեցուած խանդավառութեան, բարձր տպաւորութիւն թողելու երիտասարդական տենչին...

Մելինէ կ'ընէր գինք կը դիտէր սուրճերուն սպասած աստն: Փրոֆէտորը փոխուած էր այսօր: Աւելի կոկկուած, աւելի... ներկայանալի: Վստահաբար գեղադէմ մարդ եղած ըլլալու էր երիտասարդութեան, մտածեց: Կինը ինչպիսի մէկն է արդեօք:

Լեւոն նկատեց որ Մելինէ գինք կը դիտէր: Անակնկալօրէն կարմրեցաւ: Մարդ Աստուծոյ, ինչո՞ւ: Աս ի՞նչ խայտառակութիւն է:

Սուրճերը եկան եւ Մելինէ ափսէով սեղան բերաւ:

— Յուսամ այդքան գովելէս ետք կը հաւնիս այստեղի սուրճը,— ըսաւ:

— Եթէ դուն կը հաւնիս՝ ուրեմն լաւ ըլլալու է,— ըսաւ եւ այդ վայրկեանին իսկ զըզջաց ըսելուն: Կարմրեցա՞ւ արդեօք նորէն: Կը բաւէ՛ այլեւս այս պատանեկան վարմունքը. պէտք է ինքզինք հաւաքէ եւ իր հանգամանքին համաձայն վարուի:

— Այս գիրքը վերջին հրատարակութիւնս է,— ըսաւ իր ձեռքի գիրքը Մելինէին երկարելով: — Հանգստեան կոչուելէս ի վեր կարծես պահանջ չկայ նոր գործեր արտադրելու եւ հրատարակուելու:

Մելինէ գիրքը բացաւ եւ լռելեայն կարդաց Լեւոնի իրեն ուղղած ցօնը առաջին էջին վրայ.

Սիրելի Մելինէին, որ մեր նոր սերունդի ամենէն յուսադրիչ եւ խոսարմնալից ներկայացուցիչն է: Բարի երթ իր գրական ճանապարհին:

Յարգանքով՝ Լեւոն:

— Ես դեռ նոր սկսած եմ գրել,— ըսաւ Մելինէ յուզուած: — Ինձմէ աւելի տաղանդաւոր գրողներ կան. օրինակ՝ Մանուկեանը:

— Դժբախտաբար Մանուկեանը միշտ բծախնդրութեամբ չի մօտենար իր արուեստին: Վերջերս կարծես մտադրած է ամբողջովին նորարարութիւններ արտադրել եւ ջնջել դասականի հետ ամէն կապ: Լաւ կտորներ ունի, անշուշտ, բայց իր սկզբնական բանաստեղծութիւնները աւելի յաջող էին:

— Ես ալ կը հաւնիմ իր առաջին գործերը: Նոյնիսկ քանի մը տարի առաջ ասմունքած եմ անոնցմէ մէկը ձեռնարկի մը ատեն:

— Դուն ուրիշին գրածը ասմունքելու պէտք չունիս, Մելինէ ջան: Դուն արժանաւոր եւ տաղանդաւոր գրող ես. միայն քո՛ւկդ պէտք է կարդաս:

Մելինէին աչքերը փայլեցան եւ յուզուած բայց զարմանքով հարցուց.

— Ո՞ր կարդացած ես իմ գրածներս:

— Քու *սլոկ*իդ վրայ: Շատ գեղեցիկ բանաստեղծութիւններ ունիս:

Ուրեմն Լեւոն փնտռած եւ գտած էր իր *սլոկ*ը եւ հետեւած՝ իր հոն հրատարակածներուն: Փրոֆէտորին վաստակով մէկը գնահատէ իր բանաստեղծութիւնները...

— Գիրք մը հրատարակելու չափ բանաստեղծություններ ունի՞ս,— շարունակեց Լեոն:

— Հաւանաբար: Բայց նախ կ'ուզեմ իմ ինքնուրոյն ձայնս գտնել եւ անկէ ետք միայն գրածներս գիրքով հրատարակել: Հիմա փորձառական շրջան մըն է ինձի համար:

Լեոն անակնկալի եկաւ. այս պատասխանը չէր ակնկալեր նման երիտասարդ գրողէ մը: Իրենք՝ իրենց երիտասարդութեան կ'աճապատէին մէկ օր առաջ հրատարակուելու եւ ճանաչում ստանալու համար: Բայց այս աղջիկը իր տարիքէն աւելի հասուն կը թուի ըլլալ:

— Ճիշտ կ'ընես,— ըսաւ: — Բայց շատ երկար չպասես: Քեզմէ նուազ տաղանդաւորներ ճամբայ ելած են արդէն եւ հեղինակաւոր անձեր կը նկատուին պարզապէս հրատարակուած ըլլալուն համար:

— Ես դեռ իմ ներքին անձս կը փնտռեմ: Ես իմ ուրոյն ձայնս կը փնտռեմ: Յստակ ոճ մը չունիմ դեռ: Փնտտուքի մէջ եմ...,— ըսաւ Մելինէ, աչքերը ձեռքի սուրճին յառած, կարծես խօսելով ինքն իր հետ:

Լեոն գնալով կը դիտէր այս աղջկան դէմքը, որ յօնքերը կիտած՝ խորունկ կերպարանք մը առած էր: Այսքան լրջութիւն, նուիրածութիւն, եւ թափանցիկութիւն երիտասարդ հոգիի մը մէջ...: Փնտտուքի մէջ է դեռ...: Ան՝ որ իր կեանքի միօրինակութեան մէջ հրաշքի պէս յայտնուած էր իրեն, ան՝ որ թարմ հետաքրքրութիւն կը ցուցաբերէր իր տեսաբանական գրություններուն հանդէպ, ան՝ զոր ինք գտած էր նոր գանձի մը պէս... ինքզինք կը փնտռէ դեռ:

— Շատ խստապահանջ մի ըլլար դուն քեզի հանդէպ,— ըսաւ Մելինէին: — Ունիս տաղանդը. պարզապէս մշակէ զայն:

Մելինէ ուզեց փակել այս նիւթը եւ ըսաւ.

— Էստէներուդ վերլուծումները եւ տեսաբանական միտքերը շատ հաւնեցայ: Բայց եթէ կը թոյլատրես որ համարձակիմ ըսելու՝ լեզուդ տեղ-տեղ խմբագրութեան կը կարօտի: Ես քիչ մը շատ մոլի եմ լեզուի մաքրութեան: Հօրմէս կու գայ...

— Կ'ընդունիմ համարձակութիւնդ, եւ ճիշտ ես որ խմբագրութեան կը կարօտին գրածներս: Մի մոռնար որ չեն հրատարակուած եւ դեռ խմբագիր չեն տեսած վերջին դրկածներս քեզի: Իսկ ինչպիսի՞ մարդ էր հայրդ որ...

Եւ Մելինէ պատմեց իր հօր մասին, որ Լեոնին նման գրականութեան դասախօս էր եւ շատ բժականորէն լեզուի մաքրութեան: Կանուխ մահացած էր, եւ Մելինէ որոշած էր իր հօր արժանաւոր ժառանգորդը ըլլալ:

Ժամ մը եւս խօսակցելէ ետք բաժնուեցան, որոշելով յաջորդ շաբաթ կրկին հանդիպիլ եւ Լեոնին մէկ այլ անտիպ դասախօսութիւնը քննարկել: Մելինէ հպարտ կը զգար, որ այս վաստակաւոր փրոֆէսորը իր կարծիքին եւ դատողութեան կարեւորութիւն կու տար: Կը զգար անշուշտ որ այլ տեսակի հետաքրքրութիւն մըն ալ կար Լեոնի մօտ, բայց ատիկա զինք չէր խանգարեր. ընդհակառակն, իր ինքնասիրութիւնը աւելի կը շոյուէր եւ ինք պատրաստ էր այդ *ըլաթոնիք* պարը պարելու իր հետ:

Շաբաթ մը ետք հանդիպեցան նոյն սրճարանը եւ նոյն սուրճը ապսպրեցին: Նստան անկիւնի մը սեղանին շուրջ եւ Լեւոնին նստած կողմէն թեթեւ անուշահոտի մը բոյրը հասաւ Մելինէին: Ինչ լաւ որ սկսած է ինքն իրեն լաւ հոգ տանիլ, մտածեց:

Լեւոն հարցուց թէ ի՞նչ էր իր տպաւորութիւնը իր դրկած վերջին գրութեան մասին:

— Կը նկատեմ որ մէկ դասախօսութենէն միւսը շարունակական գիծ մը կայ—բոլորը իրարու կապող թել մը—որ քու տեսակէտներդ մէկ ընդհանուր, համապարփակ տեսութեան մը կը վերածէ: Ծրագրուած է ասիկա, թէ պատահական է:

— Չէ, չէր ծրագրուած,— ըսաւ Լեւոն, ինքն ալ անակնկալի եկած այս գիտով: — Ի՞նչ ըսեմ: Պրաւօ՛: Երբեք այդ աչքով չեմ նայած կամ նկատած:

— Ըսի, չէ՛. բծախնդրութիւնս կ'երթայ մինչեւ իմ ընթերցումներս:

— Հոյակապ խմբագիր կրնաս ըլլալ, Մելինէ: Պիտի ուզէի՞ր...

— Ոչ, հակառակ որ կը սիրեմ խմբագրել: Բայց վախնամ իմ գրական աշխատանքէս զիջիմ ուրիշներու գործերը խմբագրելու համար: Կը նախընտրեմ կեդրոնական ստեղծագործութիւններու վրայ: Բայց քու պարագայիդ բացառութիւն մը կրնամ ընել: Մտածած ես այս անտիպները գիրքով հրատարակելու մասին:

— Իմ տեղս ուրիշներ մտածած են: Թէ՛ն բարեկամներս նոյնը առաջարկած են, անձնապէս տրամադրութիւն չունիմ ահագին տրցակ մը գրութիւն հաւաքելու, վերանայելու, դասաւորելու, եսայն:

— Կ'ուզէի՞ր որ ես օգնեմ այդ աշխատանքին:

— Շնորհակալ եմ առաջարկիդ համար: Դեռ կը խօսինք այդ մասին: Հիմա քեզի ուրիշ բան կ'ուզեմ ցոյց տալ:

Եւ կողքի թղթապանակէն հանեց տրցակ մը հին նկարներ—համալսարանական ուսանող Լեւոնը առանց մօրուքի, երիտասարդ գրող Լեւոնը գրասեղանի մը ետեւ, միջին տարիքի Լեւոնը սեւ մօրուքով քանի մը ծանօթ գրողներու հետ, տարեց Լեւոնը տան մը գետիմը շան մը փաթթուած, մոխրագոյն մօրուքով Լեւոնը պարտէզը նստած, ձեռքը իր գիրքը...

— Ուզեցի այս Լեւոնն ալ տեսնես, Մե...,— ըսաւ կոտորտոտ ձայնով:

Մելինէ ինք ալ յուզուած էր, որ Լեւոն իր գուտ անձնական կեանքը այսքան մտերմօրէն կը կիսէր իր հետ: Լեցուն ու կարեւոր կեանք մը կար այս նկարներուն ետին, որ կ'ամբողջացնէր իր վերջին օրերուն ճանչցած փրոֆէտոր Լեւոն Ադամեանի կերպարը: Վաստակաւոր փրոֆէտորը իր աչքերուն առջեւ կը մարդանար այս նկարներով, իսկ գանոնք իր հետ կիսելովը՝ Լեւոն մարդը իրեն կը ներկայանար իր նուրբ զգայնութեամբ: Ի՞նչպէս պատասխանել, ինչո՞վ փոխադարձել այս փափկութեան:

— Լեւոն, հիացած եմ: Զգացուած եմ: Բառեր կը պակսին զգացածս արտայայտելու...

— Եկուր սուրճ մը ես ապսպրէ, խմենք: Մենք գրողներս իրաւունք ունինք մեր ուզածին չափ սուրճ խմելու: Գիտե՛ս Ըրնէսթ Համիսկուէյը օրական ո՛րքան սուրճ կը...

Երկուքին խօսակցութիւնը ընթացաւ գրական հարցերու շուրջ, զգացական փխրուն վայրկեանները յաղթահարելէ ետք: Եւ նախքան բաժնուիլը՝ Լեւոն խոստացաւ իրենց խօսակցութենէն ներշնչուած նոր էսսէ մը գրել եւ Մելինէին դրկել:

— Վստահ եմ լսած ես,— ըսաւ Մելինէ,— որ փոխանակ համակարգիչին, ձեռագրով գրելը ստեղծագործական իմաստով աւելի հաղորդական է, ձեռքի մատներուն եւ ուղեղին միջեւ ստեղծուող կապին պատճառաւ: Փորձա՛ծ ես երբեք ձեռագիր գրել:

— Ժամանակին բոլոր գրածներս ձեռագիր էին: Նախ կը գրէի՝ եւ յետոյ գրամեքենային վրայ կը մեքենագրէինք, ես կամ իմ կինս: Համակարգիչը սակայն օրհնութիւն եղաւ, մանաւանդ սրբագրութեան գծով: Չեմ գիտեր ըսածդ ո՛րքան ճիշտ է, որովհետեւ համակարգիչի պարագային ալ՝ մատներդ ստեղնաշարի կոճակներուն վրայ կը շարժին փոխանակ թուղթին: Բայց կը փորձեմ: Նայինք ի՞նչ կը ստացուի:

— Այո, մատներդ ստեղնաշարի կոճակներուն վրայ կը շարժին, բայց մատներդ գիրերը չեն ձեւաորեր. միայն գիրին կոճակին վրայ կը կոխեն: Մինչդեռ երբ ձեռագիր կը գրես՝ գիրերը հատիկ հատիկ դո՛ւն կը ձեւաորեն թուղթին վրայ: Եւ կապդ ալ թուղթին վրայ արտադրուած բառերուն հետ անմիջական կ'ըլլայ, ոչ թէ ստեղնաշարը որպէս միջնորդ կը գործածես պաստառին վրայ գրածդ տեսնելու համար:

— Շատ լաւ: Կը փորձեմ եւ կը նայինք եթէ որեւէ տարբերութիւն պիտի ընէ:

* * *

Յաջորդող օրերուն, Լեւոն ինքզինք իր գրասենեակը բանտարկեց եւ սկսաւ իր էսսէն գրել ձեռագիր: Նկատեց որ գիրը փոխուած էր երկար ժամանակ ձեռագիր չգրելուն պատճառաւ: Առաջուան պէս դիւրընթեռնելի չէր եւ իրարու կապուած տառերը գիրէ աւելի գիծի կը նմանէին: Յատուկ ջանք թափելով, սակայն, հետզհետէ իր նախկին ձեռագիրը վերադարձաւ եւ ինք շարունակեց գրել, ապահով զգալով որ Մելինէ պիտի կարենար կարդալ իր ձեռագիրը:

Սակայն առաջուան պէս դիւրին չէր նաեւ գրելը եւ գաղափարներ ձեւաորելը: Լեւոն ժամերով իր գրասենեակէն դուրս չէլաւ, ինքզինք զրկելով նոյնիսկ կարճ դադարներէ, իր առօրեայ քալելու մարզանքէն, օրուան լուրերուն հետեւելէն...: Էսսէն ժամանակ խլեց մանաւանդ իր կնոջ հետ անցընելիք ժամերէն: Հանգստեան կոչուելէն ի վեր աւելի ժամեր եւ զբաղումներ կ'ունենային միասին, մանաւանդ որ կինն ալ տունն էր մեծ մասամբ—իր աշակերտները իր մօտ կու գային: Սկիզբի օրերուն, կինը չառարկեց, ուրախասալով որ ամուսինը վերադարձած էր գրելու եւ իր ժամանակը շինիչ կերպով կը գործածէր: Բայց երբ օրերը շաբաթներ եղան եւ տակաւին ամուսինը բնականոն կեանքի չէր վերադարձած, սկսաւ մտահոգուիլ անոր առողջութեամբ: Հարցուց իրեն եթէ ինք կրնար որեւէ ձեռով օգտակար ըլլալ, թերեւս ուսումնասիրութիւն ընէր, կամ մեքենագրէր, կամ...

— Երբ որ ժամանակը գայ՝ կը մեքենագրես: Հիմա կարիքը չկայ: Մերսի:

Կինը հետզհետէ առանձնացած, նոյնիսկ անտեսուած զգաց: Չէր գիտեր, ուրախասա՛նա՛ր որ ամուսինը նոր գործ մը պիտի արտադրէր տարիէ մը աւելի ամուլ մնալէ ետք, թէ՛ տխրէր որ այդ գործը իրմէ աւելի կարեւոր էր ամուսնոյն կեանքին մէջ, զինք մոռնալու չափ: Եւ երբ հինգ շաբաթ ետք տակաւին իր գրասենեակէն դուրս չէր ելած Լեւոն, կինը որոշեց տունէն հեռանալ որոշ ժամանակով, եւ առիթ տալ որ ան վերջացնէ իր գոր-

ծը առանց իր միջամտություններուն—որոնց Լեոն բարկացուտ կերպով կը պատասխանէր—եւ յետոյ միայն վերադառնալ, երբ իր կեանքը ետ բնականոն վիճակ ստացած է:

Լեոնի գրասենեակին դուռը բացուի շատ կամաց:

— Ես քրոջս քով պիտի երթամ մնամ: Ինձի լուր տուր երբ վերջանաս որ ետ գամ:

Լեոն լուռ էր: Լսած էր զինք արդեօք:

— Լսեցի՞ր, Լեոն: Ես կ'երթամ կոր որ դուն հանգիստ աշխատիս...

— Հա, հա, լսեցի:

Կինը դուրս ելաւ առանց դուռը զոցելու:

* * *

Կնոջ հեռանալէն շաբաթ մը ետք էսսէն գրուած էր: Էսսէն գրելու ամբողջ ժամանակամիջոցին, ամբողջ վեց շաբաթ, Լեոն կապ չէր հաստատած Մելինէին հետ, իր ուշադրութիւնը կեդրոնացնելով մի միայն աշխատանքին վրայ: Սովորական էսսէ մը չէր այս մէկը. Մելինէին հետ զրուցած նիւթերուն վրայ էր եւ անհրաժեշտ էր որ իր արտայայտչական ձեւերով եւ սրամիտ դարձուածքներով տպաւորէր զինք: Նկատած էր որ իր նկարները դիտելէ ետք Մելինէի մօտ ալ իր հանդէպ տարբեր զգացում մը ծագած էր: Հիմա աւելի կարեւոր էր որ իրմով յուսախափ չըլլար ան: Անհրաժեշտ էր զօրաւոր ազդեցութիւն ձգել իր վրայ: Ան պէտք է զինք տեսնէր իր լիակատար տաղանդով, մտային ուժգնութեամբ, տեսաբանի հանճարեղութեամբ: Պէտք է փաստէր թէ Մելինէին եւ թէ ինք իրեն, որ դեռ կարող էր վարպետօրէն գրել. պէտք է Մելինէին փայլուն աչքերուն մէջ տեսնէր, թէ ինք ինչքան կարեւոր հեղենակութիւն մըն էր իրեն համար:

Ձեռագիրը հաւաքեց թղթապանակի մը մէջ եւ Մելինէին հեռաձայնեց: Մելինէն չպատասխանեց: Ել-նամակ մը դրկեց իրեն, ըսելով որ էսսէն պատրաստ էր եւ կը փափաքէր որ Մելինէն իր սուր աչքերով կարդար եւ իր թելադրութիւնները ընէր, նախքան խմբագրուիլը:

Քանի մը օր անցաւ եւ Մելինէն պատասխան չստացաւ: Մտահոգ թէ ինչ էր պատահած, բջիջային *թեքսթ* մը ուղարկեց իրեն, խնդրելով որ անմիջապէս իր հետ կապուի, որովհետեւ մտահոգ էր իր լռութեամբ:

Օրեր ետք տակաւին ոչ մէկ պատասխան: Լեոն սկսաւ ինքնախնայելի ելլել: Ինչո՞ւ Մելինէ իրեն չէր պատասխանէր: Դադրած էր իր տեսութիւններով եւ վերլուծումներով հետաքրքրուել: Դադրած էր իր գրութիւնները կարեւոր նկատելի: Դադրած էր իր հետ տեսնուել... Լռելեայն հրաժեշտ էր այս:

Որքան սպասեց Մելինէի հեռաձայնին կամ նամակին կամ *թեքսթ*ին, այնքան անելի ջղագրգռուեցաւ Լեոն: Այս ամէնը պարապի՞ էր ուրեմն: Այսքան զոհողութիւն հանգիստի, այսքան կուտակուած ակնկալութիւն, այսքան հպարտութիւն որ ինք կարեւոր էր Մելինէին համար, ապուշութիւն էր: Այս ամէնը ինքնախաբէութիւն էր:

Մելինէի լռութենէն խորապէս խոցուած, Լեոն գնաց այն սրճարանը ուր իրենք կը հանդիպէին, յուսալով որ զինք հոն կը գտնէ եւ պատասխան կը ստանայ թէ ինչո՞ւ իրմէ հեռաւորութիւն կը պահէ: Մելինէն հոն ալ չէր:

Հեռաձայնեց իր ընկերոջ Պողոսին, որուն տունը հանդիպած էր Մելինէին, եւ կասկած չարթնցնելու համար՝ ուրիշ սիւթ մը խօսելով միջանկեալ Մելինէին մասին հարցուց:

— Շատ զբաղ աղջիկ է: Այդ հաւաքոյթէն ի վեր զինք չեմ տեսած:

Պողոսն ալ օգտակար չեղաւ: Ճարահատ տունէն դուրս ելաւ քալելու: Շաբաթներէ ի վեր քալելու չէր ելած. բան մը որ ինք շատ կը սիրէր եւ կ'օգնէր իր ջիղերը հանդարտեցնելու:

Սկսաւ քալել դէպի իրենց թաղամասի պողոտան կտրող գետը, որուն կամուրջին վրայ կը սիրէր կենալ ու դիտել ջուրին հոսքը: Կամուրջը ամայի էր այդ ժամուն: Ցանկապատին յենած՝ դիտեց գետի ժայռերուն վրայէն գլորուող փոքր ալիքները, որոնք իրար ետեւէ կը հոսէին կ'երթային կամուրջին տակ, կորսուելով իր տեսողութենէն: Մելինէն ալ կորսուած էր իր տեսողութենէն: Իրեն համար գրած էր իր վերջին էսսէն, ան ալ ձեռագիր, որպէսզի միասին դատէին եթէ ձեռագիր գրելը որեւէ ազդեցութիւն ունեցած էր իր ոճը աւելի անմիջական դարձնելու: Բայց ըստ երեւոյթի այդ ամէնը ժամանակի վատնում էր: Պարապի՛ այդքան խանդավառուած էր. պարապի՛ վերակենդանացած էր իր մէջ գրելու սէրը, երիտասարդութիւնը, հմայուելու կարողութիւնը...

Այս անգամ քալելը երբեք չօգնեց: Ջիղերը աւելի գրգռուեցան եւ սրտին տրոփումը սաստկացաւ: Մէկ բան կը մնար իրեն ընել որպէսզի հանդարտէր:

Արագ քայլերով վերադարձաւ տուն: Կառատան առջեւ տեսաւ կնոջ ինքնաշարժը. ուրեմն առանց իր հեռաձայնին, որ էսսէն վերջացուցած է՝ վերադարձած էր կինը: Բայց ինք տրամադիր չէր զինք տեսնելու եւ խօսակցութեան բռնուելու: Պարտէզի մուտքէն տան բակը մտաւ: Ձմրան համար պահուած կրակարանի փայտիկները հաւաքեց բերաւ դիզեց պարտէզին կեղրոնը գտնուող քարին վրայ: Տան ետեւի դռնէն ներս մտաւ եւ գնաց իր գրասենեակը: Ժողուեց իր վերջին գրած էսսէի ձեռագիրը, առաւ լուցկիի տուփը եւ դուրս ելաւ պարտէզ:

— Լեռ՞ն, — կնոջ ձայնը լսեց, բայց չպատասխանեց:

Լուցկին վառեց եւ փայտիկները կրակ առին: Ձեռագրի էջերը նետեց կրակին վրայ եւ դիտեց անոնց արձակած կարմիր կայծերը:

— Լեռն, — կանչեց կինը ներսէն, քիչ մը աւելի բարձր: — Մէկը հեռաձայնին վրայ քեզ կ'ուզէ:

— Բարեւ, Լեռն: Շատ կը ներես այսքան ուշանալուս համար: Նամակդ հիմա ստացայ: Արձակուրդի մեկնած էի եւ ուզած էի ամէն հաղորդակցութենէ կտրուիլ երկու շաբաթ: Շատ էքզոթիք փորձառութիւն մըն էր: Ինչ որ է, յետոյ կը պատմեմ: Շատ ուրախ եմ, որ էսսէդ գրած վերջացուցած ես: Ե՛րբ կրնանք հանդիպիլ...

Լեռն սառած աչքերով ածխացած էջերը կը դիտէր:

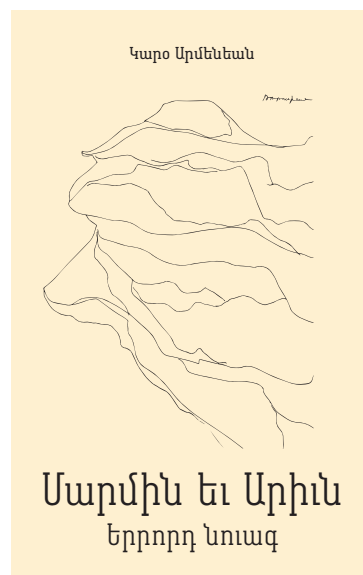
ԵՐԵՔ ԳԻՐՔ

ՐԱՖՖԻ ԱՃԷՄԵԱՆ

2024ի ամրան, բանաստեղծական երեք գիրքեր եկան ճոխացնելու սփիռքեան գրական մեր անդաստանը: Ճիշտ է, որ բանաստեղծական գիրքերու տեսակետե ընդհանրապէս ժլատ չեն եղած անցնող տասնամեակները, սակայն երեք գիրքերուն միաժամանակ լոյս ընծայումը ճոխութիւն մըն է, որ կ'ուրախացնէ մեզ:

Բանաստեղծութիւնը ըլլալու կերպ մըն է, բայց մանաւանդ լեզուն ապրելու, պիտի ըսէինք ներապրելու եղանակ մը: Լսել մըն է անհիկա լեզուին ընդերքէն եկող ձայնին ու կանչին: Բայց նաեւ ապրիլ մը օրին ու ժամանակին մէջ: Այս երեք հատորները կը ծնին աշխարհի տարբեր անկիւններէն, սակայն բոլորն ալ մեր լեզուին ապրումն ու վերապրումը կը բեմադրեն, մեզի հասած ԻԱ. դարու առաջին քառորդի մեր հաւաքական գոյութենէն: Վայելք է անշուշտ այս լեզուով ընդունիլ բանաստեղծական ընծան, թէկուզ ամէն մէկը գրողի մը կեանքին ու լեզուին փորձառութենէն բխած է ու բիրտեղացած: Երեք գրողներն ու հատորները ակունք կ'առնեն մեր գոյութեան այն էջէն, որ կոչուեցաւ դառնալու յետ եղեռնեան հաւաքական մեր կեանքի վերածնունդը իր բոլոր երեսներով՝ ներառեալ լեզուականով: Նոյն ակունքէն կը բխին, սակայն տարբեր հողերով կ'անցնին ու կ'ուռճանան:

Առաջին գիրքը Կարօ Արմենեանին է ու կը կոչուի *Մարմին եւ արին՝ երրորդ նուագ*: Գրեթէ 60 տարի առաջ Պէյրութի գրական բեմ մուտք գործած գրողին երրորդ հատորն է ասիկա, նոյն խորագրով ինչ որ ունէին նախորդ երկուքը: Սակայն վերջինին ու այս մէկուն միջեւ գրեթէ կէս դարեայ բացութիւն մը կայ ու կեանք մը՝ ապրած ու կախում ժամանակի այդ տարածութեան մէջ: Այդ ընթացքին մեր աշխարհը բազմաթիւ ցնցումներու մէջէն կը նաւարկէր: Չենք թուեր ասանդական Սփիռքի երբեմնի եռուն գաղթօճախներուն մէկիկ-մէկիկ անշքացումն ու աշխարհի միւս ծագերուն նորերուն ծնունդը, ինչպէս նաեւ տասնամեակներով փայփայումն ու երագում անկախութեան վերածնունդը, ինչպէս նաեւ կորուստները որոնք սկիզբ առին վերջին տարիներու չարաղէտ դէպքերով: Ասոնք բոլորը գուցէ հարցականի տակ առնեն բանաստեղծութեան գոյութիւնը ինքնին, ինչպէս հեղինակը իր վերջաբանին մէջ կը խոստովանի՝ «Գիրքը կըրեցաւ եւ բառերը կորսնցուցին իրենց գոյութեան իրաւունքը»: Սակայն բանաստեղծութիւնը կ'ապրի, որովհետեւ կեանքը կը շարունակուի: Արմենեան անշուշտ գրելէ չէր դադարած անցնող տասնամեակներուն ու զանազան պարբերա-

կաններու, մանաւանդ *Բագինի* մէջ, շարունակած էր լոյս ընծայել նոր կտորներ: Այս հատորը գեղեցիկ ծածկի մը տակ ի մի կը բերէ վերջին քանի մը տասնամեակներու արգասիքը: Անոր մօտ զգալի է ինքնութեան խորունկ ակունքներէ եկող անմարելի հրայրքը: Արմենեանի զուսպ բառերը մարգրիտներու պէս կը խտաց- նեն այդ փորձառութիւնը՝ զայն վերածելով բանաստեղծական գիրի ու տողի: Արմենեան կ'ապրի ԱՄՆի Ուաշինկթըն քաղաքը, իսկ գիրքը լոյս տեսած է Երեւանի Զանգակ հրատարակչատունէն:

Երկրորդը կը պատկանի Մարուշ Երամեանի գրիչին, որ այս հատորը լոյս ընծայած է Գնչուի Ձունոյ ծածկանունով: Հատորը կը կոչուի *Տարփանք* եւ լոյս տեսած է Գահիրէ, ուր գրողը Սուրիոյ պատերազմէն ետք կայք հաստատած է վերջին տասնամեակին: Մարուշի 7րդ բանաստեղծական հատորն է *Տարփանքը*, որոնց կողքին ունի նաեւ երկու արձակ հատոր ու սփիւռքեան բանաստեղծութեան մասին ուսումնասիրական հատոր մը: Մարուշ

մնայուն անուն մըն է Սփիւռքի գրական մամուլին մէջ: Իր բանաստեղծական առաջին հատորներով արդէն մեր քերթողութեան էջերէն ներս մտած էր իգական զօրատր ու ինքնություն երանգով մը: Առաջին հատորները, մանաւանդ *Հայոցը* կը յատկանշուին իրենց բնանիւթերով ու ազատութեամբ: Գեղեցիկ հով մը կը փչէ մեր գիրերու անդաստանէն ներս: Հոս բանաստեղծը օգտուելով ծածկանունի հնարքէն, կարծես երկրորդ ու աւելի ազատ կեանք մը կու տայ սիրոյ անկաշկանդ փնտրտութիւն: Առ այդ, անոր տողերը իրայատուկ ձայն մը կը բերեն յաճախ արական ձայնի գերակշռութեամբ յագեցած մեր գրական անդաստանին:

Երրորդը կը հանդիսանայ Խաչիկ Տէր Ղուկասեանի առաջին հատորը, լոյս տեսած կրկին Երեւան՝ Զանգակ հրատարակչատունէն: Ան կ'ապրի Պուէնոս Այրէս ու հատորը կը կոչուի *Սահմանելի*: Տէր Ղուկասեանն ալ անձանօթ անուն մը չէ մեր ընթերցողներուն: Տասնամեակներու ընթացքին ան մասնակից է մեր գրական մամուլին բանաստեղծութիւններով ու բանաստեղծական արձակով: Այստեղ կրկին կը գտնենք գրողի ձայնին խիտ ներկայութիւնը ընդդէմ կեանքին բերած խայտաբղէտ իրականութիւններուն: Բառերէն վախճող մը չէ Տէր Ղուկասեան: Անոր բանաստեղծութիւններուն ընթերցումը յաճախ մտածողական զանազան էջեր կը բանայ մեր առջեւ: Անոր գրքին մէջ տեղ գտածը կեանքի փորձառութիւն մըն է բազմալեզու գիրին ու փորձառութեանց, միշտ կարկառի եկած այս լեզուին մէջ, որ կը շարունակէ մնալ «տունն հայուն» երկնականմարի որ աստղին տակ ալ գտնուի ան:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԿԱՐՕ ԱՐՄԵՆԵԱՆ

արմատ մը նոր
գիշերուան մէջ

պիտի ծնի

խենթ ու տկոյր
արմատ մը նոր
իր ոչինչէն

առնէ մարմին

հողերն են որ դարձած շրթունք ծծել կ'ուզեն հիւթն այս մաքուր
գինովութեամբ կը փնտռեն ջուրն ամենի երկինքներուն
թող բոցավառ լեզուներուն ծարաւն անհուն քսուի երկրին
մառախուղներն այս վիթխարի ծովեր դառնան ու հեղհեղուին
տանիքներէն մինչեւ կողերն արգասատր

իջէք շանթեր կայծեր տուէք պլեկոծուած այս անտառին
իջէք գետեր ու լոգցուցէք խելագարած այս ծերունին
ծիծերն ահեղ ու լեփլեցուն թող պատռուին ու կեանքն յորդի
կաթիլներուն շոգեմշուշ սարսուանքէն
ու բերկրանքէն

մարմին մը նոր

պիտի ծնի

ծառերն այս գիրգ ու կենսարբու
տեսէք ինչպէս

ինչ խենթությունամբ

կ'իջնեն մինչեւ ծուծը հողին
տեսէք ինչպէս մատներն իրենց կը կարկատին

տաք արեւին

տեսէք ինչպէս քնաթաթախ մարմինն այս խուլ
կը պրկուի ու կ'արթննայ
տեսէք ինչպէս արմատն այս պինդ
կը հրճուի ու կ'ամրանայ

տեսէք ինչպէս կեանքն այս տոչոր կ'արհամարհէ իր ընտանին
կը փնտռէ կոչումն իր նոր
իւր պատեանէն դուրս կը սողայ

ու բեղմնատատ իր արգանդէն
ընդերքներէն իր երկրատր

տատապանքով ու տենչանքով

տեսէք ինչպէս

դուրս կը պոռթկայ

* * *

Նոյն դռներն են որոնք կը զգան մեր քայլերը
երբ յայտնուինք

տարիներ ետք

Նոյն մայթերն են որոնք գիտեն մեր դողերը
ու կը լռեն

քանի՜ անգամ անցար հոսկէ
եւ եկար ետ

առեւանգուած
դուն քու շուքէդ

չկայ խորան
որ ընդունի
քու աղօթքդ

չկայ պախուրց որ կապէ քեզ ու քեզ փրկէ

Նոյն երկինքն է որ կը նստի
քու ուսերուդ
երբ կու գաս դուրս
քու անկողնէդ
ամեն առտու

բույններդ են ահա որոնք ահա դուրս կը քալեն
փորսող ու մերկ
քու գուր կեանքէդ

Նկար՝ Լևո Լևո Վարդանյանի, «Իմ լուսամուրից» շարքի ն. *Painting 5 Dec. 2017. Acrylic-board 65x45*

Նկար՝ Լևո Լևո Վարդանյանի, «Իմ լուսամուրից» շարքէն. *Painting 5 Dec. 2017. Acrylic-board 65x45*

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ

ՀԱՅՔՈՒ-ԱԲԱՐ ՔԵԶ ԿԸ ՓՆՏՈՒԵՄ

Լեզուն անկողին
Բառերը համբոյր կիզիչ
Ծաղկումը հեռու

Կիրքը կ'ուշանայ
կը թափառի հասնելու
տեղը չի գտներ

Այս վերլուծման մէջ
Քերականը կը հեզենք
Նոր բացուող տողին

Կէտադրութիւն ոչ
Եկուր ընթերցէ ուշով
Այս գիրը արդի

Երակներուս մէջ
Կարմիր մեղան կը հոսի
Քեզ կը գրէ վառ

Բառ համբոյրը կայ
Խորագիրը կը պակսի
Ըսէ ինչ ընեն

Մեղանին մութը
Հմայիչ է տարօրէն
Եկուր գրել զիս

ՍԵՌ

Մայրամուտի մը համար
Այսքան շքեղ բոց շատ չէ՛
Կը բռնկի ցամաքամասը գաղտնի
Ուրկէ՛ ակեր
Վաղուց արդէ՛ն ցամաքած
Նոր տարփանքով կը բխին

Եւ կ'ոռոգեն դաշտ ու հանդ
Ուր շունչ չկայ
Բայց կը փչեն քամիներ
Թէ՛ժ կիրքերու խանձ տալով
Հրդեհելով երկինքը
Եւ անձրեւներ բերելով

Մայրամուտին մէջ շքեղ
Ու բոցավառ հաճոյքով
Ձնծաղիկներ կը ծաղկին
Փրփուրի պէս փռուելով
Ափին վրայ տենչանքին

Մեզ յօրինեց
Որպէս երկու աններդաշնակ ու գեղեցիկ
Ձայն բնութեան

Եւ դրաւ մեզ սառցալիճին վրայ լոյսի
Եւ ուր ամեն քայլափոխի
Բիւրեղի պէս փշրուեցաւ բոցը լոյսին

Ինքը ալիք ափիս եկող
փրփրադէզ ասագներուս վրայ փափուկ
ու խորտակուող

ես սառցալեռ ու ինք ցռուկ

գեղեցիկ ու աններդաշնակ երկու ձայնը
օրհներգ հեղուող

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ

Ձայնդ
Կը սահի մորթիս վրայէն
Մուտքեր փնտռելով
Մինչ աղեղները մտածումին կը շոյեն ունկս
Կ'արթնցնեն երազ մը տամուկ
Կը թրթռան
Կը բեկբեկին
Կը մարին շնչասպառ սպառած
Գատանսի մը պէս որ կը ոլորուի ինքն իր
վրայ
Կը վերսկսի
Կը ծաղկի արշալոյսին հետ
Չի հոգար մոռացումները
Ինչպէս նօթաներուն մէջ մրափող մեղեղին
Որուն շունչը երեք օրէն աւելի կը տևէ
Եւ միշտ յարութիւն կ'առնէ
Ամենափոքր շունչին տակ
Նոյնիսկ եթէ միայն անունիդ մէկ տատը հնչէ
Ձայնիդ մէկ խազը թրթռայ

Բայց ո՞վ է որ մտաւ
Եւ ուրկէ՞
Գուրգուրալու մազերակներս
Արթնցնելու յուշեր որոնք կարծես իմս չեն
Օրօրելու երջանկութեան մը մէջ
ցանկացուած

ԲԱՆԱՍՏԵՂՃՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԽԱՉԻԿ ՏԷՐ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆ

ՈՒՇԱՑԱԾ ՄԱՀՈՒԱՆ ԿԻՐՔՈՎ

1

Կեանքը կը մեռնի հոն ուր հայեացքս բառ կ'ըլլայ
բայց ես կը մնամ անշարժ՝
վերջին քերթումս է այս
թէ մէկ ուրիշ յետաձգում պարզապէս:

2

Երբեմն կիրք մը կ'այցելէ ինձի
երբ կը գրեմ ձանձրոյթի մասին
կամ կը գրեմ որովհետեւ կը ձանձրանամ
յիշելով
«- Hypocrite lecteur - mon semblable - mon frère! » – եւ չեմ ուզեր
տակաւին –
անձնասպան ըլլալ
ինչպէս կիրքը կը թելադրէ յանուն պատրանքին
որ այլեւս չեմ կրնար սահմանել
ու կը շարունակեմ ապրիլ:

3

Անունդ կորսնցուցի անանուն քերթուածին մէջ,
երազներս թաղեցի գալիք տառապանքի բառերուն մէջ.
պէտք էր մոռնալ սիրելը
ապրելու համար օրէնքներէն անդին
ազատ ու առանձին
մոռցուած շիրիմի մը նման
որուն այցելութեան թերեւս գաս
պատահաբար
միայն:

4

Ցաւ չկայ կեանքի մէջ
բառ է ամեն ինչ:

Ցաւերու վարժուած ու ցաւերու անտարբեր
ես գրելէն ալ յոգնեցայ,
ձանձրացայ ալ բառերէն բոլոր
ես մահէն առաջ
այս վերջին քերթուածին
ըսելիք չըսելիքին
անիմաստ մտածումէն:

Բայց միշտ կայ, կ'ըսենք, քերթուած մը, սիրոյ վերջին
պատմութիւն մը սկսելու համար...
... յուսահատ երգ մը միայն Neruda-էն:

Եւ այդպէս մեռաւ բառը.
երբ մնացին միայն
փողոցի անկապ հնչիւնները
գրօսնող ամբոխը
ես մարդը մինակ
ու անկարող
որեւէ հաղորդակցութեան
քաղաքին
երեկոյեան
կամ ինքնիք հետ:

Թերեւս գրել վերջին անգամ մեկնումէս առաջ, թէեւ չեմ գիտեր
Ո՛ր.
Բոլոր փողոցները նոյնն են գիշերէն առաջ:
Բայց դուն սպասէ նամակիս
Այս գիշեր
Եթէ պատահի որ չգամ:

Եւ սկսէ սիրել զիս
Որ չկրցայ երբեք քերթուածը մոռնալ:

ՔԵՐԹՈՒԱԾԸ ԼԵԶՈՒԻ ՏԱՐԱԾՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ԵՒ ԱՆԿԷ ԴՈՒՐՍ ԳԱԼՈՒ ՓՈՐՁ ՄԸ

1

Երբեք պիտի չգտնես
այն ինչ որ բառերէն առաջ
– գիտնս –
կար:
Քերթումածի մակերեսին է միայն
ճակատագիր մը
որ կրնաս շօշափել
եթէ մոռնաս հարցումը
թէ ինչ իմաստ ունի այս բոլորը:

2

Կը փնտռես լեզուն
քերթումածին համար որ չէ գրուած:
Բառեր՝
շարժելու համար միտքը եւ նոյն ինքն լռութիւնը
կորսուած շուկներու մէջ:
Բառեր կը փնտռեն լեզուին համար,
բայց լեզուն
– որ այս քերթումով կը գտնեն –
խորթ է ինծի:

3

Կը վերադառնամ քերթումածին.
նոր է արդեօք մոռացումը՝
անոր ակունքներէն գրելու համար
յուշի մը մասին
որ թերեւս նոյնը չըլլայ:
Այնպէս ինչպէս պատահեցաւ
բառերով չըսուիր

երբ միայն մոռցուած բառերը
կրնան քերթուածը ստեղծել
նոյնքան անխնաստ
որքան պարզ բացատրութիւնը
իրաքանչիւր բառի:

(Նախադասութիւններ՝
մոռնալու համար:)

Եւ կը շարունակեմ քերթուածին մէջ փնտռել
մոռացումը:
Բայց միայն ինքզինքս կը գտնեմ հոն,
մոռցուած գոյութեան մը նման:

ՔԵՐԹՈՒԱՃԸ, ՊԱՐԱՊԸ

1

Բառերուն ընդմէջէն կը շօշափեմ
իրերուն անիրականութիւնը
եւ կը նայիմ գոյութեան միւս երեսին:
Պարապը մէջս չէ
ալ շուրջը ամեն ինչի
որ կրնայ քերթուածի սահմաններուն անհետանալ
ինչպէս ես ինքս
Երբեմն նոյնիսկ կը փնտռեմ այդ ճշմարտութիւնը
զիս շրջապատող լռութեան մէջ
առանց ոչ մէկ վերացումի:
Ոչ իսկ անկում
իմն յարատեւում մըն է
ամեն ինչի ուշացումին:
Այդպէս միայն իրերուն հեռաւորութիւնը կրնամ չափել
իրենց նիւթականացման կէս ճամբուն վրայ
ուր ժամանակը հոլովոյթ չէ
այլ քարացած տետղութիւն:

2

Մերկացնել քերթուածը
պատկերներէն բոլոր
ձգել բառերուն կմախք մը միայն
գրել ` ըսուելիքը չըսելու համար
եւ չըսուածին մասին
լռել:

Իմաստը՝ ոչինչ, բառը մոռացում է
պարապին հետ նոյնացում
եւ քերթուածը՝ կորուստ
ինքնիր մէջ եւ ինքնիրմով:

Կատոյցը կ'առաջնորդէ փլուզումէ փլուզում
կը յուշէ բացակայութիւնդ
շարժուն այնքան
որ երբեք ինքնացում չըլլար
ոչ ալ փնտոտոսք
եւ կը մնայ անվերջ փախուստ:

3

Ըլլալ քերթուածը՝
հեռանալ ամեն բառի հետ
անհետացող լեզուի անորոշութեան մէջ
ժխտել քերթուածը
ու անոր լուսանցքին
դիտել կեանքը
ժամանակին ընթացքով
անցնիլ
վաղուան բոլոր անպէտք յուշերուն կողքէն
անցեալ ընել ամեն ինչ որ տակաւին
չէ թանցրացած բառով
եւ իմաստ ունի անոր մասին գրելը:

ԱՄԵՆՕՐԵԱՅ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆ

ԱԼԻՍ ՈՒՈՔԸՐ

Ալիս Ուոքլըրը (1944) ամերիկացի վիպագիր, բանաստեղծ և պատմաբաններու հեղինակ մըն է: Իր գործերը կը պեղեն անհատական և ընտանեկան յարաբերութիւններ, յարկապէս սեւամորթ կիներու կորովն ու զգայնութիւնները, համայնարած սեռային խտրականութեան և ցեղային կեդրեման միջավայրերու մէջ:

Ուոքլըրը հեղինակ է շուրջ տասնէօթ հարորներու: Իր ամենէն համբաւատր գործը The Color Purple (1982) վէպն է, որ կը պարմէ Ճորճիա Նահանգի զաւտարնակ սեւամորթ կնոջ մը՝ Սիլիի կեանքը, 1909-47 տարիներուն: Վէպը 1983-ին արժանացած է Փոլիցըր գրական մրցանակին, և երկու տարի ետք Սթիվըն Սիլիլպըրի զայն վերածած է ֆիլմի: Որոշ սեւամորթ տղամարդիկ քննադատած են վէպը, այնպէս պարզօրոյ իրենց ժխտական պատկերացումին համար: Յաջորդող տասնամեակներուն, երբ Ուոքլըր պաղեստինցիներու հանդէպ Իսրայէլի վերաբերմունքը անընդունելի համարած է, հակասեմական յորջորջում է: Ուոքլըրի ցարդ հրատարակած վերջին հարորն է Gathering Blossoms Under Fire (2022), որ այդ վերնագրին տակ կը համախմբէ հեղինակին 1965-2000 տարիներու օրագրութիւնները:

«Ամենօրեայ գործածութիւն» պատմաբանը առաջին անգամ լոյս տեսած է Harper's Magazine ամսագրի ապրիլ 1973 թիւին մէջ: Ուոքլըրի պարունը նորք հեգնանքով եպերելի կը համարէ կարգ մը սեւամորթներու իրենց ընտանեկան աւանդութիւնները և ինքնութեան յարկանիշները անցեալին մէջ բրածոյացնելու ու թանգարանային ցուցանմոյշի վերածելու միտումը, փոխանակ զանոնք ամենօրեայ ապրումով կենդանացնելու:

Իրեն պիտի սպասեմ բակը, որ երէկ կէսօրէ ետք Մակին ու ես ալիք-ալիք լաւ մը մաքրեցինք: Այսպիսի բակ մը մարդոց կարծածէն աւելի հանգստաւէտ է: Ասիկա միայն բակ չէ: Նստասենեակին շարունակութեան պէս է: Երբ հողը տան գետինին նման մաքուր պլուած է և բակը եզերող բարակ աւազին մէջ փոքր անկանոն խոռոչներ բացուած են, ոեւէ մէկը կրնայ գալ, նստիլ, կնձնի ծառը դիտել և սպասել զով հովերուն, որոնք երբեք տուն չեն մտներ:

Մակին ջղագրգիռ պիտի ըլլայ մինչեւ քրոջ մեկնիլը. անյուսաբար պիտի կենայ անկիւնները, տնավարի, ամչնալով թելերուն վրայ եւ սրունքներէն վար այրուցքներու սպիներէն, քոյրը դիտելով նախանձի եւ երկիւղի խառն զգացումով մը: Համոզուած է, որ քոյրը կենաքը բռնած է մէկ ասիին մէջ եւ որ աշխարհը չէ սորված «ոչ» ըսել անոր:

Վստահաբար դիտած էք պատկերասփիտի այն յայտագիրները, որոնց մէջ «յաջողած» գաւակ մը անակնկալօրէն դէմ դիմաց կը բերեն իր հօր ու մօր հետ, որոնք տկարօրէն երերալով բեմահարթակ կուգան (հաճելի անակնկալ մը անշուշտ. ինչ պիտի ընէին եթէ ծնողք ու գաւակ յայտագրին մասնակցէին միայն իրար նախատելու եւ անիծելու): Պաստառին վրայ անոնք կ'ողջագուրուին եւ իրար կը նային ժպտալով: Երբեմն մայրն ու հայրը կը հեկեկան, գաւակը գիրենք կ'աննէ իր թելերուն մէջ եւ կը հակի իրենց յայտնելու, թէ տեղ պիտի չհասնէր առանց իրենց նեցուկին: Տեսած եմ այդ յայտագիրները:

Երբեմն կ'երագեմ, որ ես ու Տին յանկարծօրէն իրար կը հանդիպինք՝ պատկերասփիտի այդպիսի յայտագրի մը վրայ: Մութ եւ կակուղ բազմոցներով շքեղ ինքնաշարժէն դուրս կ'ելլեմ եւ զիս կը տանին մարդոցմով լեցուն լուսատր սենեակ մը: Հոն կը հանդիպին Ճանի Գարսընին՝ նման ժպտուն, մոխրագոյն մազերով, վայելուչ մարդու մը, որ ձեռքս կը թօթուէ ու կ'ըսէ, թէ սքանչելի աղջիկ մը ունիմ: Յետոյ բեմահարթակին վրայ ենք. Տին արցունքոտ աչքերով հետս կ'ողջագուրուի եւ հագուստիս վրայ խոշոր թիթեռնաձաղիկ մը կ'ամրացնէ, հակառակ անոր, որ անգամ մը ինծի ըսած էր, թէ թիթեռնաձաղիկները անորակ ծաղիկներ են:

Իրական աշխարհին մէջ, ես յաղթ, խոշորկեկ ոսկորներով, կոշտ ու տղամարդու ձեռքերով կին մըն եմ: Չմեռը անկողին կը մտնեմ բուրդէ գիշերանոցով, իսկ ցերեկը լայն տաբատ կը հագուիմ: Կրնամ խոզ սպաննել ու գայն մաքրել տղամարդու պէս, անգթօրէն: Մարմնիս ճարպերը զիս կը պաշտպանեն զերօ ջերմաստիճանի ցուրտէն: Կրնամ ամբողջ օրը դուրսը աշխատիլ, սառոյց կտորել՝ լուացքի ջուր ունենալու համար: Կրնամ խոզը սպաննելէն մի քանի վայրկեան անց անոր տաք լեարդը կրակին վրայ խորովել եւ անմիջապէս ուտել: Չմեռ մը, արու հորթ մը զգեստնեցի աչքերուն միջեւ երկաթագործի մուրճով հարուած մը հասցնելով, եւ գիշերը վրայ չհասած՝ միւր արդէն կախած էի, որ չորնայ: Բայց անշուշտ այս ամենը ցոյց պիտի չտան պատկերասփիտէն: Հոն կ'երեւիմ այնպէս, ինչպէս աղջիկս պիտի ուզէր՝ 100 *փաունս* նուագ կշիռքով, մորթս՝ գարիէ հոսմ գաթայի գոյնի: Տաք ու պայծառ լոյսերուն տակ մազերս կը պսպղան: Ճանի Գարսընը հագիլ թէ կրնայ գլուխ ելլել սրամտութեանս ու պատրաստաբանութեանս հետ:

Բայց այդ պատկերը սխալ է: Արթննալէս առաջ իսկ արդէն գիտեմ: Ո՞վ լսած է, որ Ճանսըն մը պատրաստաբան ըլլայ: Ո՞վ կրնայ երեւակայել, որ անծանօթ ճերմակամորթ մարդու մը աչքերուն մէջ նայիմ: Ինծի կը թուի, որ ճերմակամորթներուն հետ միշտ խօսած եմ մէկ ոտքս բարձրացուցած՝ փախչելու պատրաստ, գլուխս դարձուցած դէպի իրենցմէ ամենէն հեռու կէտը: Բայց Տին՝ ան կրնայ բոլորին աչքերուն մէջ նայիլ: Տատամտումը իր նկարագրին մաս չի կազմեր:

— Տեսքս ինչպե՞ս է, մամա»,— կ'ըսէ Մակին, վարդագոյն փէշին ու կարմիր պլուզին մէջ իր նիհար մարմնէն ինծի միայն այնքանը ցոյց տալով, որ գիտնամ թէ հոն է, դրան ետեւ, գրեթէ պահուրտած:

— Բակ եկուր,— կ'ըսեմ:

Տեսած էք կաղ կենդանի մը, թերեւս շուն մը, որուն վրայէն ինքնաշարժով անցած ըլլայ հարուստ մը, շուն մը՝ որ քսկոտուի իր վիճակէն անտեղեակ, ազնիւ մէկուն: Ահա այդպէս կը քալէ Մակիս: Միւս տունը գետնին հաւասարեցնող հրդեհէն ի վեր, ան այլեւս այսպէս է՝ կզակը կուրծքին, աչքերը գետնին, ոտքերը իրար անցած:

Տին ատելի բաց գոյնի մորթ ունի, մազերը ատելի սիրուն են եւ ատելի լեցունկէկ պ է: Արդէն կին է հիմա, թէ՛ եւ երբեմն կը մոռնամ: Քանի՞ տարի առաջ էր այն միւս տան այրիը, տան, տասներկո՞ւ: Երբեմն տակաւին կը լսեմ բոցերը եւ կը զգամ Մակիին ինծի փակող թեւերը, միացող մազերով եւ հագուստին թուղթի պատառիկներու պէս վրայէն ինկող սեւ ծուկններով: Աչքերը լայն բացուած՝ կարծես անոնց մէջ ցոլացող բոցերէն: Եւ Տին: Զինք կը տեսնեմ կանգնած քաղցր խժենիին տակ, որմէ սովոր էր ծամոն հաւաքել: Դէմքին կեդրոնացած արտայայտութիւն մը, մինչ կը դիտէր տանիքին վերջին մրոտ, մոխրագոյն փայտերը, որոնք կաս-կարմիր աղիսէ ծխնելոյզին մէջ կ'իյնային: Ինչո՞ւ մոխիրներուն շուրջ պար չես բռներ, կ'ուզէի հարցնել, այնքան որ կ'ատէր այդ տունը:

Առաջ կը կարծէի, որ կ'ատէր Մակին ալ: Բայց այդ առաջ էր, նախքան մեր եկելէ-ցիին ու իմ կազմակերպած հանգանակութիւնը, որպէսզի զինք Օկասթա ուղարկենք ուսանելու: Մեզի անգթօրէն կը կարդար՝ մեր երկուքին պարտադրելով բառեր, սուտեր, ուրիշ մարդոց սովորութիւնները, մենք՝ իր ձայնին տակ թակարդուած ու անզէտ: Մեզ կը լոզցնէր շինծուութեան գետի մը մէջ, մեզ կ'այրէր մեզի անպէտ շատ մը գիտելիք-ներով: Իր լրջութեամբ կարդալու եղանակով մեզ իրեն քաշելով, յետոյ տկարամիտներու նման մեզ մէկ կողմ հրելու, ճիշտ այն պահուն՝ երբ կը թուէր թէ պիտի հասկնանք:

Տին սիրուն բաներ կ'ուզէր ունենալ: Դեղին *օրկանսրի*² հագուստ մը, երկրորդական վարժարանէն վկայուելու հանդէսին հագուելու, կամ սեւ կօշիկներ՝ մէկուն ինծի տուած հին *գոսփիւմ*ով իր կարած կանաչ հագուստին հետ հագուելու համար: Վճռակամ էր իր ճիգերուն դիմաց ցցուող որեւէ աղէտ չէզոքացնելու՝ զայն անթարթ դիտելով: Երբեմն կոպերը մի քանի վայրկեան չէր թարթեր: Յաճախ ինքզինքս կը զսպէի, որ զինք չցնցեմ: Տասնվեց տարեկանին իր անհատական ոճը ունէր եւ գիտէր ոճին ինչ ըլլալը:

Ես ուսում չեմ առած: Երկրորդ դասարանէն ետք դպրոցը փակուեցաւ, մի՞ հարցնէք ինչու: 1927-ին սեւամորթները նուազ հարցումներ կու տային քան այսօր: Երբեմն Մակին կը կարդայ ինծի, սխալ-միսալ, հեզօրէն. բայց լաւ չի տեսներ: Գիտէ թէ ուշիմ չէ: Գեղեց-կութեան եւ դրամին պէս, արթնամտութիւնը քովէն անցեր-գացեր է: Պիտի ամուսնանայ Ճան Թամբսին հետ (որ մամոտ աւուսներ ունի անկեղծ դէմքին վրայ): Այն ատեն, ես կրնամ նստիլ հոս, եւ թերեւս շարականներ երգել ես ինծի, թէ՛ եւ երբեք լաւ երգող մը չեմ եղած: Եղանակ պահել չեմ գիտեր: Միշտ ալ ատելի տղամարդու աշխատանքի ատակ մէկը եղած եմ: Երկար ատեն կթել կը սիրէի, մինչեւ որ 49-ին կճղակ մը կերայ կողիս:

Կովերը հանդարտեցնող բան մը ունին, դանդաղ են, քեզ չեն նեղեր, բացի եթէ զիրենք սխալ կերպով կ'թես:

Տունս դիտմամբ անտեսած եմ: Երեք սենեակով է, ճիշտ այն միւս այրածին պէս, բայց ասոր տանիքը թիթեղեայ է. այլեւս փայտէ տանիք չեն շիներ: Իսկական պատուհաններ չունի, միայն բացուածքներ, նաւերու լուսամուտերուն պէս, ոչ կլոր ոչ ալ քառակուսի. փեղկերն ալ կաշիով բռնուած են: Տունը արօտավայրի մը մէջ է, միւսին պէս: Երբ Տին տեսնէ, վստահաբար պիտի ուզէ քանդել: Անգամ մը ինծի գրած էր, թէ ուր ալ «ուզենք» ապրիլ, ձեր պիտի գտնէ գալ մեզ տեսնելու, բայց իր ընկերները երբեք պիտի չբերէ: Մակին ու ես մտածեցինք այդ մասին եւ Մակին հարցուց, «Մամա, Տին էրբ ընկեր ունեցած է»:

Ունէր մի քանի հատ: Վարդագոյն շապիկներով գաղտագողի տղաք, որոնք լուացքի օրերը դպրոցէն վերջ հոս-հոն կը սքտային: Երբեք չխնդացող երկչոտ աղջիկներ, որոնք իրմով տպաւորուած՝ կը պաշտէին իր վայելուչ նախադասութիւնները, բարեձեւ տեսքը, խանձող *հիւմըրը*՝ որ կը պայթէր մոխրաջուրի պղպջակներու նման: Տին կը կարդար իրենց:

Երբ Ճիմի Թիին չորս կողմը կը դառնար, մեզի ուշադրութիւն չէր դարձներ, բայց իր թերութիւններ գտնելու կարողութիւնը անոր վրայ կը բանեցնէր: Տղան փախաւ եւ ամուսնացաւ քաղաքային ցուցամոյ, տգէտ ընտանիքի մը աղջկան հետ: Տին հազիւ թէ կրցաւ ինքզինք գտնել:

Երբ հասնի, պիտի հանդիպիմ ... բայց ահա եկան:

Մակին կը փորձէ դէպի տունը վազել, ոտքերը իրար անցած, բայց զինք կը կեցնեմ ձեռքով: «Հոս եկուր», կ'ըսեմ: Կը կենայ, եւ աւագին մէջ ոտքով փոս մը կը փորէ:

Դժուար է արեւի զօրատր լոյսին տակ զիրենք յստակօրէն տեսնել: Բայց նայուածք մը իսկ ինքնաշարժէն դուրս ելող առաջին ոտքին՝ ինծի կ'ըսէ, թէ Տին է: Ոտքերը միշտ ալ մաքուր եւ կոկիկ տեսք ունեցած են, կարծես Աստուած ինք անոնց որոշ ոճով մը ձեւ տուած ըլլար: Ինքնաշարժին միւս կողմէն դուրս կ'ելլէ կարճ, ամրակազմ մարդ մը: Գլխուն մազերը ամեն կողմ մէկ ոտք երկար են եւ կզակէն կը կախուին արտառոց ջորիի մը պոչին պէս: Կը լսեմ Մակիին քիթին տակէն իր շունչը ներս քաշելը: «Ըհնննհ», կարծես, այնպէս ինչպէս ոտքիդ տակ սողացող օձի մը պոչը կը տեսնես ճամբուն վրայ, «ըհնննհ»:

Յետոյ Տին: Այս տաք օդին, գետին հասնող հագուստով մը: Դոռոտ հագուստ մը, որ աչքերս կը ցուցնէ: Արեւին լոյսը ցրող դեղիններով ու նարնջագոյններով: Կը զգամ, որ ամբողջ երեսս կը տաքնայ հագուստէն ճառագայթող տօթի պիքներէն: Մինչեւ ուտերը հասնող ոսկի օդեր ալ: Կախուող ապարանջաններ, որոնք կ'աղմկեն երբ թեւերը կը բարձրացնէ հագուստին ծալքերը անուրթներէն ցնցելու: Հագուստը թոյլ եւ ծփացող է, եւ քանի կը մօտենայ, կը հաւնիմ: Կրկին կը լսեմ Մակիին «ըհնննհ»ը: Քրոջ մազերն են: Ոչխարի բուրդի պէս շիփ-շիտակ կեցած են: Գիշերուան պէս սեւ են, եւ եզերքներէն պզտիկ մողէզներու պէս երկու հիւսուած երկար պոչիկներ ականջներուն ետեւ կ'անհետանան:

— Ուա-սու-գո-թին-օ³,— կ'ըսե, մօտենալով հագուստին պէս ծփացող քայլուածքով: Կզակին մագերը մինչեւ պորտը հասնող կարճ ամրակազմ մարդը լայն կը ժպտի եւ կ'ըսե,— Ասալամաքիմ⁴, մայրիկ եւ քոյրիկ: — Կը մօտենայ Մակիին զայն գրկելու, բայց Մակին ետ կը քաշուի, մինչեւ աթոռիս կոնակը: Կը զգամ հոն իր դողդուլը, եւ երբ կը նային իրեն, կը տեսնեմ, որ կզակէն քրտինք կը կաթի:

— Ուքի մի՛ ելլեր,— կ'ըսե Տի: Քանի մարմինս մեծդի է, օգնութեան պէտք ունիմ: Եթէ ուքի պիտի ելլեմ, կը տեսնես, որ նախ մի քանի երկվայրկեան ետ ու առաջ կը շարժիմ: Տին կը դառնայ, սանտալներուն ետեւէն ճերմակ կրունկները կը տեսնուին, եւ կ'երթայ ինքնաշարժ կը մտնէ: Դուրս կու գայ, ձեռքին *փոլարոյլ*⁵ մը: Կը ծռի, եւ իրար ետեւէ կը նկարէ զիս տան առջեւ նստած, Մակին ալ ետեւս՝ վախէն կծկուած: Բոլոր նկարներուն մէջ անպայման տունն ալ կը ներառնէ: Կով մը կու գայ բակին եզերքը որոճալու, եւ Տին զայն կը նկարէ, ինծի, Մակիին եւ տան հետ միասին: Յետոյ գործիքը ինքնաշարժին ետեւի նստարանին վրայ կը դնէ, կը մօտենայ եւ ճակատէս կը համբուրէ զիս:

Մինչ այդ, Ասալամաքիմը սկսած է թօթուել Մակիին ձեռքը, որ ձուկի մը նման թոյլ է, թերեւս ալ նոյնքան պաղ՝ հակառակ քրտինքին: Մակին կը փորձէ ձեռքը քաշել: Կը թուի, որ Ասալամաքիմը կ'ուզէ ձեռք թօթուել պաշտօնական ձեռով, կամ ալ չի գիտեր թէ մարդիկ ինչպէս ձեռք կը թօթուն: Ինչեւէ. շուտով կը հրաժարի Մակիին ձեռքը թօթուելու մտադրութենէն:

— Էհ,— կ'ըսեմ. — Տի:

— Չէ, մամա,— կ'ըսե. — Տի չէ. Ուանկերօ Լիուանիքա Քեմանճօ:

— Տին ի՞նչ եղաւ,— ուզեցի գիտնալ:

— Մեռաւ,— ըսաւ Ուանկերոն: — Չէի կրնար այլեւս հանդուրժել, որ անունս կու գայ զիս կեղեքող մարդոցմէ:

— Ինծի չափ լաւ գիտես, որ դուն Տայսի մօրաքրոջդ անունը կը կրես: — Տայսին քոյրս է, եւ ինք տուած է Տիին անունը: Մեծ Տի սկսանք կոչել զինք՝ Տիին ծնունդէն ետք:

— Բայց ի՞նք որմէ ստացած է իր անունը,— հարցուց Ուանկերոն:

— Թերեւս Տի մեծ-մայրիկէն,— ըսի:

— Ա՞ն որմէ,— հարցուց Ուանկերոն:

— Մօրմէն,— ըսի, եւ տեսայ, որ Ուանկերոն սկսաւ յոգնիլ: — Միայն այդքան ետեւ կրնամ երթալ,— ըսի, բայց իսկականին մէջ, հաւանաբար կրնայի մինչեւ նոյնիսկ Քաղաքացիական պատերազմէն⁶ ալ առաջ երթալ:

— Ահա ուրեմն,— ըսաւ Ասալամաքիմը, — հոն հասանք:

— Ըհնննհ,— լսեցի ետեւէս:

— Հոն չէի,— ըսի, — Տայսիին ծնելէն առաջ, ուրեմն ինչո՞ւ այդքան ետեւ երթամ:

Դէմս կեցած սկսաւ վերէն ժպտիլ ինծի, այնպէս ինչպէս մէկը *Մոլորլ Էյ*⁷ ինքնաշարժ մը կը զննէ: Մերթ ընդ մերթ ինք ու Ուանկերոն աչքով նշաններ կ'ընէին իրար գլխուս վերեւ:

— Լաւ. անունդ ինչպէ՞ս կը հնչուի,— հարցուցի:

- Եթէ չես ուզեր, կրնաս այդ անունը չգործածել,— ըսաւ Ուանկերոն:
- Ինչո՞ւ ոչ,— ըսի: — Եթէ կ'ուզես, որ այդ անունով դիմենք քեզի, կը գործածենք:
- Գիտեմ թէ սկիզբը տարօրինակ պիտի թուի,— ըսաւ Ուանկերոն:
- Կը վարժուիմ,— ըսի: — Անգամ մըն ալ արտասանէ:

Էհ, այդ հարցը շուտով լուծեցինք: Ասալամաքիմին անունը երկու անգամ աւելի երկար եւ երեք անգամ ալ աւելի դժուար էր: Մի քանի անգամ սխալ ըսի, եւ ինք ըսաւ, որ զինք պարզապէս Հաքիմ-ա-Պարպըր կոչեն: Ուզեցի հարցնել թէ ինք սափրիչ էր, բայց գիտէի որ չէր, ուրեմն բան չըսի:

— Երեւի դուն կը պատկանիս ճամբուն վրայ աւելի հեռուն ապրող նախրապաններու ընտանիքին,— ըսի: Անոնք ալ «Ասալամաքիմ»-ով կը բարեւեն, բայց ձեռք չեն թօթուեր: Միշտ զբաղած են. նախիրը կը կերակրեն, ցանկապատ կը դնեն, կենդանիներուն համար հանքային աղեր լզելու կանգառ կը շինեն, խոտ կը ծորեն: Երբ ճերմակամորթները իրենց արջառը թունաւորեցին, տղամարդիկը զինուեցան եւ ամբողջ գիշերը արթուն մնացին: Մէկուկէս մղոն քալեցի, միայն այդ տեսարանը տեսնելու համար:

Հաքիմ-ա-Պարպըրը ըսաւ, «Իրենց համոզումներուն մէկ մասը կ'ընդունիմ, բայց ազարակ պահելը եւ արջառի գործը զիս չեն հետաքրքրեր»: Ինծի չըսին թէ ինք ու Ուանկերոն (Տին) պսակուած էին կամ ոչ, ես ալ չհարցուցի:

Ընթրիքի նստեցանք, եւ Հաքիմ-ա-Պարպըրը անմիջապէս ըսաւ թէ հազար չ'ուտեր եւ խոզի միսը անմաքուր է: Ուանկերոն սակայն խոզի աղիքը, ցորենահացը, հազարը եւ մնացեալ ամեն ինչը մաքրեց: Բերանը չկեցաւ քաղցր գետնախնձորը կերած ատեն: Ամեն բան իրեն հաճելի կը թուեր, նոյնիսկ այն՝ որ տակաւին կը գործածենք այն նստարանները, որ հայրը շինած էր, երբ աթոռ գնելու դրամ չունէինք:

— Օ՛ մամա,— բացազանչեց: Յետոյ Հաքիմ-ա-Պարպըրին դատնալով, — Չէի անդրադարձած, թէ ինչ աղուոր են այս նստարանները. կրնաս նոյնիսկ նստատեղերուն փոսիկները զգալ» ըսաւ, շօշափելով իր նստած տեղը եւ նստարանին երկայնքը: Յետոյ հառաչանքով մը ձեռքը դրաւ Տի մեծ-մայրիկին կարագի պնակին վրայ: — Ահա՛,— ըսաւ: — Գիտէի, որ քեզմէ ուզելիք բան մը ունէի: — Ցատկեց սեղանէն եւ գնաց դէպի անկիւնի խնոցին⁸, որուն մէջ կաթը թանձրացած ըլլալու էր: Նայեցաւ խնոցիին եւ կաթին:

— Խնոցիին կափարիչն է ուզածս,— ըսաւ: — Պատի քեռին չէ՛ր, որ ասիկա տաշած էր ձեր ծառին փայտէն:

- Այո,— ըսի:
- Ա-հա,— ըսաւ ուրախացած: — Խնոցիին կուպին⁹ ալ կ'ուզեմ:
- Ա՛տ ալ Պատի Քեռիին ձեռքի գործն է,— ըսաւ սափրիչը:

Տին (Ուանկերոն) ինծի նայեցաւ:

— Տի մօրքորին առաջին ամուսինը տաշած է կուպին,— ըսաւ Մակին, գրեթէ անլսելի ձայնով մը: — Անունը Հենրի էր, բայց Սթաշ կ'ըսէին իրեն:

— Մակին փիղի յիշողութիւն ունի,— խնդալով ըսաւ Ուանկերոն: — Խնոցիին կափարիչը կրնամ մեր անկիւնի սեղանին վրայ իբր զարդ գործածել,— ըսաւ, խնոցիին

վրայէն պնակ մը անցընելով: — Կուսիին համար ալ գեղեցիկ գործածութիւն մը կը գտնեն:

Երբ կուսին ծրարեց, կոթը դուրս մնաց: Զայն վայրկեան մը ձեռքս առի. փայտը շատ մօտէն գննելու պէտք չկար տեսնելու համար կարագ պատրաստող ձեռքերուն յառաջացուցած փոսիկները: Ճիշտն ըսած, պզտիկ փոսիկներով լեցուն էր, եւ նոյնիսկ բթամատերուն եւ միւս մատներու տեղերը կրնայիր տեսնել: Փայտը գեղեցիկ բաց դեղին էր, Մեծ Տիին եւ Սթաշին տան բակի ծառէն կտրուած:

Ընթրիքէն ետք, Տին (Ուանկերոն) գնաց անկողնիս վարի կողմի սնտուկը բացաւ եւ սկսաւ խառնշտկել: Մակին խոհանոցը մնաց, պնակները լուսու տաշտին գլուխը: Ուանկերոն վերադարձաւ երկու կարկտան-ծածկոյթներով: Կարկտանի կտորները Տի մեծ-մայրիկը հաւաքած էր, եւ Մեծ Տին ու ես զանոնք շարած էինք դրան սեմի կարկահին վրայ եւ ծածկոյթ կարած: Մէկը «Մեծ Աստղ»ի կաղապարով էր, միւսը՝ «Լերան շուրջ պտոյտ»ի¹⁰: Երկուքն ալ կազմուած էին Տի մեծ-մայրիկին յիսուն տարի առաջ հագուած հագուստներուն եւ Ճառելի մեծ-հայրիկին շապիկներուն կտորներով: Իսկ այդ լուցկիի տուփի չափով պզտիկ գունատած կապոյտ կտորը, այդ ալ Էզրա պապուկին Քաղաքացիական պատերազմի համազգեստէն էր:

— Մամա,— ըսաւ Ուանկերոն, թոչունի նման քաղցրօրէն: — Կրնա՞մ այս հին ծածկոյթները ունենալ:

Խոհանոցին մէջ բան մը գետին ինկաւ, եւ յետոյ խոհանոցին դուռը ուժգին գոցուեցաւ:

— Ինչո՞ւ միաներէն մէկ-երկու հատ չես առներ,— հարցուցի: — Այդ հին ծածկոյթները ես ու Մեծ Տին կարած ենք, մեծ-մօրդ մտնելէն առաջ հաւաքած շապիկի կտորներով:

— Ոչ,— ըսաւ Ուանկերոն: — Անոնք չեն ուզեր: Անոնց եզերքները մեքենայով կարուած են:

— Որպէսզի աւելի երկար դիմանան,— ըսի:

— Ուզածս այդ չէ,— ըսաւ Ուանկերոն: — Ասոնք կարուած են մեծ-մայրիկին հագուստներուն կտորներով: Ձեռքով կարուած, երեսակայէ՛,— ըսաւ, ծածկոյթները ամուր գրկած, զանոնք շոյելով:

— Կարկտաններէն մի քանին, օրինակ այդ մանուշակագոյնները, իր մօրմէն մնացած հագուստներէն են,— ըսի, մօտենալով ծածկոյթներուն: Տին (Ուանկերոն) քայլ մը ետ գնաց, այնքան՝ որ չկարենամ հասնիլ անոնց: Արդէն իսկ տիրացած էր:

— Երեսակայէ՛,— ըսաւ նորէն, ծածկոյթները կտրծքին սեղմելով:

— Ճիշտը,— ըսի, — այդ ծածկոյթները խոստացած են տալ Մակիին, երբոր Ճան Թամըսին հետ պսակուի:

Հեաց, կարծես մեղու մը խայթած ըլլար զինք:

— Մակին չի կրնար գնահատել այս ծածկոյթները,— ըսաւ: — Թերեւս նոյնիսկ այնքան տգէտ է, որ սկսի ամեն օր գործածել:

— Կը հաւատամ,— ըսի: — Քանի տարիէ ի վեր ատոնք պահած եմ եւ մէկը չի գործածեր: Յուսամ Մակին կ'ըլլայ գործածողը: — Չուզեցի յիշեցնել, որ երբ Տին (Ուանկերոն) համալսարան պիտի երթար, առաջարկեցի, որ կարկտան-ծածկոյթ մը հետը տանի: Այդ ժամանակ ըսաւ, որ հին են, արդիական չեն:

— Բայց ասոնք անգին են,— կ'ըսէր հիմա, կատղած: Բարկոյթինն ալ քիթին ծայրն է: — Մակին անկողնին վրայ պիտի փռէ ասոնք, եւ հինգ տարիէն,- նոյնիսկ ատելի ալ առաջ,- կտոր-կտոր պիտի ըլլան:

— Կրնայ նորերը շինել,— ըսի: — Մակին գիտէ կարկտան-ծածկոյթ կարել:

Տին (Ուանկերոն) ինծի նայեցաւ ատելութեամբ: — Չես հասկնար,— ըսաւ: — Խնդիրը այս ծածկոյթներն են, այս ծածկոյթները:

— Լաւ,— ըսի, շփոթած: — Ի՞նչ պիտի ընես այդ ծածկոյթները:

— Պատէն պիտի կախեմ,— ըսաւ, այն թոնով, որ կարծես ուրիշ բանի պիտանի չըլլային:

Մինչ այդ, Մակին դրան քով կեցած էր: Ոտքերը իրար քսուելուն ձայնը կը լսէի:

— Թող առնէ, մամա,— ըսաւ, միշտ պարտողի եղանակով, կամ որեւէ բան իրեն վերապահուած չըլլալուն հետ վարժուած մէկուն ոճով: — Ես Տի մեծ-մայրիկը առանց այդ ծածկոյթներուն ալ կրնամ յիշել:

Զինք դիտեցի ուշադիր: Վարի շրթոնքը լեցուն էր ծխախոտի փոշիով, որ դէմքին կու տար բոյթ, մեղապարտ արտայայտութիւն մը: Տի մեծ-մայրիկն ու Մեծ Տին էին իրեն կարկտան-ծածկոյթ կարել սորվեցնողը: Անշարժ կեցած էր, սպիներով ծածկուած ձեռքերը փէշին ծալքերուն մէջ պահած: Քոյրը կը դիտէր վախտորած նայուածքով, բայց առանց բարկութեան: Այս ալ իրեն ինկած բաժինն էր: Կը հաւատար, որ Աստուծոյ կամքն էր:

Երբ այդ արտայայտութիւնը տեսայ, բան մը գլխուս զարկաւ եւ իջաւ մարմնէս վար, մինչեւ ոտքերուս տապանները. ճիշտ այնպէս, երբ եկեղեցոյ մէջ Աստուծոյ ոգին ինծի կը հպի եւ ուրախութենէս կը պոռամ: Երբեք չըրած բանս ըրի: Մակին գրկեցի եւ զինք քաշելով տարի ներս, եւ Օրիորդ Ուանկերոյին ձեռքերէն խլած ծածկոյթներս նետեցի Մակիին գիրկը: Մակին անկողնին եզերքը նստաւ, բերանաբաց:

— Միսներէն մէկ-երկուքը առ,— ըսի Տիին:

Առանց բառ մը արտասանելու, դարձաւ եւ դուրս ելաւ, գնաց դէպի Հաքիմ-ա-Պարպըրը:

— Դուն բան չես հասկնար,— ըսաւ: Մակին ու ես դէպի ինքնաշարժը ուղղուեցանք:

— Ինչը՞ չեմ հասկնար,— ուզեցի գիտնալ:

— Անցեալի ժառանգութիւնդ,— ըսաւ: Յետոյ դարձաւ Մակիին եւ ըսաւ,— Ինք-զինքդ պէտք է փոխես դուն ալ, Մակի: Նոր ժամանակներ են մեզի համար: Բայց քու եւ մամային ապրելակերպէն պարզ է, որ դուք ատկէ անտեղեակ էք:

Արեւի ակնոցները դրաւ. քթին ծայրէն ու կզակէն վեր բան չէր երեւեր:

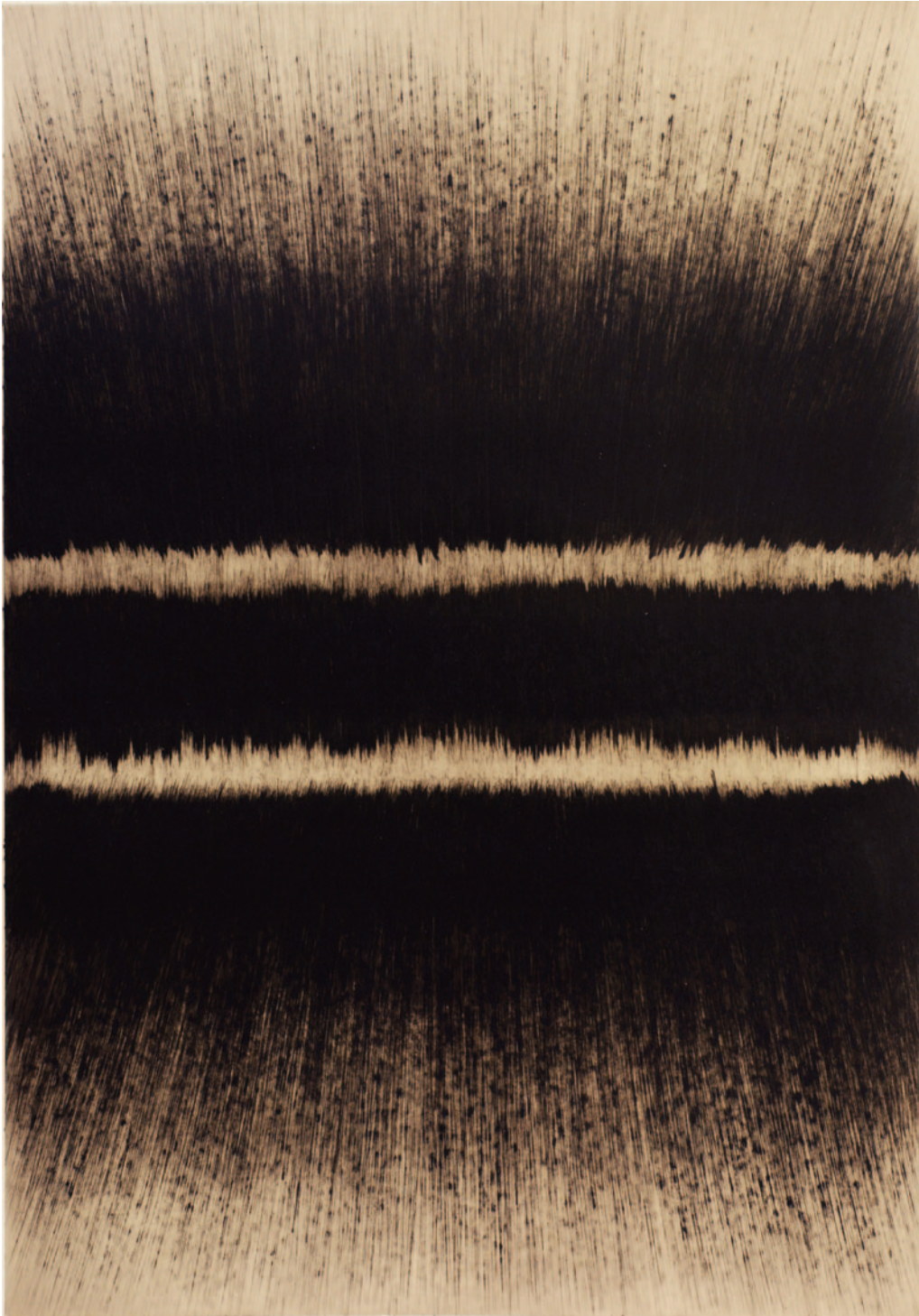
Մակին ժպտեցաւ, թերեւս արեւի ակնոցները տեսնելով: Բայց այս անգամ իրական, անվախ ժպիտ մը: Հեռացող ինքնաշարժին ետեւէն բարձրացող փոշին դիտելէ ետք,

Մակիէն խնդրեցի, որ ինձի ալ ծխախոտի փոշի բերէ: Երկուքով դուրսը նստեցանք վայելեցինք, մինչեւ որ տուն մտնելու եւ անկողին երթալու ժամը հասաւ:

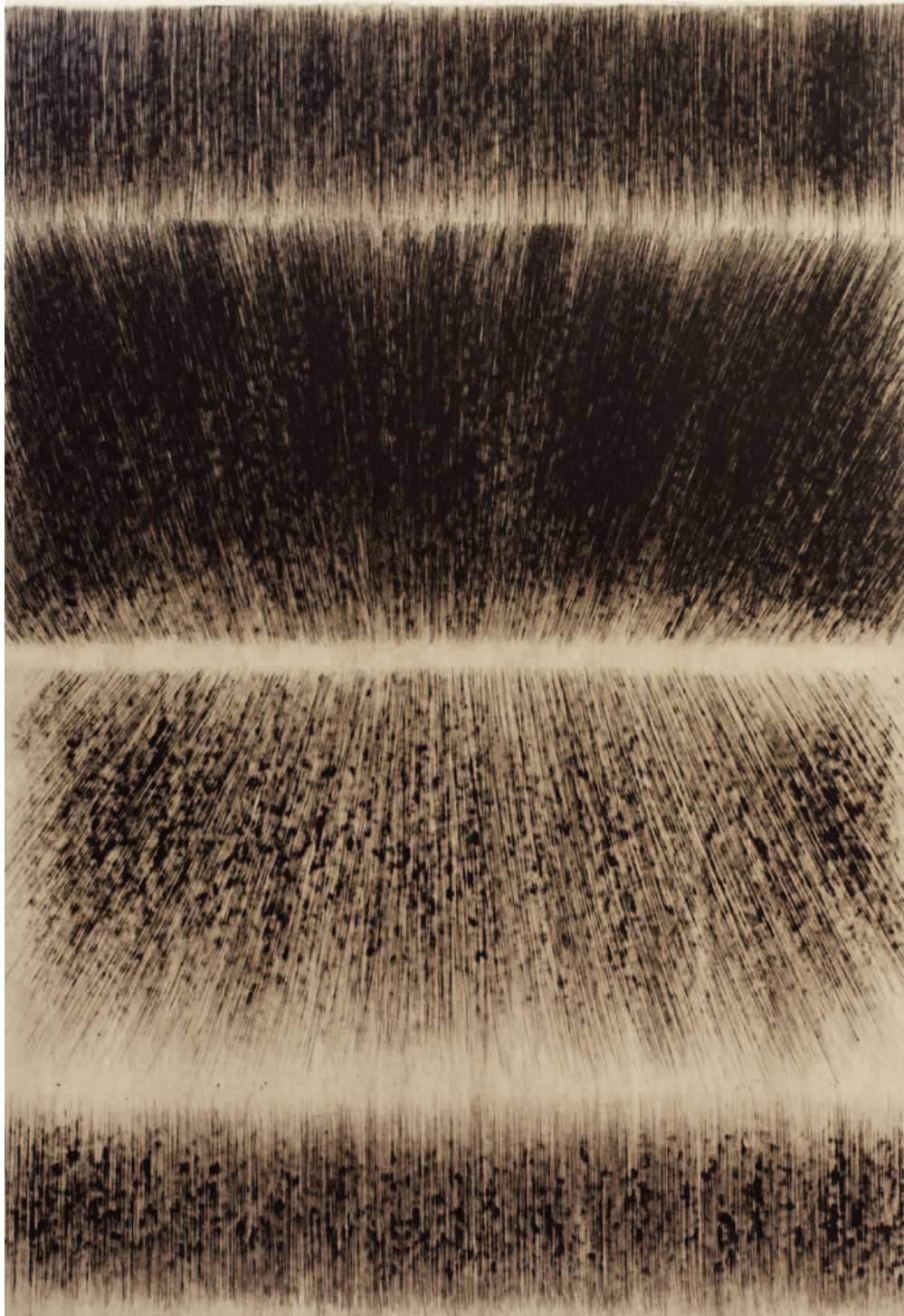
Թարգմանեց՝ Վիզէն Թիֆէնքճեան

ՅՂՈՒՄՆԵՐ

- 1 Ճանի Գարսըն (1925-2005) ամերիկեան պատկերասփիտի աստղ, որ կը վարէր The Tonight Show յայտագիրը:
- 2 Հագուստ կարելու բամբակէ հիսուած թեթեւ եւ թափանցիկ կտոր:
- 3 Ուկանտայի մէջ տարածուած լուկանտա լեզուով՝ «Բարի լոյս» կամ «Յուսամ լաւ քնացած ես»:
- 4 Բարեւելու իսլամական արտայայտութիւն մը, որ կը նշանակէ «Խաղաղութիւն ընդ ձեզ»:
- 5 Լուսանկարչական գործիք:
- 6 Ամերիկեան քաղաքացիական պատերազմը հիւսիսի եւ հարաւի նահանգներուն միջեւ, 1861-65:
- 7 1927-31 քառամեակին Ֆորտ ընկերութեան արտադրած եւ մեծ ընդունելութիւն գտած ինքնաշարժը:
- 8 Կաթէն կարագ հանելու փայտէ կամ կաւէ շինուած կազմած:
- 9 Խնդրի գաւազան:
- 10 «Մեծ Աստղ»ը (Lone Star) եւ «Պտոյտ լերան շուրջ»ը (Walk Around the Mountain) Միացեալ Նահանգներու հարաւի նահանգներուն, յատկապէս Թեքսասի մէջ տարածուած կարկտաններով ծածկոյթ կարելու կաղապարներ են:

Նվարձ Լևոն Վահրյանյանի. *Reflection 91*. 2017. Oil on cardboard 90x62,5.

Նկար՝ Լևո Լևո Վահրյանեանի. Reflection 96. 2017. Oil on cardboard 90x63.

ՀԱՅՈՑ ԴԵՄ ԽՏՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՖՐԷՉՆՈՅԻ ՄԷՋ ԵՒ ՈՒՒԼԻԸՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

Ուիլիլմ Սարոյեանի պատմուածքները, որոնք իր ծննդավայր Ֆրէզնոն ու հոն բնակող հայութիւնը կը նկարագրեն, հովուերգական միջավայրի մը տպատրոփութիւնը եւ նոյնիսկ պատրանքը կը ստեղծեն: Սակայն, Ֆրէզնոյի հայ համայնքի եւ ամերիկեան բնակչութեան փոխարարբերութեան թռուցիկ ակնարկ մը ցոյց կու տայ, որ Սարոյեանի փոխանցած պատկերը դէմ յանդիման կու գար այն անախորժ իրականութեան հետ, որ տեղոյն հայերը ստորակայ, մերձ-սպիտակ ազգութիւն նկատուած են¹: «Մերձ-սպիտակ» (off-white) ըսելով, նկատի ունինք անգլօ-սաքսոն մեծամասնութեան չափանիշներուն չհամապատասխանող, հարաւային եւ արեւելեան Եւրոպայէն ու Արեւմտեան Ասիայէն ժամանած գաղթականութիւնը, որ Միացեալ Նահանգներ հաստատուած է ԺԹ. դարու վերջերուն եւ Ի. դարու սկիզբներուն:

Ֆրէզնո հրապուրած էր հայերը իր առողջարար կլիմայով եւ երկրագործական աշխատանքի հեռանկարով: Անոնց թիւը տասնապատկուած է 1894-1904 շրջանին, 360էն հասնելով երեք հազարի: Աշխատասիրութեան, խնայողութեան եւ վարչական ճիշտ աշխատանքի շնորհիւ, անոնք նկատառելի բաժին մը ունեցած են քաղաքի տնտեսութեան մէջ, եւ շուտով հողատէր դարձած: 1900-1908ին անոնց կալուածերը եռապատկուած են: 1920ին աշխատող հայերու 65 առ հարիւրը հողամշակութեամբ կը զբաղէր, իսկ հայկական ոչ-երկրագործական հաստատութիւններու թիւը գրեթէ հնգապատկուած է 1901-1915ին²: Հայոց տնտեսական արագ աճը եւ ազգային ինքնահաստատումը տեղական բնակչութեան նախանձն ու ցասումը յարուցած են:

Սարոյեանի ծնունդէն տասը օր ետք (սեպտեմբեր 1908), *Ասպարէզ* կը գրէր ամերիկացիներու վերապահ, երբեմն թշնամական վարմունքին մասին եւ թէ ինչպէս հայերը, «որչափ ալ ունեւոր, զարգացած եւ լաւ դիրքերու հասած ըլլային, տա՛կաւին կը նկա-

¹ Սոյն յօդուածը իբրեւ գեկուցում ներկայացուած է «Սարոյեան եւ արուեստը» գիտաժողովին, ՀՀ ԳԱԱ Արուեստի ինստիտուտի եւ «Ուիլիլմ Սարոյեան» հիմնադրամի (Սան Ֆրանսիսկո) կազմակերպութեամբ (Երևան, 17-18 նոյեմբեր 2023): Ֆրէզնոյի հայութեան իրավիճակին մասին, տե՛ս Berge Bulbulian, *The Fresno Armenians: History of a Diaspora Community*, Fresno, 2000, p. 106-120. Յասմիկ Մ. Եսայեան, «Հայերի իրաւական կարգավիճակը Ֆրէզնոյի շրջանում (1880-1920-ական թթ.)», *Վէմ համահայկական հանդէս*, 4, 2016, էջ 172-179:

² *Reports of the Immigration Commission: Immigrants in Industries*, part 25, Washington, 1911, p. 635. Richard Tracy LaPiere, *The Armenian Colony in Fresno County, California: A Study in Social Psychology*, Ph.D. dissertation, Stanford University, 1930, p. 179-180. David Zenian, “Fresno: A Home Away From Home,” *AGBU News*, November 1996, p. 10.

տուէին իբրեւ օտարական, իբրեւ «տէյկօ», իբրեւ ժողովուրդ մը որմէ խորշելու է»: Բարար ապացոյց տուած չըլլալով ձուլուելու, ասիկա պատճառ էր, որ «ամերիկացին, իբրեւ ամերիկացի ազգասէր, չսխալուի որ հայէն»³: Կարգ մը հայեր ամերիկեան եղբայրական կազմակերպութիւններու կը պատկանէին (Young Men's Christian Association, Masonic Order, Ancient Order Foresters), բայց անոնց անդամակցութիւնը քաջալերուած չէր⁴:

Իրենց տնտեսական բարգաւաճումին զուգընթաց, հայերը փորձած են փոխադրուիլ քաղաքի անլի բարեկեցիկ շրջաններ, դուրս ելլելով սկզբնական շրջանի համեստ բնակարաններէն քաղաքի հարաւ-արեւմտեան շրջանին մէջ: Սակայն, անոնց դէմ կիրարկուած են այսպէս կոչուած «ցեղային սահմանափակող ուխտեր»-ու (racial restrictive covenant) կիրարկումը 1911-1948 թուականին: Այս փաստաթուղթերը օգտագործուած են կառուցապատողներու, շինարարներու եւ տանտէրերու կողմէ սահմանափակելու սեւամորթներու տեղաշարժը դէպի նոր կառուցապատումներ կամ գլխաւորաբար սպիտակամորթներէ բնակուած շրջաններ: Ամերիկեան կարգ մը քաղաքներու մէջ, անոնք թիրախաւորուած են նաեւ յատուկ ազգային կամ կրօնական խմբաւորումներ, անոնց բնակութիւնը արգիլելով նման տուեալ թաղամասերու կամ կալուածներու մէջ: Նման ուխտեր գրուած են Տիթթոյի կամ Ուաշինկթընի պէս քիչ թէ շատ հայաշատ քաղաքներու պարագային, բայց նաեւ աննշան թիով հայեր ունեցող վայրերու մէջ, ինչպէս Քանգաս Սիթի, Սիաթլ կամ Փորթլանտ, օրինակ: Անոնք գործի դրուած են մինչեւ 1948, երբ ԱՄՆի Գերագոյն Դատարանը զանոնք հակասահմանադրական հռչակած է:

Այս ուխտերը ձեւաւորուած են հայութեան տեղաբաշխումը Ֆրէզնոյի մէջ: ԱՄՆ-ի Ծերակոյտի գաղթականութեան յատուկ յանձնաժողովին զեկոյցը 1908ին արձանագրած է, որ Ֆրէզնոյի կալուածներու արժէքը ազդուած էր «անլի նոր գաղթականներու դէմ տարածուած զգացումներու պատճառով»: Ակնարկութիւնը հայերու ու ճափոնցիներու մասին էր, որոնք պարտադրուած էին ապրիլ «գաղութներ»-ու մէջ⁵: Զեկոյցը ակեցուցած է, ի միջի այլոց, թէ «յաջող հայեր կ'ուզեն բնակարաններ գնել քաղաքի լաւագոյն մասերուն մէջ եւ մէկ քանին ըրած են ատիկա, բայց ընդդիմութիւնը այնքան զօրաւոր է, որ բազմաթիւ տեղեր ո՛չ մէկ գինով անշարժ գոյք կը ծախուի իրենց»⁶:

1911ին, երբ նոր թաղամաս մը ծանուցուած է իբրեւ վայր մը, ուր «ո՛չ հայեր, ո՛չ ճափոնցիներ, ո՛չ չինացիներ, ո՛չ ալ որեւէ տեսակի ասիացիներ կրնան հողամաս ապահովել այս բնակարանային շրջանին մէջ յառաջիկայ քսանհինգ տարիներուն»⁷, *Ասպարէզի* խմբագրականը՝ «Յեղամարտ» խօսուն խորագրով, համայնքի ցնցումը արձանագրած է. «Յեղամուտութեան աներիչ հոսանքին առջեւ բարձրացած ճշմարիտ մարդկութեան թումբերէն մէկ քանին այսպէս քայքայուած ու ինկած են: Ափ մը գաղթական հայերու

³ Ա. Կ. Ս. [Արրահամ Կ. Սէքլէմեան], «Օսմ. Սահմանադրութիւնը եւ Ֆրէզնոյի հայը», *Ասպարէզ*, 11 սեպտեմբեր 1908:

⁴ *Reports of the Immigration Commission*, pp. 659, 666:

⁵ *Idem*, p. 643.

⁶ *Idem*, p. 666.

⁷ Ծանուցումը տե՛ս *The Fresno Morning Republican*, March 16, 1911.

դէմ ժամանակէ մը ի վեր խլօրէն մոնչող վտանգաւոր հոսանքը կրնայ վտանգաւոր հեղեղ մը դառնալ երբ սառ անտարբերութեամբ կը նշմարենք մեր ազգային արժանապատուութիւնը վիրաւորող կծու ակնարկութիւններ»⁸:

1910ական թուականներուն, հայերը սկսած են տեղաշարժ մը քաղաքի հիւսիսային ուղղութեամբ, հաստատուելով “Armenian Town” (Հայաքաղաք) կոչուած շրջանը՝ Էմերսըն հանրային դպրոցին շուրջ, ուր Սարոյեան յաճախած է 1915-1920ին:

Ապագայ գրողը իր մորթին վրայ կրած է իր հայրենակիցները հարուածող նախապաշարման ալիքը: Դպրոցին մէջ, բազմիցս հանդիպած է ուսուցիչներու թշնամական կեցուածքին, որ յաճախ կը բխէր անոր ազգային պատկանելիութենէն:

«Թուրքեր» եւ «սեւ թուրքեր» պիտակաւորումները կապուած էին հայերու թուխ կազմուածքին հետ, որ շեշտուած էր արեւուն տակ բռուն աշխատանքէն⁹: Հանրային դպրոցներու մէջ, «աղտոտ սեւ հայեր» հայհոյանքը զիրենք զուգադրած է սեւամորթ երեխաներու հետ¹⁰: Սարոյեանի առաջին պատմուածքը՝ «Բոնցքամարտ մը Հայաստանի համար», Սիրաք Կորեան գրչանունով լոյս տեսած է *Հայրենիք* օրաթերթի անգլերէն էջին մէջ, 1933ին: Անիկա մեկնած է խումբ մը դպրոցականներու դէմ «աղտոտ հայեր» պիտակին հակազդեցութենէն, որ Գասպար անունով գլխաւոր կերպարը մղած է կռիւի ելլելու ամերիկացի հայհոյողին դէմ¹¹:

1961ին լոյս տեսած յուշագրութեան մէջ, Սարոյեան յիշած է թէ Էմերսըն դպրոցին մէջ սորված է գրել ու կարդալ, «բայց անիծուած ըլլամ եթէ լաւ կարծիք ունիմ դպրոցի, համակարգի, քաղաքի կամ նահանգի մասին այդ իմաստով, նոյնիսկ այսօր», եւ անէջուցած է. «Հայերը ստորակալ կը համարուէին, զանոնք կը կռիկոտէին, կ'ատէին, եւ ես հայ էի: Այդ ժամանակ մերժեցի մոռնալ եւ այժմ կը մերժեմ մոռնալ, բայց ո՛չ թէ որովհետեւ հայ ըլլալը յատուկ նշանակութիւն ունէր կամ ունի: Կը ցուցադրէի արհամարհուածներու ու ատելութեան արժանացածներու դասակարգին պատկանելիութիւնս: Կ'ուզէի, որ արհամարհողներն ու ատողները վստահ ըլլային, որ յստակօրէն կ'արձանագրեն, թէ ով եմ, ինչ որ անշուշտ կատարեցին»¹²:

1969ին, *Նամակներ ուր Թէպու 74էն* յուշագրութեան մէջ, Սարոյեան անելի հանգամանակից անդրադարձ մը ըրած է, գրելով, թէ «գաղթականներու երեխաները... շուտով իրազեկ կը դառնային ուրիշներու վարմունքէն իրենց դէմ, գլխաւորաբար՝ որ ամերիկացիներու համահասարակ չէին»: Ամէն խմբաւորման համար մակդիր մը կար, «որ նախատինքնի համարժէք էր, ո՛չ այնքան մակդիրին, որքան այն արհամարհանքին համար,

⁸ Յ. Գ. [Յովհաննէս Գապատայեան], «Ցեղամա'րտ», *Սասարէզ*, 24 մարտ 1911:

⁹ Bulbulian, *The Fresno Armenians*, p. 108.

¹⁰ LaPiere, *The Armenian Colony of Fresno County*, pp. 394-395: Ըստ հաղորդումի մը, հայերը կոչուած են «Ֆրէզ-նոյի սեւամորթներ» (Fresno Niggers) (Michael Bobelian, *Children of Armenia: A Forgotten Genocide and the Century-Long Struggle for Justice*, New York, 2009, p. 110), սակայն չենք կրցած ստուգել բուն աղբիւրը:

¹¹ Sirak Goryan, “A Fist Fight for Armenia”, *Հայրենիք* օրաթերթ, 9 եւ 10 մայիս 1933: Պատմուածքի առաջին անգամ գիրքով հրատարակութեան համար, տես William Saroyan, *My Name is Saroyan: A Collection*, New York, 1984, pp. 39-44:

¹² William Saroyan, *Here Comes There Goes You Know Who: An Autobiography*, New York, 1989, p. 177-178.

որով յաճախ կը նետուէր խմբատրման մէկ անդամին դէմ, ո՛չ միայն այլ խմբատրումներու գայրացած անդամներու, այլև նոյնինքն չափահասներու եւ ուսուցիչներու կողմէ»։ Սարոյեան ատելցուցած է. «Այնքան վատ էր, որ պարզապէս տղայի մը անդրադառնալ իր ազգութեամբ, իբրև հայ օրինակ, համարժէք էր արհամարհանքի արտայայտութեան եւ, անշուշտ, նախատինք մըն էր։ ...Շուտով այնքան անցանկալի կը դառնար ըլլալ ինչ որ էիր, որ բազմաթիւ տղաք եւ աղջիկներ Աստուծմէ կը խնդրէին ուրիշ բան ըլլալ եւ նոյնիսկ կը փորձէին ձեռացնել, որ իրօք հայ չէին, օրինակ, այլ պարսիկ։ Կամ չէին կրնար համբերել, որ դպրոցէն դուրս ըլլային, եւ քաղաքէն դուրս, որպէսզի կարենային մոռնալ, թէ ինչ անբախտ բան էր ըլլալ ինչ որ էին»¹³։ Այստեղ կը գտնենք նաեւ յաւելեալ պատճառ մը, որ Սարոյեանը մղած է Ֆրէզնոյէն դուրս գալու փորձեր ընելու 1925էն սկսեալ։

Երբեմն դասարանի գերազանց հայ աշակերտներուն արգիլուած է, իրենց ազգութեան պատճառով, որ շրջանաւարտից հանդիսութեան խօսք առնեն¹⁴։ 1920-1930ական թուականներուն, Ֆրէզնոյի նահանգային համալսարանը շրջանաւարտ հայ երիտասարդուհիները գործ չէին գտներ իբրև ուսուցիչ. «Դպրոցի հոգաբարձութիւնները աշխատանքի կ'առնէին աղջիկ մը նորտիկ [անգլիական, գերմանական կամ սկանտինաւեան. Վ.Մ.] անունով, որ "C" [միջակ. Վ.Մ.] որակատրում ունէր թէ՛ ուսման եւ թէ՛ ուսուցչական կարողութեան մէջ, փոխանակ հայ անունով աղջկան մը, որ հայկական անուն ունէր եւ "A" [գերազանց. Վ.Մ.] նիշեր վերոյիշեալ մարզերուն մէջ»¹⁵։

1919ին, *The Fresno Morning Republican* օրաթերթը կը գրէր, թէ «հայերու հանդէպ արհամարհական գերակայութեան զգացողութիւն մը թերեւս ամենէն սովորական նախապաշարումն է մեր ամերիկեան բնակչութեան այն մասին կողմէ, որուն անձնական որակատրումը նուազագոյն իրաւասութիւնը կու տայ իրեն նման բան ընելու»¹⁶։ 1920ի շուրջ, քաղաքէն յիսուն մղոն հեռավորութենէն յայտնուած էին ցուցանակներ ազարակներու եւ կողմնակի փողոցներու մէջ, որոնք կ'ազդարարէին. «Ո՛չ ճափոնցիներ եւ ո՛չ ալ հայեր կ'ուզուին»¹⁷։ Շարժանկարի հոչակատր բեմադրիչ Սէմ Փեքինփահի (1925-1984) մանկութեան մէկ ընկերը վկայած է, թէ «այն Ֆրէզնոն ուր մենք դաստիարակուեցանք պարզապէս սպիտակ ուղղութեամբ կամ սպիտակամորթներու տիրապետութեամբ ընկերութիւն մը չէր, այլ սպիտակ, անգլո-սաքսոն, բողոքական (WASP) էր։ Այն թաղամասը, ուր ես մեծցայ, հայերու մուտքը թոյլ չէր տար։ Քանի մը հրեաներ կային։ Նախապաշարումը այնքան զօրաւոր էր, որ ո՛չ ոք վստահ էր թէ ո՞վ նախապաշարուած էր ինչի դէմ»¹⁸։

1928ին, ընկերաբան Էմորի Պոկարտըսը հրատարակած է «ցեղային վարքագիծեր»ու վերաբերեալ իր հարցախոյզին արդիւնքները։ Ամբողջ երկրին մէջ ապրող 1725 ամերի-

¹³ William Saroyan, *Letters from 74 Rue Taitbout or Don't Go But If You Must Say Hello To Everybody*, New York, 1969, pp. 84-85.

¹⁴ Doug Hoagland, "Armenians Recall Valley Prejudice," *The Fresno Bee*, May 25, 2009.

¹⁵ Hubert Phillips, "The Armenians of Fresno County," *Ararat*, Autumn 1963, p. 42.

¹⁶ "Armenian Culture," *The Fresno Morning Republican*, July 14, 1919.

¹⁷ Walter B. Pitkin, *Must We Fight Japan?*, New York, 1921, pp. 250-251.

¹⁸ Marshall Fine, *Bloody Sam: The Life and Films of Sam Peckinpah*, New York, 1991, p. 17.

կացիներու պատասխանները ցոյց տուած են, որ մեծամասնութիւնը, երբեմն ճնշիչ համեմատութեամբ, հայերու հետ գոյակցելու տրամադրութիւն չունէր: Այսպէս, 91,5 առ հարիւրը մերժած է խնամիական կապեր հաստատել՝ ամուսնութեան պարագային, 85,2 առ հարիւրը՝ իբրեւ անձնական բարեկամներ ընդունիլ իրենց ակումբներուն մէջ, 72,2 առ հարիւրը՝ իբրեւ դրացի ունենալ, իսկ 53,8 առ հարիւրը՝ իբրեւ աշխատանքային գործակից: Այսուհանդերձ, կեցուածքը ակադեմիական էր, երբ հարցումները անձնական չէին. 58,1 առ հարիւրը համաձայն էր, որ հայերը քաղաքացիութիւն ստանային, իսկ միայն 5 առ հարիւրը կ'ուզէր արգիլել անոնց Ամերիկա ներգաղթը¹⁹:

1927ին, ուրիշ ընկերաբան մը՝ Ռիչըրտ Լափիէր, 610 ամերիկացիներու հարցախոյզ մը կատարած էր Ֆրէզնոյի մէջ 1930ին ներկայացուած եւ անտիպ մնացած իր դոկտորականատենախօսութեան համար, որուն արդիւնքները հետեւեալ են վերոյիշեալ միտումներուն: Այսպէս, 92,5 առ հարիւրը մերժած է խնամիական կապեր ունենալ հայերու հետ, 84 առ հարիւրը՝ ընդունիլ զանոնք իրենց ակումբներուն մէջ, 64 առ հարիւրը՝ աշխատիլ անոնց հետ, 62 առ հարիւրը՝ ընդունիլ զանոնք իբրեւ դրացի, 61 առ հարիւրը՝ իբրեւ իրենց երեխաներու խաղընկեր: Հետեւողականօրէն, 52,7 առ հարիւրը կ'ուզէր բացառել հայերու ներգաղթը Ամերիկա՝ ի տարբերութիւն Պոկարտըսի ստացած պատասխաններուն²⁰:

Հայերը «հրեաներ» կամ «ստորին դասակարգի հրեաներ» կոչուած էին դարասկիզբին²¹: Լափիէրի «Ո՞ր ցեղին ակադեմիական կը նմանին հայերը» հարցումին տրուած պատասխանները խօսուն էին. ա) Հրեաներ, 50 առ հարիւր, բ) Ոչ մէկուն, 22 առ հարիւր, գ) Թուրքեր եւ այլ արեւելացիներ, 16 առ հարիւր, դ) Իտալացիներ, մեքսիկացիներ, փորթուկալացիներ, ռուսեր կամ սեւամորթներ, 12 առ հարիւր²²:

«Ֆրէզնոյի հնդկացիներ» (Fresno Indians) ուրիշ անուանում մըն է, որուն ծագումը կարելի է վերագրել այն իրողութեան, որ 1930էն ետք հայերը վարձուած են ամերիկացի բնիկներու դերը խաղալու Հոլիվուտի շարժանկարներու մէջ²³: Սարոյեան այս անուանումին անդրադարձած է «Ռոք Վակրամ» վէպի (1951) երկխօսութեան մը ընթացքին: Վէպին համանուն գլխաւոր կերպարը (բուն անունով՝ Արագ Վահրամեան) շարժապատկերի իր ասպարէզի սկզբնաւորութեան, 1933ի շուրջ, կը հանդիպի ֆիլմարտադրիչի մը, եւ իր ազգութեան հարցումին կը պատասխանէ հետեւեալ կերպով.

«Ֆրէզնոյի բոլոր հայ հրոսակները (hoodlum) իրենք զիրենք ամերիկեան հնդկացիներ կը կոչեն: (...) Մենք մեծաւ մասամբ թուիս ենք եւ հնդկացիներու պէս կ'երեւինք ամէն պարագայի, ուրեմն կը կատակենք՝ մենք մեզ կոչելով ամերիկեան հնդկացիներ: Ասկէ գառ, ճանչցած ենք զոյգ մը բարեկամներ Ֆրէզնոյէն, որոնք հնդկացիներու դեր կը խաղան շարժանկարներու մէջ: Անոնց մէջ, անոնք ակադեմիական են հնդկացիներու,

¹⁹ Emory S. Bogardus, *Immigration and Race Attitudes*, Boston, 1928, p. 25.

²⁰ LaPiere, *The Armenian Colony of Fresno County*, pp. 352-353.

²¹ Robert Mirak, *Torn Between Two Lands: Armenians in America 1890 to 1914*, Cambridge (Ma.), 1983, p. 145.

²² LaPiere, *The Armenian Colony of Fresno County*, p. 362.

²³ Bulbulian, *The Fresno Armenians*, p. 108.

քան բուն հնդկացիները: Ֆրեզնոյի շուրջ ձեր տեսած հնդկացիներուն մեծ մասը Tule ցեղախումբին կը պատկանին եւ շատ հնդկացի չեն երեւիր, ամէն պարագայի: Առաջին հերթին՝ անոնց մարմինները փոքր են, բան մը կայ իրենց դէմքին վրայ եւ թուխ չեն, ինչպէս որ մենք ենք: Մեր քիթերէն շատերը ատի լաւ կ'երեւին նաեւ: Պըլ Պետիկեան չերոքի ցեղախումբի Ռափափորթ պետի դերը խաղաց «The Indian Fighter» [«Հնդկացի մարտիկը»] շարժանկարին մէջ եւ զգայացունց բան մըն էր Ֆրեզնոյի մէջ: (...) Մոռցած եմ պետին անունը ժապաւէնին մէջ, եւ ամէն անգամ, որ անուն մը կը մոռնանք, խնդալիք անուն մը կը դնենք»²⁴:

«Ֆրեզնոյի հնդկացիներ» անուանումը անմեղ ինքնանուանում մը ըլլալէ հետո էր եւ, ամենայն հաւանականութեամբ, Սարոյեան կատակ մը ստեղծած է իբրեւ անուղղակի բողոքի ձեւ: 1932-1941ին, զրագէտը մտերիմ յարաբերութիւն հաստատած է վիպագիր Սանորա Պապի (1907-2005), որ անպատասխան սիրոյ պատմութեան վերածուած է²⁵: Պապ աշխատած է իբրեւ համայնքային կազմակերպիչ 1939ին եւ գրի առած՝ Dust Bowlի (1930ական թուականներուն Գանատայէն մինչեւ Թեքսասի մեծ դաշտերը ասպատակող փոշիի մրրիկներ) հետեւանքով տեղահանուած աղէտահար բնակչութեան դժբախտ վիճակի արձագանգները: Փախստականներէն մէկը, որ ապաստան գտած էր կեդրոնական Գալիֆորնիոյ գաղթակայաններուն մէջ, Ս. Պապին յայտնած է, թէ «ինչպէս կ'ատէր օքլահոմացիները, բոլոր գինովները, կոռուրները եւ գողերը. փաստօրէն, թէ ինչպէս կ'ատէր Ֆրեզնոյի հնդկացիները (հայեր), Googoo-ները (Ֆիլիպինցիներ), սեւամորթները, մեքսիքացիները, Rag-Head-երը (հնդիկներ), Eye-talian-ները (իտալացիներ), Jap-երը (ճափոնցիներ), Chink-երը (չինացիներ)²⁶:

1945ին, *Hairenik Weekly*ի մէկ խմբագրականը կ'անդրադառնար խտրականութեան հարցին Ֆրեզնոյի մէջ. «Պարտադրուած արտաքսումներուն մատնած կազմակերպուած անհանդուրժողութիւնը, անշարժ գոյքի գնումներու մերժումները, հաստատուած ընտանիքներու պարտադրուած վտարումները իրենց տուններէն, կեանքի թշուառականացումը եւ հայ ծագումով ամերիկացիներու դէմ նետուած բացորոշ հայհոյանքները այնքան խորապէս արմատաւորուած է նախապաշարման մէջ եւ այնքան լաւ ծրագրուած, որ բացատրութիւններ կան ներողութեան խնդրանքներ ընդունելի չեն»²⁷: Երեք տարի ետք, յօդուածագիր մը կ'արձանագրէր, թէ Ֆրեզնոյի կարգ մը թաղամասեր տակաւին բաց չէին հայերու, սեւամորթներու եւ մեքսիքացիներու առջեւ, իսկ մանուկներուն

²⁴ William Saroyan, *Rock Wagram*, Garden City (NY), 1951, pp. 3-4: Անցողակի նշենք, որ «The Indian Fighter» անունով շարժանկարը թողարկուած է 1955ին, նշանաւոր դերասաններ Քրոք Տակլըսի եւ Ուոլթըր Մաթոյի դերակատարութեամբ: Վերջինս 1959ին պիտի ամուսնանար Սարոյեանի նախկին կնոջ՝ Գարոլ Մարքըսի (1924-2003) հետ: Արձակագիր Ռոպըրթ Սթոնի մէկ պատմութեամբ կը նկարագրէ Լիսի անունով հայ դերասանուհի մը Ֆրեզնոյէն, որ հնդկացի կնոջ դերը կը խաղայ հոլիվուտեան շարժանկարի մը մէջ եւ կը յիշէ «Ֆրեզնոյի հնդկացի» պիտակաւորումը գլխաւոր կերպարին հետ հպանցիկ սիրաբանութեան մը ընթացքին (Robert Stone, *Fun With Problems*, New York, 2010, p. 131): Ի դէպ, Լիսի Սարոյեան (1946-2003)՝ գրողին դուստրը, դերասանուհի էր:

²⁵ Nora Balakian, *The World of William Saroyan*, Cranbury (NJ), 1998, p. 273-275.

²⁶ Sanora Babb, *On the Dirty Plate Trail: Remembering the Dust Bowl Refugee Camps*, Austin, 2007, p. 119.

²⁷ «Fresno Needs a House Cleaning», *Hairenik Weekly*, November 1, 1945.

արգիլուած էր հայ խաղընկեր ունենալ: Հայերը մուտք չունէին կարգ մը աշխատանքային ճիւղերու, ինչպէս եւ կարգ մը ամերիկեան կազմակերպութիւններու մէջ: Հայ ծագումով ուսուցիչները կամ ընկերային աշխատողները քիչ էին, իսկ երկու մեծագոյն բաժնէլիանութիւնները (department store) եւ դրամատունները վերջերս սկսած էին հայեր գործի ընդունիլ, գլխաւորաբար անոնք, որոնց անունները «եան»ով չէին վերջանար կամ «տիպական հայ դիմագիծ» չունէին: Յօդուածագիրը իր վրդովմունքը յայտնած է խորականութեան դէմ հայերու հակագոյնցութեան չգոյութեան ի տես, հակառակ անոր, որ անոնք կը կազմէին քաղաքի բնակչութեան 15 առ հարիւրը²⁸:

«Ֆրէզնոյի հնդկացի» բանաստեղծութեան մէջ, ֆրէզնոյաբնակ բանաստեղծ Ճէյմս Պալոյեան խտացուցած է 1950ական թուականներու իր փորձառութիւնը.

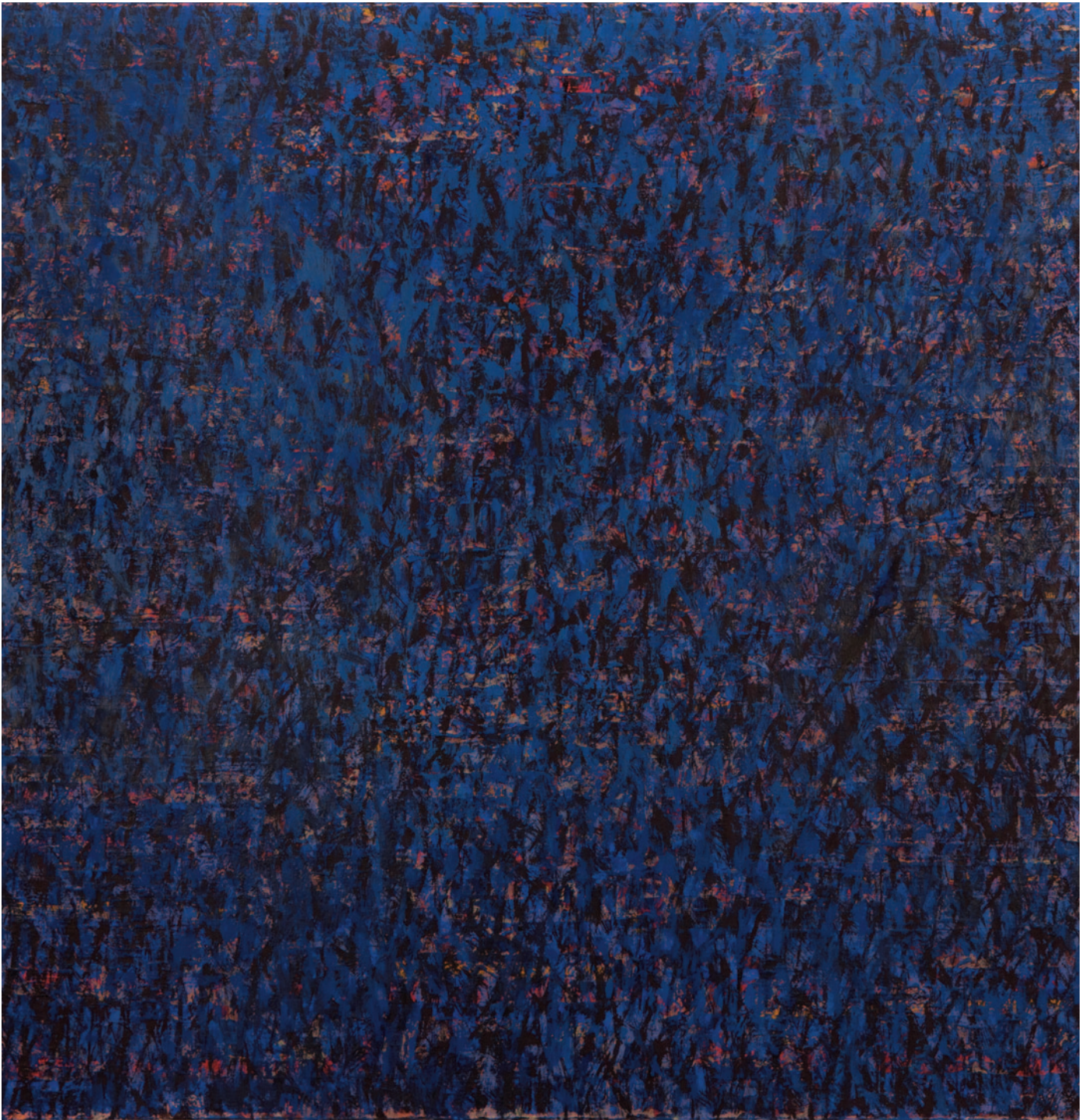
[...] կեանքը կը դողայ դանդաղ շարժով
գաղթականի մը համար որուն անտեսանելիութիւնը տեսանելի է
թագաւորութեան մէջ ուր խնդրագրերը կը խօսին
պէյսպոլի ձողերու շրթներէն
սպառնալով սպիտակացնել անոնց թուխ մաշկերը
Անոնք կոչեցին հայերը «Ֆրէզնոյի հնդկացիներ»
տխրութեամբ փորուած մեր աչքերով ու սխտորի հոտով
բայց մեծ մայրս
ըսաւ թէ մեզ կոչեցին «անօթի սեւ հայեր նախապէս»
խոստանալով ոչինչ
հողի մը մէջ որ ցեղասպանեց հնդկացիները
առանց վերապահութեան²⁹:

1950-60-ական թուականներուն քաղաքացիական իրաւունքներու ի խնդիր պայքարը պսակուած է շարք մը օրէնսդրական յաղթանակներով Ամերիկայի մէջ, որոնք ամբողջաբար են իրաւունքներու հաստատութիւնը բնակչութեան տարբեր խաւերուն միջեւ: Ասիկա նպաստած է, որ խտրականութեան մթնոլորտը հայերու դէմ կտրուկ շրջադարձ մը արձանագրէ Ֆրէզնոյի մէջ, ուր անոնց աշխատանքային եւ կենցաղային իրաւունքները սկսած են յարգուիլ, զանոնք վերածելով լիիրաւ քաղաքացիներու:

Այդ մթնոլորտի կիսադարեան տխուր պատմութիւնը սկսած է վերարծարծուիլ 2020ին: Ուիլիլըմ Սարոյեանի գեղարուեստական եւ յուշագրական վկայութիւնները կըրնան օգնել լուսաբանել այդ պատմութեան կարգ մը էջերը, ինչպէս եւ անոր գրականութեան որոշ տարրերու ակունքները:

²⁸ Armena Russian, “Former Columnist Gets Taste of Prejudice in Fresno; Holds Indifference Main Factor,” *The Armenian Mirror-Spectator*, April 24, 1948.

²⁹ James Baloian, “Fresno Indian,” *Ararat*, Autumn 1997, p. 63: “Fresno Indian” պիտակաւորումը դեռ կը գործածուէր 1960ական թուականներուն (Mark Arax, *The Dreamt Land: Chasing Water and Dust Across California*, New York, 2019, p. 124):

Նկար՝ Լեռ Լեռ Վարդանանյանի. N7-29 2010. 120x120. Oil on canvas.

ԼԵՈ ԼԵՈ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Լեո Լեո Վարդանյանը ուշագրաւ արուեստագէտ մըն է: Որպէս վերացական ոճի հետեւորդ, ան իր պաստառներուն միջոցով կ'ուսումնասիրէ տարբեր տարածքներու յարաբերութիւնները, տարբեր շերտերու ձգողականութիւնն ու թրթռացումները:

Անոր կտաները ունին քաշողական ուժ մը, որոնք իրենց մէջ կ'աքցանեն դիտողն ու անոր արուեստի ընկալման փորձառութիւնը: Պաստառին վրայ արձանագրուած նկարիչին անկեղծութեան երանգներն ու շերտերը ազատօրէն կ'օրօրեն դիտողին միտքը՝ գունային ցանցի ու ներդաշնակութեան համաչափ ռիթմով: Լեոյի պաստառներուն առջեւ, արուեստասէրը հայելացման փորձառութիւն մը կ'ապրի, որ կ'անցնի ժամանակի անսահման ու անչափելի տարածքներէ: Հոն է, ուր դիտողը կը պարպէ իր ներքին հոգեկան կենսուժը, մտասուզուելու, հարցադրումներ ընելու, փիլիսոփայելու, մտախոհութեան լուռ ու անմատչելի վայրեր գտնելու կամ՝ երկխօսութեան մէջ մտնելու նկարիչին բացակայութեան հետ:

Լեո լեո Վարդանյանը կ'ապրի ու կը ստեղծագործէ Երեւանի մէջ: Տասը տարեկանէն մաս կազմած է նկարչական զանազան ակումբներու ու սթիւտիոններու: 1996ին ասարտած է Երեւանի գեղարուեստից ակադեմիայի նկարչութեան բաժինը: 2007 թուականէն անդամ է Հայաստանի նկարիչներու միութեան: